T.C.
Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Felsefe Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

# JEAN JACQUES ROUSSEAU'NUN SİYASET FELSEFESİNDE BİREY VE DEVLET

Diyari Kayık

Diyarbakır 2016

T.C.
Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Felsefe Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

# JEAN JACQUES ROUSSEAU'NUN SİYASET FELSEFESİNDE BİREY VE DEVLET

Diyari Kayık

Danışman
Yrd. Doç. Dr. Kenan YAKUBOĞLU

Diyarbakır 2016

# TAAHHÜTNAME

SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Dicle Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum "**Jean Jacques Rousseau'nun Siyaset Felsefesinde Birey ve Devlet**" adlı tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve tez yazım kılavuzuna uygun olarak hazırladığımı taahhüt eder, tezimin/projemin kağıt ve elektronik kopyalarının Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım. Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

□ Tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.

□ Tezim sadece Dicle Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.

□ Tezimin … yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.

..../..../.....

Diyari Kayık

## KABUL VE ONAY

Diyari-Kayık tarafından hazırlanan **Jean Jacques Rousseau'nun Siyaset Felsefesinde Birey ve Devlet** adındaki çalışma, …../…../….. tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda jürimiz tarafından FELSEFE ANABİLİM DALI**,** YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak oybirliği / oyçokluğu ile kabul edilmiştir.

[ İ m z a ]

[Unvanı, Adı ve Soyadı] (Başkan)

# ÖN SÖZ

Bu çalışmanın konusu, düşünce tarihinde özgün düşünürlerden biri olan Rousseau'nun siyaset felsefesinde devlet ile bireyin ne olduğu ve aralarında nasıl bir ilişki olduğudur. Devlet, birey ve bunlarla bağlantılı kavramlar, yönetim kavramı etrafında birleştirilebilir. Bu bakımdan iyi bir yönetimin nasıl olduğu ve hangi tür yönetim biçiminde insanın mutlu olabileceği biçimindeki sorular çok eski zamanlardan beri insanın zihnini meşgul etmiştir ve hala da etmektedir. Bu bağlamda sorunun güncel olması çalışmanın konusuna yöneltilen niçin sorusunun da yanıtıdır. Ayrıca Rousseau'nun toplum sözleşmesi kuramıyla ortaya koyduğu devlet modeli ve onun çatısı altındaki yurttaşın, gerekli koşulların sağlanması koşuluyla, gerçekleşebilirliğine olan inanç da beni bu çalışmaya yönelten bir diğer önemli husustur.

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde, tezimi okuyan ve düşünceleriyle katkıda bulunan Doç. Dr. Bülent SÖNMEZ'e, Yrd. Doç. Dr. Ayhan DEREKO'ya, ayrıca bana zaman ayıran ve rehberliğini hiç esirgemeyen çok değerli danışman hocam Yrd. Doç. Dr. Kenan YAKUBOĞLU'na teşekkürlerimi sunarım.

Diyari Kayık

Diyarbakır 2016

# ÖZET

Bu çalışmanın temel odağı, Rousseau'nun siyaset felsefesinde devlet ile bireyin konumu ve arasındaki ilişkidir. Rousseau'nun doğa durumu tasvirinde eşit ve özgür koşullarda yaşayan ve bir bütün olan insan, toplumsallaşmayla birlikte özgürlüğü, eşitliği ve bütünlüğü yitirmiştir. Bu anlamda Rousseau, toplum sözleşmesi kuramıyla, bireye yitirdiği bütünlüğü, eşitliği, özgürlüğü sağlamayı amaçlar. Bu bağlamda tezimiz Rousseau'nun toplum sözleşmesi kuramında ortaya koyduğu devletin niteliklerini ve bireyin yitirdiği temel değerleri yurttaş kimliğinde yeniden nasıl kazanabileceğini ortaya koymaktadır. Bu bakımdan Rousseau'nun idealinde iki önemli unsur olan yurttaşın ve doğrudan demokrasinin, gerekli koşullar sağlandığında, gerçekleşebileceğine olan inanç önem taşımaktadır.

**Anahtar Sözcükler**

Doğa durumu, toplumsallaşma, toplum sözleşmesi, yurttaş, doğrudan demokrasi.

# ABSTRACT

The main focus point of this study is the relation between position of individual and state in Rousseau's politics philosophy. In Rousseau's nature status description, within socialization, a total individual living free and equal deceives freedom, equality and totality. In this sense, Rousseau aims to provide individuals totality, equality and freedom which are deceived in social contract theory. In this sense, our thesis finds out how to regain the main values individuals lost as a citizen and government quality which are defined in Rousseau's social contract theory. At this point, direct democracy and citizenship which are two important elements of Rousseau's idea, gains significant belief coming true if necessary circumstances are acquired.



**Key Words**

Nature Statue, Socialization, Social Contract, Citizen, direct democracy.

# İÇİNDEKİLER

**Sayfa No.**

**ÖN SÖZ** ..... **I**
**ÖZET** ..... **II**
**ABSTRACT** ..... **III**
**İÇİNDEKİLER** ..... **IV**
**KISALTMALAR** ..... **VI**
**GİRİŞ** ..... **1**
A. ROUSSEAU DÖNEMİ FRANSA'SININ TOPLUMSAL VE KÜLTÜREL ATMOSFERİ ..... 4
B. AYDINLANMA VE UYGARLIK ELEŞTİRİSİ ..... 8

**I. BÖLÜM**

**DOĞA DURUMUNDAN UYGAR TOPLUMA ELEŞTİREL BAKIŞ**

1.1.BİR "ALTIN ÇAĞ" MİTOSU: DOĞA DURUMU VE DOĞAL İNSAN ..... 16
1.2.GERİ DÖNÜŞÜ OLMAYAN YOL: TOPLUMSALLAŞMA SÜRECİ ..... 24
1.2.1.Toplumsallaşma Sürecinin Aşamaları ..... 25
1.2.2.Eşitsizliğin Siyasal Kılıfı: Adil Olmayan Sözleşme ..... 29

**II. BÖLÜM**

**J.J.ROUSSEAU'NUN SİYASET FELSEFESİNİN KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ**

2.1. MEŞRUİYETİ SOYA DAYANDIRAN KURAM ..... 36
2.2.MEŞRUİYETİ GÜCE DAYANDIRAN KURAM ..... 37
2.3.ROUSSEAU'NUN İDEAL TOPLUM SÖZLEŞMESİ: ADİL VE EŞİTLİKÇİ BİR SÖZLEŞME ..... 39
2.4.BİR YURTTAŞLAR TOPLULUĞU: GENEL İRADE ..... 43
2.4.1.Genel İradenin Nitelikleri ..... 44
2.4.2.Genel İradenin Oluşması ..... 45
2.4.3.Genel İrade ve Diğer İradeler ..... 47
2.4.3.1. Bireyin İradesi ..... 47
2.4.3.2. Herkesin İradesi ..... 47
2.4.3.3. Yurttaşın İradesi ..... 48
2.5.GENEL İRADENİN TEZAHÜRÜ: EGEMENLİK ..... 50

2.5.1.Egemenliğin Özellikleri ..... 50
2.6.POLİTİK BÜTÜNÜN HARCI: YASALAR ..... 52
2.6.1.Yasa Yapıcı ..... 53
2.6.2.Yasaların Amacı ve İşlevi ..... 54
2.7.ARACI BİR BÜTÜN: HÜKÜMET ..... 56
2.7.1.Hükümet Biçimleri ..... 58
2.7.1.1.Bir İdeal Olarak Demokrasi ..... 59
2.7.1.2.Seçkinlerin Otoritesi: Aristokrasi ..... 60
2.7.1.3.Tek'in İktidarı: Monarşi ..... 60
2.7.1.4.En İyi Hükümet ..... 61
2.8. ÖZGÜRLÜĞE VE ERDEME GİDEN YOLDA YURTTAŞLIK BİLİNCİ . 62
2.8.1.Vatanseverlik ..... 63
2.8.2.İnanç Birliği ..... 64

**III. BÖLÜM**

**J.J. ROUSSEAU'DA BİREY-DEVLET**

3.1. BİREY VE YURTTAŞ KAVRAMLARI BAĞLAMINDA ÖZGÜRLÜK .. 69
3.2. BİREY-DEVLET YA DA YURTTAŞ-POLİTİK BÜTÜN İLİŞKİSİ ..... 73
**SONUÇ-DEĞERLENDİRME ..... 78**
**KAYNAKÇA ..... 82**

# KISALTMALAR

| | |
|---|---|
| ***age.*** | Adı geçen eser |
| ***agm.*** | Adı geçen makale |
| ***çev.*** | Çeviren |
| ***dpn.*** | Dipnot |
| ***Emile*** | Emile ya da Eğitim Üzerine |
| ***s.*** | Sayfa |
| ***trans.*** | Translation (çeviri) |
| ***T.S.*** | Toplum Sözleşmesi |
| ***yy.*** | Yüzyıl |
| ***1.Söylev*** | Bilimler ve Sanatlar Üstüne Söylev |
| ***2.Söylev*** | İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı ve Temelleri Üzerine Konuşma |
| ***vb.*** | ve benzeri |

# GİRİŞ

Düşünce tarihinde üzerine birbirinden çok farklı ve hatta bazen zıt yorumlar yapılmış ender düşünürlerden biri de Rousseau'dur. Rousseau'nun siyaset felsefesi alanında ortaya koyduğu fikirler çok farklı açılardan ele alınıp değerlendirilmiştir. Bu bakımdan Rousseau'ya ilişkin nitelemelerden bir kısmını şu şekilde sıralayabiliriz; "demokrasinin tellalı" ya da "demokrasinin mezar kazıcısı"; "eşitlik kuramcısı", "daha iyiyi geride arayan adamlardan biri", "ilerlemeci demokrat" ya da "muhafazakâr demokrasi kuramcısı", "totaliterizmin kurucularından biri", "gelenekçi bir ahlakçı", "çağlar üstü bir düşünür", "ne liberal ne totaliter", "anti-pluralizmin havarisi" ya da Burke'nin deyişiyle, "çılgın Sokrates".[1]

Siyaset felsefesi tarihinde, sistemli olmayan ve bir sistemi olmayan Rousseau, kendine has üslubuyla önemli bir yer tutar. Bu anlamda bu çalışmayı hazırlarken ortaya koymak istediğimiz noktalardan biri, Rousseau'nun siyaset felsefesi tarihinde pek çok yönüyle ayrı bir yerde durduğunu ve en önemlisi bu kadar farklı sıfatlarla nitelendirilmesine karşın, bunlardan bazılarının Rousseau gerçeğini yansıtmadığını belirtmektir. Bu anlamda liberalizm-totaliterizm ekseninde toplanabilecek bu sıfatların çoğu Rousseau'yu ifade etmemektedir.

Rousseau'nun bu kadar farklı ve zıt sıfatlarla nitelendirilmesinin nedeni, yapıtlarının bir bütün olarak ele alınmamasından kaynaklanmaktadır. Çünkü Rousseau her ne kadar bir sisteme sahip olmasa da ayrı ayrı yapıtlarında ortaya koyduğu

[1] Manfred G. Schmidt, **Demokrasi Kuramlarına Giriş**, (çev. M. Emin Köktaş), Vadi Yayınları, Ankara 2002, s. 72.

düşünceleri bütünlüklü bir biçimde ele alındığında yukarda saydığımız sıfatların çoğunun gerçeği ifade etmediği görülecektir. Kaldı ki, Rousseau gibi bir fikir insanının hiçbir "izm"i kabul etmeyecek bir yapıya sahip olduğunu belirtmemiz gerekir. Bu bağlamda bu çalışmanın temel sorununu oluşturan Rousseau'nun siyaset felsefesinde birey devlet ilişkisini incelerken söz ettiğimiz bu hususun göz önünde bulundurulmasında yarar vardır.

Doğası gereği insanın iyi olduğunu söyleyen Rousseau, toplumsallaşmayla beraber iyi olan insan doğasının bozulduğunu ileri sürer. Bu anlamda modern ya da uygar topluma eleştiriler yönelten Rousseau, tüm kötülüklerin toplumsallaşma süreciyle birlikte ortaya çıktığını ifade etmekle birlikte, söz konusu kötülüklere bir çözüm bulunacaksa bunun da yine toplumsal yapı içinde mümkün olabileceğini belirtir.

Kurgusal bir doğa durumu tasviri ile düşüncelerini oluşturmaya başlayan Rousseau'ya göre, doğa durumunda insanlar kaba ama doğal bir niteliğe sahipti. Toplumsallığın olmadığı doğa durumunda yalnız yaşayan insan, hiç kimseye ihtiyaç duymayan, sakin bir yaşam süren, geleceğe yönelik bir kaygı duymaksızın yaşamını sürdüren biridir. Doğanın ona sunduğundan fazlasına ihtiyaç duymayan doğal insan, doğa durumunda bir bütündür. Eşit ve özgür bir ortamda yaşayan doğal insan, hırs, rekabet, hasetlik gibi toplumda görülen hiçbir duyguya sahip olmaksızın kavgasız gürültüsüz, mutlu ve sakin yaşamını sürdürür. Fakat bu durum hep böyle devam etmeyecek ve insan bu durumdan birtakım nedenlerden dolayı çıkmak zorunda kalacaktır.

Doğanın insanın önüne çıkardığı engeller doğa durumunda yalnız yaşayan insanları toplumsallaşmaya itmiştir. Bununla birlikte insanın sahip olduğu "gelişme" ya da "yetkinleşme" yetisinin açığa çıkması da toplumsallaşmanın bir diğer dinamiğidir. Rousseau'ya göre, bu yetinin gelişmesiyle doğal insanda gizilgüç olarak bulunan akıl, konuşma gibi yetiler de gelişme imkânı bulur. İşte bu durum Rousseau'nun deyişiyle, insanın hazin öyküsünün başlangıcı olmaktadır. Peki, bu aşamada geriye dönmek mümkün müdür? Hayır. Artık insanlık geriye dönüşü olmayan bir yola girmiştir ve bundan sonraki aşamalarda birtakım olumsuzluklar ortaya çıkacaktır.

Söz konusu bu olumsuzlukları erken fark eden Rousseau, kendi siyaset felsefesini oluştururken referans noktası olarak, uygar topluma eleştiriler yöneltir ve kötülüklerin, eşitsizliğin ve ahlaki çözülmenin yaşandığı modern topluma yönelik bir çözüm arayışına girer. Bu anlamda reformist düşünceyi benimsemeyen Rousseau, doğa durumundan çıkışın ilk anlarına geri döner ve siyaset felsefesinin temelini oluşturan toplum sözleşmesinin nasıl olması gerektiğine ilişkin görüşlerini ortaya koyar.

Bu çalışmanın temel amacı, Rousseau'nun toplum sözleşmesi kuramıyla ortaya koyduğu siyasal yapı içinde birey ile devleti nasıl konumlandırdığını ve aralarında nasıl bir ilişki oluşturduğunu ortaya koymaktır. Çalışmamızın amacı, yeni görüşler öne sürmekten çok, Rousseau'nun deyişiyle, insanın hazin öyküsünü anlatmak ve yitirdiği birliği tekrardan nasıl kazanabileceğini ortaya koymaya çalışmaktır.

Bununla birlikte şunu da belirtmeliyiz ki, Rousseau'nun kuramının kilit noktasını insan-yurttaş ikiliği oluşturmaktadır. Rousseau'ya göre, insan yitirdiği birliği, eşitliği, özgürlüğü toplum sözleşmesiyle ortaya çıkan devletin çatısı altında yurttaş kimliğiyle tekrardan kazanabilir. Bu noktada önemli olan, insanın yurttaş olabilmesidir. Çünkü yurttaş demek kendi çıkarını genelin yararından ayrı görmeyen, özel iradesini genel iradeyle uyumlu hale getiren birey demektir ki, bu da erdemin, özgürlüğün, eşitliğin var olduğu anlamına gelir.

Bu bağlamda çalışmanın temel savı; Rousseau'nun adil, eşitlikçi ve özgürlükçü toplum sözleşmesiyle ortaya çıkan devletin, insan-yurttaş ikiliği göz ardı edilmeksizin düşünüldüğünde, özel bir amaç ya da değer taşımadığını ve söz konusu bu devletin varoluşunu ve meşruiyetini yurttaş olarak nitelendirilen bireyin mutluluğuna, refahına ve güvenliğinin sağlanmasına bağlı olduğunu ortaya koymaktır.

Bu bağlamda çalışma literatür taramasına dayalı bir yöntemle yapılmıştır. Dolayısıyla tezin konusuyla ilgili, Türkçe' ye çevrilmiş birincil ve ikincil kaynaklar; kitap ve dergiler taranmıştır.

Bu çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm, Rousseau'nun doğa durumu varsayımı, toplumsallaşma süreci ve sonrasında ortaya çıkan adil olmayan,

hileli bir sözleşme temelinde kurulan bir siyasal yapının bozukluklarını anlatır. Burada, doğa durumu ve doğal insanın niteliklerinden, sonrasında yaşanan toplumsallaşmayla birlikte bozulmanın nasıl gerçekleştiğinden ve sonucunda adil olmayan sözleşmeyle kurulan topluma ilişkin Rousseau'nun eleştirilerinden söz edilmektedir.

Çalışmanın ikinci bölümünde, adil ve eşit ilkelere dayalı toplum sözleşmesinin kavramları ele alınmaktadır. Bu anlamda Rousseau'nun kuramında toplum sözleşmesi nasıl ve hangi koşullarda gerçekleşir? Genel irade nedir ve yurttaş olmakla nasıl bir ilişkisi vardır? vb. sorular ele alınmakta ve yanıtlanmaya çalışılmaktadır. Ayrıca kuramın önemli öğeleri olan egemenlik, yasalar, hükümet ve yurttaşlık gibi kavramlar da incelenmektedir.

Çalışmanın üçüncü bölümünde, Rousseau'nun siyaset felsefesinde temel kavramlardan biri olan özgürlük kavramının ne olduğu açıklanmaktadır. Bu anlamda özgürlükle doğrudan bağlantılı olan eşitlik, adalet kavramları ile bireysel hak ve özgürlüklerle devletin yetki alanı bağlamında birey ile devletin ne olduğu ve aralarında nasıl bir ilişki olduğu ortaya konmaktadır.

## A. ROUSSEAU DÖNEMİ FRANSA'SININ TOPLUMSAL VE KÜLTÜREL ATMOSFERİ

Fransız aydınlanmasının aykırı karakterlerinden biri olan Jean Jacques Rousseau'nun (1712-1778) *Bilimler ve Sanatlar Üstüne Söylev'*inin yayınlandığı 1750 yılı ve sonrası dönem, eski rejime karşı çok yoğun eleştirilerin ve saldırıların olduğu bir dönemdir.[2] Kırsal nüfusun yoğunlukta olduğu söz konusu dönemin Fransa'sında köylüler, derebeylik sisteminin ve soylular ile şehirli burjuvalardan alınmayan vergilerin ağırlığı altında ezilmekteydiler. Bir yanda sömürülen ve yoksulluk içinde bırakılan halk yığınları, diğer yanda ayrıcalıklı bir konuma sahip olan din adamları ve soylular sınıfının varlığı, dönemin Fransa'sının toplumsal manzarasını oluşturmaktaydı. Toplumdaki siyasal ve ekonomik eşitsizliğin yanı sıra kilisenin

[2] "Bu dönemde de [1750-1789], siyasal ve toplumsal bunalım yoğunlaşarak sürer. Yediyıl Savaşı (1756-1763) Fransa'nın durumunu bir kat daha sarsar. Paris Antlaşmasıyla (1763) Fransız sömürgeciliğinin tatlı düşleri sona erer." (Berke Vardar, **Aydınlanma Çağı Fransız Yazını,** Kuzey yayınları, Ankara 1985, s. 57.)

siyasal ve ekonomik alandaki üstün gücünü sürdürme arayışında olması da halkın hoşnutsuzluğunu arttıran diğer önemli bir unsurdu. Bu dönemde, siyasal ve ekonomik anlamda büyük halk kesiminin yoksulluğa ve adaletsiz uygulamalara mahkûm edilmesi üçüncü toplumsal tabakanın (*tiers etat*)[3], mevcut rejime karşı çıkmasının başlıca gerekçesini oluşturmuştur. Bu dönem, mevcut siyasal yapının temellerini yıkma yönelimlerine, bütün düşünce alanlarında yeni görüşlerin ortaya çıkmasına ve büyük eserlerin yazılmasına sahne olmuştur. Söz konusu eserler[4] mutlak krallığa, derebeylik aristokrasisine ve her türlü yeni düşünceye direnen kiliseye karşı birleşen, siyasal haktan yoksun olan üçüncü toplumsal tabakanın "haklı isteklerini" anlatıyordu.[5]

Söz konusu dönemde yazarların büyük bir kısmı, başta *Ansiklopedi* çevresi olmak üzere, ilerlemenin insan aklının gelişimiyle mümkün olduğu inancını taşımakla birlikte kalıplaşmış adetlere ve dogmatik temele dayalı kilisenin otoritesine karşı çıkıp, mevcut yapıya yönelik akılcı eleştirileri savunmaktaydı. 1750'lerden itibaren yeni bir siyasal kültürün oluşmaya başladığını belirten Price'a göre, insanların mutluluğunun ve adaletin sağlanmasında en önemli dayanağın akıl olduğuna inanan kişiler, akıl düşmanı olduğunu düşündükleri kiliseye karşı sert eleştiriler yöneltmişlerdir.[6] İşte bu dogmatik ve akılcı temelde yaşanan fikir çatışmalarının siyasal/düşünsel atmosferi oluşturduğu aydınlanma sürecinde aydınlanma'nın *enfant terrible*'ı (yaramaz çocuk) olarak anılan Rousseau, eserlerini kaleme almıştır. Yerleşik, akademik ve geleneksel kültürün biçimlendirmediği bir zihinsel yapıya sahip olan, özgürlüğüne ve bağımsızlığına oldukça düşkün olan, hiçbir koşulda kendi inandığı ilkelerden taviz vermeyen, mevki makam kaygısı duymayan Rousseau, her zaman doğru olduğuna inandığı düşüncelerini dile getiren eleştirel bir fikir adamı olarak saygınlık kazanmıştır. 1728 yılında, henüz on altı yaşındayken, çok sevdiği ve yurttaşı olmaktan

---

[3] "Sınıf kavramından önce, Fransa'da toplum üç toplumsal tabakaya (etat) ayrılırdı: 1. Asiller (kılıçlılar); 2. Din adamları (cübbeliler); 3. Diğerleri, yani burjuvalar, zanaatkârlar, köylüler, işçiler (tiers etat)."( J. -L. Lecercle, **Jean Jacques Rousseau Hayatı ve Eserleri, İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı ve Temelleri Üzerine Konuşma**, (çev. Rasih Nuri İleri), Say Yayınları, İstanbul 2002, s. 13.)

[4] Bu dönemde konuya ilişkin eserlerin başlıcaları şunlardır: 1751 ile 1772 yılları arasında Diderot ve d'Alembert tarafından basılan 35 ciltlik *Ansiklopedi*, Montesquieu'nun *Kanunların Ruhu Üzerine* (1749), Diderot'nun *Körler Hakkında Mektup'*u, Voltaire'in *XIV. Louis Yüzyılı*.

[5] Lecercle, age., s. 13-4.

[6] Roger Price, **Fransa'nın Kısa Tarihi**, (çev. Özkan Akpınar), Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul 2012, s. 106.

gurur duyduğu Cenevre şehrinin kapılarının yüzüne kapanmasıyla gezgin bir hayat yaşamaya başlayan Rousseau, bu gezgin hayatı sayesinde yoksulluk içindeki halkı daha yakından tanıma imkânı bulmuş ve bu da onda ilerleyen zamanlarda lüks içinde yaşayan zenginlere karşı nefret duygusuna yol açmıştır.

Bu dönemde Paris, önemli bir düşünce merkezidir ve düşünce dünyasında kişilerin fikirlerini ortaya koyduğu, saygınlık kazandığı yer de Paris salonlarıdır.[7] Bu salonlarda yazarlar, düşünürler, sanat, edebiyat, bilim ve felsefe meraklısı seçkin kimseler bir araya gelir ve çeşitli sorunları ele alıp tartışırlar. 18. yüzyılın ilk yarısında daha çok yazınsal bir özellik taşıyan salonlar, yüzyılın ikinci yarısında, felsefi bir nitelik taşımaya başlar ve çağa hâkim olan düşüncelerin yayıldıkları odaklar durumuna gelir.[8] İlk zamanlarda, Rousseau da bu salonlara gitmiştir. Fakat zamanla, salonlardaki kişilerin yapmacık tavırları, sohbetleri ve tartışma usulleri Rousseau'yu rahatsız etmiştir. Baron d'Holbach'ın ev sahipliğini yaptığı salonda, kendisiyle uzun yıllar dostluk kuran Diderot ile d'Holbach'ın ateizm üzerine konuşmalarına tanık olan, çok sert ve alaycı bir dille dine saldırılarını dinleyen Rousseau, söz konusu tartışmalardan büyük rahatsızlık duymuştur. Damrosch'un anlattığına göre, benzer bir olay Madam d'Epinay'ın evindeki bir toplantıda gerçekleşmiş ve dinin alay konusu edildiği konuşmalara sinirlenen Rousseau şöyle konuşmuştur, "Eğer insanın orada bulunmayan bir arkadaşının arkasından kötü konuşması korkaklıksa, orada bulunan Tanrı'sı hakkında kötü konuşması da günahtır. Bana gelince beyler, ben Tanrı'ya inanıyorum."[9]

Çekingen bir mizaca sahip olan Rousseau, halkın gerçek sorunlarını dile getirmeyen, dinle ilgili alaycı konuşmaların yapıldığı seçkinler topluluğunun mekânları olan bu salonlarda, hiçbir zaman kendini rahat hissetmemiş ve bir aidiyet duygusuna sahip olmamıştır. Aslında bu durum, Rousseau'nun mizacından çok,

[7] "Locaların işlevlerine benzer bir işlevi de, işletmesini önemli aristokrat ya da burjuva ama 'saraya yakın' ya da toplumsal prestij sahibi kadınların üstlendiği salonlar gerçekleştirmekteydi. Salonların patronajı altında, filozoflar sadece düşüncelerine uygun bir 'public' bulmakla kalmıyorlar, aynı zamanda büyük oranda maişet de temin ediyorlardı. Bir kitabın, broşürün geniş bir biçimde tartışılabilmesi ve kabul bulabilmesi, salonlara girebilmesiyle mümkün olmaktaydı." (Ahmet Çiğdem, **Aydınlanma Düşüncesi**, İletişim Yayınları, İstanbul 2013, s. 32.)

[8] Vardar, age., s. 59.

[9] Aktaran Leo Damrosch, **Jean Jacques Rousseau Huzursuz Dahi**, (çev. Özge Özköprülü), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2011, s. 220.

Lecercle'in de belirttiği gibi, sınıfsal bir farklılıktan kaynaklanır. Salonlarda boy gösteren, lüks ve rahat bir yaşam süren aristokratlar ve büyük burjuvalar, halkın emeğinden ve kazanımlarından beslenmekteydi. Oysa Rousseau, "halktan biri"ydi. Lecercle, "*Jean Jacques Rousseau Hayatı ve Eserleri*" adlı çalışmasında şöyle bir anekdot anlatır: Baron d'Holbach, Rousseau'ya bir gün kendisine karşı neden soğuk davrandığını sorar. Rousseau, ona "Siz çok zenginsiniz." yanıtını verir.[10] Hiçbir zaman bir salon adamı olmayan Rousseau, tüm hayatı boyunca toplumda gördüğü adaletsizlikleri, eşitsizlikleri, küçük bir grubun zenginliği karşısında sefalete mahkûm bırakılan büyük bir kesimin yoksulluğunu, mutsuzluğunu dile getirmeyi bir görev bilmiştir. Her ne kadar sistemli olmasa da Rousseau, yazdığı çeşitli yazın türleri aracılığıyla toplumdaki yozlaşmayı göstermeye ve bu yozlaşmaya yönelik bir çözüm yolu geliştirmeye çalışmıştır. Bu bağlamda, biz de Rousseau'nun bu amaçla yazdığı ve politik yönden oldukça önemli olan *Toplum Sözleşmesi'*nde, birey devlet ilişkisini incelerken Rousseau'nun söz ettiğimiz yanlarının göz önünde bulundurulması gerektiği kanaatindeyiz. Çünkü Rousseau'nun görüşlerine ilişkin çok farklı hatta karşıt yorumlar ileri sürülmüştür. Kimilerine göre Rousseau bireyci, kimilerine göreyse devletçidir. Hâlbuki bize göre, Rousseau'yu herhangi bir gruba ya da otoriteye taraf olarak görmeden okumak ve anlamaya çalışmak, onun eserlerini oluştururken taşıdığı temel kaygıyı daha iyi anlamamızı sağlayacaktır. Bu bağlamda Rousseau, her ne kadar yapıtlarında çok farklı konuları işlese de, esasında hep aynı sorun etrafında döner.[11] Bu sorun da siyaset ya da siyasal topluma ilişkindir. Rousseau bu düşüncesini şu cümlelerle ortaya koyar:

> "Şu sonuca varmıştım: Her şeyin kökü siyasete dayanır. Bir millet, ne yaparsa yapsın, hükümetin döktüğü kalıbın dışına asla çıkamaz. Sonunda, mümkün olan en iyi hükümet yapısını tespit edebilmek için şu sorunun cevaplandırılması gerektiği sonucuna vardım: bir milletin en erdemli, en aydın, en olgun, yani en iyi millet olabilmesi için hükümetin yapısı nasıl olmalıdır? Bana öyle geliyordu ki bu sorunun –aralarında farklılık bulunsa da- şu soruyla sıkı bir ilgisi vardı: Niteliği bakımından, kanunlara en yakın hükümet hangisidir? Bundan da 'kanun nedir?' suali ve buna benzer sorular zinciri çıkıyordu ortaya. Bu çalışmaların beni, insanların mutluluğu, özellikle de kendi vatanımın insanları için büyük yararları olan gerçeklere ulaştırdığını görüyordum."[12]

---

[10] Lecercle, age., s. 22.
[11] Mehmet Ali Ağaoğulları, **Ulus Devlet ya da Halkın Egemenliği**, İmge Kitabevi, Ankara 2010, s. 21.
[12] Jean Jacques Rousseau**, İtiraflar II**, (çev. Serkan Özburun), Kaknüs Yayınları, İstanbul 2003, s. 145.

Rousseau'ya göre, bir halk ile onu yönetenler birbirinden ayrı düşünülemez. İyi bir yönetim, iyi bir halkın, iyi bir halk da iyi insanların varlığına işaret eder. Politika ile ahlakı birbirinden ayrı alanlar olarak görmeyen Rousseau'ya göre, "Politika ile ahlakı ayrı ayrı ele almak isteyenler ikisini de hiç anlamaz."[13] Çünkü adalet ve eşitlik temelinde kurulan bir toplumsal yapının varlığı bu ikisinin bir arada olmasını gerektirir. Daha açıkçası, kendisini "halktan biri" olarak gören Rousseau'nun temel amacı, ahlaklı ve adil bir siyasal yapının nasıl kurulabileceğini ortaya koymaktır. Bu amaçla Rousseau'nun uzun yıllar çalıştığı ama tamamlayamadığı *Politik Kurumlar (İnstitutions politiques)* adlı yapıtının bir bölümünü oluşturan *Toplum Sözleşmesi*[14] eserini ve bu eserde ortaya koyduğu fikir sistemini değerlendirmeye geçmeden önce, aydınlanma ve uygarlığa ilişkin görüşlerinden söz etmek yararlı olacaktır.

## B. AYDINLANMA VE UYGARLIK ELEŞTİRİSİ

Diğer çağdaşlarının aksine, aklın yanı sıra duyguyu ve vicdanı ön planda tutan Rousseau, başta *Ansiklopedi* çevresi olmak üzere pek çok yazarın ve filozofun aklı yüceltmesini doğru bulmamakla birlikte, aklın önemini göz ardı etmez. Nitekim Rousseau, "*Bilimler ve Sanatlar Üstüne Söylev*" adlı yapıtında aklın işlevini şu sözlerle ifade eder:

> "İnsanın, kendi çabaları ile hemen hemen yokluk içinden çıkışını, çevresine doğanın sarmış olduğu karanlıkları aklının ışıkları ile dağıtışını, kendi üstüne yükselişini, zekâsı ile göklere doğru atılışını, sınırsız evren içinde dev adımları ile yürüyüşünü, daha büyük, daha güç bir iş olarak da kendi içine kapanıp insanı tanımaya, onun yapısını, ödevlerini ve amacını öğrenmeye çalıştığını görmek bizim için ne büyük, ne güzel bir şey görmektir. Son yüzyıllarda insanlık bu harikaları yeniden gösterdi."[15]

Bu kısa alıntıdan da anlaşıldığı gibi, Rousseau akla bütünüyle karşı değildir. Onun karşı çıktığı duygu ve vicdanın göz ardı edilerek salt aklın yüceltilmesi ve her şeyin akılla açıklanabileceği, diğer bir deyişle aklın her alanda tam bir yetkinliğe sahip görüldüğü fikridir. Aklın ışıklarının doğru kullanılmadığında insanı ve toplumu kör

---

[13] Jean Jacques Rousseau, **Emile ya da Eğitim Üzerine**, (çev. Yaşar Avunç), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2014, s. 321.

[14] Rousseau, *Toplum Sözleşmesi* için, "O kitabı bütünüyle anladıklarıyla övünenler, benden daha zekiler. O baştan yazılması gereken bir kitap, ama artık bunu yapabilecek ne gücüm var ne de zamanım." (Aktaran Damrosch, age., s. 483.)

[15] Jean jacques Rousseau, **Bilimler ve Sanatlar Üstüne Söylev**, (çev. Sabahattin Eyüboğlu), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2011, s. 7.

edebileceğini belirten Rousseau, çağdaşlarını karşısına almaktan hiç çekinmemiştir. Fransa'daki aydınlanmanın ateşli savunucularından Diderot, *les lumieres'*in (ışıklar) her yeri sardığını ve felsefenin büyük adımlarla ilerlediğini ileri sürerken; Rousseau, bu ışıkların "tahripkâr bir yangının habercisi" olduğunu söylemiş ve ilerleyen yıllarda "aydınlanma haini"[16] olarak görülmüştür. Aslında Rousseau, diğer aydınlanma düşünürleri gibi aklı yüceltmez, ama onu dışlamaz da. Çünkü akıl yetisi sayesinde insan, var oluşunu gerçekleştirerek tarihsel süreçte insan olmaya doğru yükselir. Fakat bu yetinin kendisi tek başına insan olmayı gerçekleştirmede yeterli değildir. Bu nedenle Rousseau, her fırsatta akıl ve vicdanın bir arada olması gerektiğinin önemini vurgular. Rousseau'ya göre, erdeme ancak aklın ve vicdanın izinden giderek ulaşılabilir. Tanrı, insana iyiyi sevmesi için vicdanı ve iyiyi tanıması için aklı vermiştir.[17] Bu bağlamda, diyebiliriz ki Rousseau'nun itirazı, aklın kendisine değil, aydınlanma düşünürlerinin akılcılığınadır.[18]

Dijon Akademisi'nin düzenlediği "Bilimler ve sanatların gelişmesi ahlakın bozulmasına mı, yoksa arınmasına mı hizmet etmiştir?" konulu yarışmaya katılan ve ödülü kazanan Rousseau'nun bir yıl sonra, "*Bilimler ve Sanatlar Üstüne Söylev*" başlığıyla yayımlanan bu kısa denemesi çok ses getirmiş ve uzunca bir süre tartışmalara yol açmıştır. [19] Akla ve bilime olan inancın oldukça yüksek olduğu bir dönemde çoğu yazar ve filozofun aksine, bilimlerin ve sanatların gelişmesinin beraberinde ahlaklı ve mutlu bir yaşamı getirmediği görüşünü savunan Rousseau, çağının yaşadığı ahlaki yozlaşmaya dikkat çekmiş ve bunu tüm açık yürekliliğiyle dile getirmiştir. Toplumun ahlaki yönden bozulmasının sebebini, bilimlerin ve sanatların

[16] Damrosch, age., s. 218. "Bu noktayı aydınlatmak için İlk Söylev'in ön sayfasına mecazi bir resim seçti, "Kadim bir masal der ki, Satir ateşi ilk gördüğünde öpüp kucaklamak istemiş, ama Prometheus ona şöyle seslenmiş, 'Ey Satir, çenendeki sakallara çok üzülürsün, çünkü o gördüğün dokununca yakar.'" (Damrosch, a.g.e., s. 218.)

[17] Rousseau, Emile, s. 412.

[18] "Çağımızın yanlışlarından biri, sanki insanlar sırf akıldan ibaretmiş gibi, hep açıkça aklın kullanılmasıdır. Hayal gücüne seslenen göstergelerin dilini yadsımakla dillerin en etkili olanı yitirilmiştir. Sözün bıraktığı izlenim her zaman zayıftır; yüreklere kulaklardan daha iyi, gözlerle sesleniriz. Her şeyi usavurmaya bağlayarak, tüm ilkelerimizi sözcüklere indirgedik, eylemlere bir şey bırakmadık. Akıl tek başına etkin değildir; kimi zaman engeller, ender olarak kışkırtır; hiçbir zaman hiç büyük bir iş yapmamıştır. (Rousseau, age., s. 455.)

[19] Rousseau, düşüncelerinin çağının hâkim fikirlerine karşı olduğunun farkındadır. Kendisi bunu eserinin önsözünde şu cümlelerle ifade eder, "Soruya olumsuz cevap vermeye cüret edişimin kolay bağışlanmayacağını biliyorum. İnsanların bugün hayran oldukları her şeye cepheden hücum eden bir adamı herkesin kötü karşılayacağı muhakkaktır." (Rousseau, 1.Söylev, s. 3.)

ahlaki temelden yoksun olarak gelişmesini gösteren Rousseau'ya göre uygarlık, tüm insanlık için bir felaket olmakta, bilimlerin ve sanatların gelişmesi de ahlaki yozlaşmayı getirmektedir:

> "Bilimlerimiz ve sanatlarımız geliştikçe ruhlarımız bozulmuştur. Bu yalnız bizim çağımıza ait bir felaket midir, diyeceksiniz. Hayır baylar! İnsandaki gereksiz merakın doğurduğu kötülükler, yeryüzü kadar eskidir. Nasıl okyanus sularının alçalıp yükselmesi gece bizi aydınlatan gezegenin düzenli etkisine bağlıysa, namus ve ahlakın akıbeti de bilim ve sanatların gelişmesine bağlıdır. Onların ışıkları ufkumuzda yükseldikçe erdemin kaybolduğu görülmüş ve aynı olay her çağda, her yerde olmuştur."[20]

Bu savını tarihe başvurarak desteklemeye çalışan Rousseau'ya göre, "dünyanın ilk okulu" olan Eski Mısır "felsefenin ve güzel sanatların anası olduktan"[21] sonra bir çöküş sürecini yaşar ve sonuncusu Türkler olmak üzere farklı halkların boyunduruğu altına girer. İki kez Asya'yı yenmiş olan Yunanistan da "sanatların ilerlemesi, ahlakın bozulmasıyla" Makedonya'nın baskısına maruz kalır. Benzer nedenlerle "önceleri erdemin tapınağı olan Roma, cinayetlerin yatağı, milletlerin yüz karası ve barbarların oyuncağı olur."[22] Aynı akıbet, Bizans ve Çin gibi ülkeler için de geçerlidir. Ancak tarihte Rousseau'nun deyişiyle, "boş bilgilerin bulaşmasından uzak kalmış", dolayısıyla erdem ve mutluluklarını koruyan halklar da vardır: eski İranlılar (Persler), İskitler, Cermenler ya da "fakir ve bilgisiz olduğu zamanlar"da Roma. Bu halkların yanı sıra Rousseau'nun büyük bir övgüyle söz ettiği ve "mutlu bilgisizliği"yle Spartalılar da bu halklar arasındadır.

Rousseau'nun, bilimleri ve sanatları sert bir dille eleştirip mahkûm etmesinin sebebi, uygar toplumda temel değerler halini alan yapaylık ve yozlaşmışlığa onların da katkı sunmasıdır. Doğal hayatında yaşadığı çevre ile uyumlu bir "bütün" olarak yaşayan doğal insan, doğadan kopuşla birlikte bölünmüşlükler, yapaylıklar ve sahtelikler alanına girer. Hâlbuki Rousseau, "doğa, çocuğunun elinden tehlikeli bir silahı çekip alan bir ana gibi sizi bilimden korumak istemiştir"[23] derken, doğanın insan için zararlı olacak sırlarını açığa çıkarmadığını ve bunun insan için hayırlı bir tedbir olduğu kanaatindedir. Doğal insan, doğayla girdiği dolayımsız ilişkide yapmacıksız ve

[20] Rousseau, 1.Söylev, s. 11.
[21] Rousseau, age., s. 11.
[22] Rousseau, age., s. 12.
[23] Rousseau, age., s. 17.

doğallığını sürdürebilen insandır, ayrıca erdemlidir;[24] çünkü erdemli olmak için "herkesin kendi içine bakması, tutkuların sustuğu bir anda vicdanını dinlemesi"[25] yeterlidir. Rousseau'ya göre, sanatların insan davranışlarını tek bir kalıba sokmadığı ve duygulara yapay bir nitelik vermediği zamanlarda "adetlerimiz kaba ama doğaldı."[26] Ne var ki, bilimler ve sanatların gelişmesiyle uygar toplumda maskelerle yaşamını sürdüren insan tüm özgün sadeliğini, doğallığını yitirerek yozlaşmış ve erdemini kaybetmiştir.[27]

Rousseau'nun oldukça önem verdiği ve sıkça dile getirdiği erdem, yurttaşlık erdemidir. Zaten Rousseau, çoğu kez, Spartalılardan ya da Romalılardan söz ederken onların sahip oldukları yurttaşlık erdemine işaret eder. [28] Sanatların ve bilimlerin gelişmesi, insanlara cesaret ve yurt sevgisi aşılamak yerine tembelliği, lüksü ve zevki getirmiş; insanları rahat bir hayata alıştırdığından, yurdun savunması için gerekli olan cesaret ve özveriden yoksun bırakmıştır. Bu nedenle Rousseau, "hayatta rahatlıklar arttıkça, sanatlar ilerledikçe, lüks her tarafa yayıldıkça, mertlik bozuluyor; askerlik değerleri kayboluyor: Bu da yine, kapanık odalarda türeyen bilimlerin ve sanatların

[24] Ağaoğulları, age., s. 25.

[25] Rousseau, toplumsal ilişkilerde başkalarına göre yaşayan insana göndermede bulunarak şöyle der, "Kendi içimizde bulabileceğimiz mutluluğu, başkalarının bizi beğenmesinde aramak neye yarar?" (Rousseau, 1.Söylev, s. 33.)

[26] "Ey erdem! Basit ruhların yüce bilgisi, sana ulaşmak için bu kadar zahmete ve debdebeye gerek var mı? Senin ilkelerin bütün yüreklerde yazılı değil mi? Senin yasalarını öğrenmek için içimize bakmamız ve tutkuların sessizliği içinde vicdanımızın sesini dinlememiz yeterli değil mi?" (Jean Jacques Rousseau, **Bilimler ve Sanatlar Üzerine Söylev Eleştirilere Yanıtlar,** (çev. İsmail Yerguz), Say Yayınları, İstanbul, 2009, s. 73.)

[27] "Rousseau modernliğe iki klasik fikir adına saldırır; bir yanda site ve erdem, öte yanda tabiat… Yönetim biçimi ister mutlak monarşi, ister temsili cumhuriyet olsun, ticaret, para, aydınlanma, elde etme arzusunun zincirinden boşanması, lüks ve yasaların hiçbir önemi olmadığı inancı modern devletin başlıca özelliğidir. Törelerin ve erdemin asıl mekânı sitedir. (Leo Strauss, "Tabii Hak ve Tarih", **Devlet Kuramı**, (s. 269-320), Dost Kitabevi Yayınları, Ankara 2013.)

[28] "Spartalı bir kadının orduda beş oğlu vardı; savaşla ilgili haberleri bekliyordu. Bir köle geldi; kadın titreyerek ondan bu konuda bilgi istedi, "Beş oğlunuz da öldürüldü.- Aşağılık köle, ben sana bunu mu sordum?- Zaferi kazandık!" Anne koşarak tapınağa gidip tanrılara şükretti. İşte size kadın vatandaş! (Rousseau, Emile, s. 9)

işidir."[29] der. Sonuçta yurttaşlık bilincini oluşturan değerlerin kaybolmasıyla yurttaşın kendisi de ortadan kalkar.[30]

Rousseau'nun bu görüşlerinden, bilgisizliği (cehaleti) ya da akıldışılığı savunduğu biçiminde bir yargıya varılmamalıdır. Çünkü Rousseau'nun bilgi, bilim ya da sanatla bir sorunu yoktur. Onun karşı olduğu bazı kimselerin öyle olmadığı halde kendilerini bilgili zannetmeleri ve ehli olmadıkları işlerde söz sahibi olmaya çalışmalarıdır.[31] Rousseau'ya göre, cehalet hiçbir zaman kötülük yapmaz, zararlı olan yalnızca yanılgıdır; insan, bilmediği bir şeyden değil de bildiğini sandığı bir şeyden dolayı yanılgıya düşer.[32] Dolayısıyla Rousseau, bilgiden ya da aydın insanlardan değil, "yarım yamalak" bilgiden ve "yarı-aydın"lardan rahatsızdır.[33] Bu bağlamda yaptığının bilimi kötülemek olmadığını söyleyen ve faydalı olduğu sürece bilimlere karşı olmayan Rousseau, döneminin sanat, bilim ve felsefeyle uğraşan büyük bir kesimini, toplumda pek çok ahlaksızlığı ve kötülüğü körüklediklerı gerekçesiyle çok sert bir dille eleştirir:

> "…kendilerini beğenmiş bu boş adamlar parlak sözleriyle her tarafa girer çıkarlar; uğursuz paradokslarıyla inancı temelinden yıkar, erdemi kökünden çürütürler; din ve vatan gibi eski sözcüklere dudak bükerler; bütün sanatlarını ve felsefelerini insanların kutsal saydığı her şeyi baltalamaya, kötülemeye harcarlar."[34]

Rousseau'ya göre, toplumdaki değerler sistemine karşıymış gibi görünen filozof ve aydınların çoğu aslında mevcut olan değerlerin dışına çıkmadıkları gibi, sadece muhalif olmak için karşıt bir tutum takınırlar. Onların yaptığı toplumdaki yapaylıkları bir kılıfa bürümekten başka bir şey değildir. Rousseau'nun söz ettiği bu aydın ve yazarların böyle davranmalarının nedeni, toplumda var olan bencillik, başkalarına kendini beğendirme, rekabet, yükselme ve para hırsı gibi nedenlerdir.

---

[29] Paragraf şöyle devam eder, "Gotlar Yunanistan'ı yağma ettikleri sırada bütün kitapların yangından kurtulmasına, içlerinden birinin ortaya attığı şu fikir sebep oldu: "Düşmanlarımızı askerlikten uzaklaştırmaya birebir olan bu eşyayı kendilerine bırakalım; oturdukları yerde kalıp onlarla boşu boşuna oyalasınlar." (Rousseau, 1.Söylev s. 25.)

[30] "Fizikçilerimiz, matematikçilerimiz, kimyacılarımız, astronomlarımız, şairlerimiz, müzikçilerimiz, ressamlarımız var; ama değerli yurttaşlarımız yok; yahut varsa bile onlar hor görülmekte, ıssız köylerimizde yoksul ve perişan sürünmektedirler." (Rousseau, age., s. 28-29.)

[31] Ağaoğulları, age., s. 26.

[32] Rousseau, Emile, s. 210.

[33] Rousseau, age., s. 277. ve 476.

[34] Rousseau, 1.Söylev, s. 21.

Böylesi bir yozlaşmanın hâkim olduğu toplumda Savran'ın da belirttiği gibi, "felsefe, her tür zihinsel emek, görünüşler alanı içinde sürdürüldüğünde boş konuşma ve küstahlıktan başka bir şey olamaz; çünkü bu alanda zihinsel emek rekabete ve başkalarını, özellikle de zenginleri, etkileme çabasına dönüşür." İşte bu bağlamda Rousseau'nun eleştirdiği, burjuva değerlerinin hâkim olduğu toplumsal yapıdır.[35]

Eskiden, devlet adamları hep erdemden ahlaktan söz ederlerdi; bizimkilerse yalnızca ticaretten, paradan söz ediyorlar diye yakınan Rousseau, uygar toplumun değerler sistemini eleştirir. Uygar toplum, "*gerçeklik"* ve "*görünüşler"* alanından oluşmuştur. Bu toplumda yaşayan her bir birey görünüşler düzleminde, yani toplumun kanaatleri ve önyargılarına göre bir hayat sürer. Rekabet, üstünlük, para ve yükselme hırsının hâkim olduğu uygar toplumda kişi olduğu gibi görünmek yerine kendisinden istenilen normlara uygun davranışlar sergilemektedir.[36] Rousseau'nun deyişiyle, "hep nezaket gerekleri, kibarlık zorunlulukları içindeyiz; hep adetlere, kurallara uymaktayız. Hiç kendi ruhumuza uyduğumuz yok. Kimse olduğu gibi görünmeye cesaret edemez olmuş."[37] Uygar toplumda sürekli kendisiyle çelişen kişi, "her zaman eğilimleri ile ödevleri arasında bocalayarak ne insan ne de vatandaş olacaktır; ne kendisi ne de başkaları için iyi olacaktır... Bir burjuva olacaktır; kısacası hiçbir şey olmayacaktır."[38]

Demek ki bilim ve sanatların kötülüğü, eşitsizlik temelinde kurulan uygar toplumla bağlantılıdır. Eşitsizliğin olduğu yerde, toplumun bir kesimi servet biriktirirken diğer kesimi daha da yoksullaşır. Dolayısıyla zenginliğin artması beraberinde lüks ve tembelliği getirir ki, bu da bilimlerle sanatların kaynağını oluşturur.[39] Temelinde eşitsizliğin olduğu ve paranın temel değer olarak görüldüğü bir toplumda bilimler ve sanatlar "meta"laşmaktan kurtulamaz.[40] Bu durumda birer metaya dönüşen bu faaliyetler tüm halkın yararına değil, belli bir kesimin yararına

[35] Gülnur Savran Acar, **Sivil Toplum ve Ötesi**, Belge Yayınları, İstanbul 2013, s. 95.
[36] Savran, age., s. 87.
[37] Rousseau, 1.Söylev, s. 9-10.
[38] Rousseau, Emile, s. 9.
[39] "Astronomi, boş inançlardan doğmuştur; güzel söz söylemek hırstan, kinden, dalkavukluktan, yalandan; geometri cimrilikten; fizik boş bir meraktan ve hepsi birden, hatta ahlak bile, insanın kendini beğenmesinden doğmuştur… Lüks; o da işsizlikten ve insanın kendini beğenmesinden doğar. Lüksün bilim ve sanatlardan ayrıldığı pek az görülür; bilim ve sanatların lüksten ayrıldığı ise hiç görülmemiştir." (Rousseau, 1.Söylev, s. 19-21.)
[40] Ağaoğulları, age., s. 31

hizmet ederler. Rousseau'nun tam da sözünü ettiği ve karşı çıktığı budur, çünkü böyle bir toplumsal yapıda bilimler ve sanatlar eşitsizlik yarığını daha da derinleştirmekten başka bir şey yapmamış olurlar.

"Bütün bu kötülükler, bilim ve sanat değerlerinin yükselmesi ve ahlak değerlerinin alçalmasıyla insanlar arasına giren eşitsizlik belasından değil de neden doğmuştur?...Artık bir insanın namuslu olup olmadığına değil, bir sanata kabiliyeti olup olmadığına bakılıyor; bir kitabın yararlı olması değil, iyi yazılmış olması isteniyor. Parlak zekâ insanı bütün nimetlere kavuşturuyor; erdem ise hiçbir şeref getirmiyor."[41]

Uygar toplumun felaketlerini çok önceden öngörebilen Rousseau, *Birinci Söylev*'in sonunda, felsefe, bilim ve sanat gibi alanlarla herkesin uğraşmaması gerektiğini vurgular; Sokrates, Descartes, Newton, Bacon gibi dahi ve büyük ustaların felsefe, bilim ve sanatlarla uğraşması gerektiğini ifade eder. Ona göre bu şahsiyetler akıl ve vicdanın ışığıyla, bilgi ve erdemi bir arada düşünebilen, topluma ve insanlığa hizmet eden kimselerdir. Bu nedenle iktidarın bu gibi insanları desteklemesi gerekir. Yani bilim ile iktidar bir arada olmalıdır. Rousseau'nun deyişiyle;

"Krallar gerçek bilginlere saraylarında şerefli mevkiler versinler; insanlara hikmeti öğretecek olan bu bilginler halkın mutluluğu için çalışmakla layık oldukları en güzel mükâfatı görmüş olsunlar; işte o zaman erdemin, bilimin ve iktidarın soylu bir yarışma hırsı ile gayrete gelerek, insanları mutlu etmek amacıyla birleşip anlaşarak neler yapabileceklerini görürüz. Ama iktidar bir yanda, bilgi ve hikmet diğer yanda kaldıkça, bilginler büyük şeyleri pek az düşünecekler, krallar büyük işleri pek az başaracaklar ve halk yoksul, ahlaksız, mutsuz bir durumda yaşayıp gidecektir."[42]

Görüldüğü üzere her daim halkın mutluluğunu önemseyen ve bunu her fırsatta dile getiren Rousseau, insanlara uygarlık adına köleliği sevdiren bilimler ve sanatlara karşıdır, yoksa insanları mutlu kılmada önemli öğeler olan bilimlerin ve sanatların düşmanı değildir.[43] Ancak yozlaşmış bir toplumsal yapıda bilimler ve sanatların bağımsız kalması pek mümkün olmadığı gibi, mevcut bozukluğa katkı sunması hatta onun sebebi haline gelmesi kaçınılmazdır. Dolayısıyla Rousseau'nun asıl eleştirisi, kendi döneminin değer yitimine uğrayan uygar toplumunadır.[44] Öyleyse üzerinde

[41] Rousseau 1.Söylev, s. 28.
[42] Rousseau, age., s. 33.
[43] "Bilim kendi içinde çok iyidir, kesindir bu; ve tersini iddia etmek için sağduyulu olmaktan vazgeçmek gerekir." (Rousseau, **Bilimler ve Sanatlar Üzerine Söylev Eleştirilere Yanıtlar,** s.82.)
[44] Ağaoğulları, age., s. 33

durulması gereken eşitsizlik temelinde kurulan uygar toplumun ne şekilde ortaya çıktığıdır. Bunun için de Rousseau toplumsal düzenden çok öncesine, uygarlık öncesi varsayılan doğa durumuna ve doğal insana gitmek gerektiğini ileri sürer.

# I. BÖLÜM

# DOĞA DURUMUNDAN UYGAR TOPLUMA ELEŞTİREL BAKIŞ

## 1.1.BİR "ALTIN ÇAĞ" MİTOSU: DOĞA DURUMU VE DOĞAL İNSAN

Rousseau, yukarda belirttiğimiz uygar toplumdaki kötülüklerin temelini oluşturan eşitsizliğin kaynağını ve niteliğini daha iyi anlayabilmek için uygar toplum öncesi varsayılan doğa durumunun ve doğal insanın incelenmesi gerektiğini belirtir. Ancak bu iş o kadar kolay değildir. Çünkü zamanla insanın yapısı epey değişiklik geçirmiştir. İnsan, zamanın, denizin ve fırtınanın biçimsizleştirdiği Glaucus'un heykeli gibidir; toplumun bağrında durmaksızın yeniden ortaya çıkan binlerce nedenin, edinilen pek çok bilgi ve yanlışın, bedensel yapıların uğradığı değişiklikler ile tutkuların sürekli etkisinin bozduğu insan ruhu, neredeyse tanınmayacak kadar değişime uğramıştır.[45] Buna rağmen bu zorlu işe girişen Rousseau, insanın bugünkü doğasında doğal olanla yapay olanı ayırmak gerektiğini belirtir ve katışıksız, saf olan doğaya başvurur, "Ondan [doğadan] gelecek olan her şey doğru olacaktır, benim istemeden katmış olacağımdan başka hiçbir şey yalan veya yanlış olmayacaktır."[46] O halde işe, bütün olguları bir yana bırakarak başlamak gerekir.[47]

[45] Jean Jacques Rousseau, **İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı ve Temelleri Üzerine Konuşma**, (çev. Rasih Nuri İleri), Say Yayınları, İstanbul 2002, s. 75-6.
[46] Rousseau, 2.Söylev, s. 86.
[47] Rousseau, age., s. 85.

Rousseau'ya göre Locke, Hobbes, Grotius gibi düşünürler doğal insanla uygar insanı birbirine karıştırmış, uygar topluma ve insana ait nitelikleri doğal duruma ve doğal insana ait niteliklermiş gibi göstermişlerdir. Toplumun temellerini incelemiş olan bu düşünürler, büyük ölçüde insanlığın başlangıç evresine kadar gitme gereğini duymuş, ama hiçbir zaman doğa durumuna varamamıştır. Bazıları, doğa durumunda insanda haklı haksız kavramlarının bulunduğunu var saymış; bazıları da herkesin kendine ait olanı koruma gibi bir doğal haktan bahsetmiş, ama "ait olmak" sözünden ne kastettiklerini açıklamamışlardır. Bazıları en güçlüye, daha zayıf olan üzerinde bir otorite tanıyıp hükümetin hemen doğduğunu kabul etmiş, ama bunu yaparken "otorite" ve "hükümet" kavramlarının siyasal sistem içinde ortaya çıktıkları zaman sürecini öngörememişlerdir. Dahası, "hepsi de gereksinme, açgözlülük, baskı, istek ve gururdan aralıksız söz ederken, toplumda edinmiş oldukları fikirleri uygarlık öncesi doğal hale aktarmışlardır", ilkel insandan söz etmiş, ama uygar insanı anlatmışlardır.[48]

Rousseau'nun ikinci eleştirisi, bu düşünürlerin doğa durumuna tarihsel bir gerçeklik atfetmelerine ilişkindir. Hâlbuki Rousseau'ya göre doğa durumu, insanın tarihsel gelişimindeki bir aşama, tarihsel bir gerçeklik değil, varsayımsal ve hipotetik bir düşüncedir.[49] Doğal insanı betimlerken toplumun ona tüm yüklediklerini, hayali bir işlemle, ondan geri alan Rousseau, insanı sahip olabileceği tüm doğaüstü yeteneklerden ve uzun bir ilerleme sonucunda edindiği yapay yetilerden soyutlayarak, diğer bir deyişle, onu doğanın elinden çıkmış olması gerektiği gibi düşünerek incelediğini söyler. Rousseau'nun doğal insanı, Lecercle'nin de belirttiği gibi, gerçekte karşılığı olmayan soyut bir kavramdır.[50] Bu bağlamda Rousseau'da doğal

---

[48] Rousseau, age., s.84.

[49] Rousseau, age., s. 85.

"Doğa hali, modern siyaset felsefesinde sık sık, politik otorite kurumundan önceki toplumun hipotetik bir koşulu olarak ifade edilir." (David West, **Kıta Avrupası Felsefesine Giriş**, (çev. Ahmet Cevizci), Paradigma, İstanbul, 2005, s. 59.)

"Rousseau'nun yaşadığı dönemdeki akademik eğitimde tabii hal, insanın ilk dönemlerde gerçekten içinde yaşamış olduğu koşullar olarak değil, bir basit varsayım biçiminde yansıtılır." (STRAUSS, agm., s.306.)

[50] Lecercle, age., s.53., Lecercle, Rousseau'nun uygarlık öncesi doğal haldeki insanın tamamen özgün bir buluş olmadığını söyler. Ona göre "Kölelik toplumunda insanlar, daha özgür olarak yaşadıkları bir çağın anılarını henüz sürdürüyorlardı. Pek çok Grek ve Latin ozanının türküsünü söyledikleri, mutlu ve barış içindeki sakin bir 'altın çağ' konusu böylece doğmuştur. Rousseau en azından, Latin ozanlarını tanırdı. Bunlar arasında Lucrece'e ayrı bir yer vermek gerekir. *De Rerum Naturae* uygar insanlardan her bakımdan daha sağlam ve daha az umutsuz, o uygarlık öncesi vahşet halinde yaşayan insanın sert bir portresini çizer. Modern çağda 'iyi vahşi' konusu, Rousseau'nun iyi bildiği Montaigne'den bu yana gelişir." (Lecercle, age., s. 47.)

insanın yaşadığı durumu ifade eden doğa hali, kurgusal bir nitelik taşır; doğa durumu, "artık var olmayan, belki hiç var olmamış olan, ama gene de şimdiki durumumuzu doğru yargılamak için hakkında doğru kavramlara sahip olmamız gereken bir durum"[51]dur. Demek ki insanın zamanla geçirdiği değişimi, daha iyi analiz etmek için böyle bir kurgusal dünya tasvir edilmiştir. O halde bu dünyanın niteliklerini anlatmaya geçmeden önce Rousseau'nun betimlediği tabloya bakalım:

> "Ormanlarda avare dolaşan, hiçbir hüneri olmayan, konuşmayı bilmeyen, evi barkı, savaşları, bağlantıları olmayan, hemcinslerine ya da onlara zarar vermeye hiç gereksinmesi olmayan, hatta belki onlardan hiçbirini tanımayan, az sayıda tutkusu olan, kendi kendine yeten vahşi insan sadece bu duruma uygun duygulara ve bilgilere sahipti. Gerçek gereksinmelerden başka bir gereksinme duymuyor, görülmesinin ilgi çekici olacağını sandığı şeylerden başkasına bakmıyor, zekâsı da gururundan fazla ilerlemiyordu. Rastlantı olarak bir keşif yaparsa, kendi çocuklarını bile tanımadığına göre, bu keşfini başkalarına daha az ulaştırabilirdi. Her sanat onu bulanla birlikte yok oluyordu. Eğitim ve ilerleme yoktu; kuşaklar boş yere çoğalıyordu; her kuşak hep aynı yerden hareket ettiği için yüzyıllar hep ilk çağların kabalığı ve yontulmamışlığı ile akıp gidiyordu; insan türü artık ihtiyarlamıştı; ama insan, hep çocuk kalmıştır."[52]

Rousseau, yukarda da belirttiğimiz gibi, doğal insana ilişkin fikirlerini doğal yaşam üzerine yaptığı okumalar ve gerçekleştirdiği uzun yürüyüşler sırasındaki tefekkür ve hayal etmeleri sonucunda oluşturmuştur. Bu bağlamda Rousseau, Aristoteles'ten beri çoğu düşünür tarafından kabul gören insanın toplumsal bir varlık olduğu anlayışını eleştirir ve doğal insanı doğada tek başına, yalnız yaşayan biri olarak hayal eder. Doğa durumunda toplum yaşamındaki gibi toplumsal ilişkiler yoktur. Toplumsallığın olmadığı, herkesin dağınık halde yaşadığı doğa durumunda herkes kendine yetebilecek güçte, gerekli ve sınırlı gereksinmeler çerçevesinde hayatını devam ettirirdi. Bundan dolayı Rousseau, toplumsallığın olmadığı doğa durumunda aile kurumunun da henüz oluşmadığını ileri sürer.

Rousseau'ya göre doğa durumunda yalnız yaşayan doğal insan, doğayla iç içe bir yaşam sürdüğünden sağlıklıdır; ne ilaçlara ne de hekimlere ihtiyaç duyar.[53] Fiziksel gereksinmelerin dışında bir şeye ihtiyaç duymayan doğal insanda akıl ve konuşma

[51] Rousseau, 2.Söylev, s. 77.

[52] Rousseau, age., s. 118.

[53] Rousseau, Emile, s. 392.

yetileri henüz gelişmemiştir. Bununla birlikte Rousseau, doğa durumunda akla öncel olan iki ilkenin olduğunu söyler. Bunlardan ilki Rousseau'nun "doğanın ilk yasası" adını verdiği "insanın kendi varlığını korumasına özen gösterme"[54]sidir. İnsanın kendi varlığını koruma, sürdürme çabası, ilk doğal tutku olan ve Türkçeye "ben sevgisi", "kendini sevme" olarak çevrilen "amour de soi" ile doğrudan bağlantılıdır. Tüm canlı varlıklarda egemen olan ve diğer tüm tutkuların kaynağı olan bu ilke, insanla doğar ve insan yaşadığı sürece ondan ayrılmaz. Varlığımızı sürdürebilmemiz için kendimizi sevmemiz gerektiğini söyleyen Rousseau, amour de soi'nin "amour de propre" (kibirlilik) ile karıştırılmaması gerektiğini söyler. Çünkü bu ikisi hem içerik hem de etkileri bakımından farklıdır.[55] Amour de soi, aklın rehberliğinde merhamet duygusuyla biçimlendirilerek insanlığı ve erdemi ortaya çıkaran doğal bir duygudur. Bu duyguyu biçimlendiren ve Rousseau'nun ikinci ilke olarak söz ettiği merhamet de oldukça önemli diğer bir ilkedir. Rousseau'ya göre, merhamet veya acıma (*pitie*), doğal bir duygudur ve her bireyin kendisine karşı duyduğu sevgiyi yumuşatarak, bütün türün, karşılıklı olarak kendini korumasına yardım eder.[56] Merhamet, insanların kendi varlığını koruma içgüdüsüyle birbirlerine zarar vermelerini önleyen ve barış içinde

---

[54] Rousseau, Emile, s. 254.

[55] "*Amour-propre'*un asli olarak, bizi başkaları tarafından tanınmaya, toplum içinde, ihtiyaçları ve istekleri başka herhangi birininkiyle aynı ölçüde dikkate alınacak bir konum elde etmeye yöneltir. Böyle bir konumda bulunmak, başkalarının, bizim insani ve ahlaki kıymetimizi takdir etmesi nedeniyle kendi içinde değerlidir. *Amour-propre'*dan hoşlanma bizim iyiliğimizedir; aslında *amour-propre,* bizi kendi öz iyiliğimize yönelten *amour de soi'*nın, başkalarıyla ilişki içindeyken kendimiz için iyi olanı aradığımızda aldığı biçimdir. Bize ilişkin olana (*proprius),* bize bağlı olana, başkalarıyla oluşturduğumuz toplumun eşit üyeleri olarak sahip olma arzudur." ( N.J.H. Dent, **Rousseau Sözlüğü**, (çev. B. Gözkân-N. Ilgıcıoğlu-A. Çitil-A. Kovanlıkya), Sarmal Yayımcılık, İstanbul 1991. s.70.)

İnsan doğasına ilişkin farklı yaklaşımlara sahip olan Hobbes ve Rousseau'nun ayrıldıkları temel noktalardan birisi de "amour de soi"ye farklı anlamlar yüklemeleriyle ilişkili olduğu söylenebilir. Wokler'e göre, "Hobbes'un kendini sevme anlayışı aslında *amour de soi* değil *amour de propre*, yani kibirlilikti." (Robert Wokler, **Rousseau**, (çev. Cemal Atila), Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul 2003, s. 67.)

"Tabii insanda kibirin bulunmaması, aynı insanda kavrayış ya da mantığın ve buna bağlı olarak ta özgürlüğün bulunmamasıyla aynı nedene dayanmaktadır. Mantık dil ile aynı dönemde ortaya çıkmıştır ve dilin ortaya çıkması için de toplumun var olması şarttır. Toplum öncesi dönemde yaşayan tabii insan da, bu açıdan mantık öncesindedir." (STRAUSS, agm., s. 303)

[56] "Bizi acı çektiğini gördüklerimizin yardımına düşünmeden koşturan bu duygudur; doğa halinde kanunların, törelerin, erdemin yerini, tatlı ve yumuşak sesine herkesin boyun eğmesi üstünlüğüne de sahip olarak bu duygu alır. Gürbüz bir vahşiyi, kendi geçimini başka yerde bulabileceğini umuyorsa, zayıf bir çocuğun ya da sakat bir ihtiyarın güçlükle kazanılmış geçimini onun elinden almaktan alıkoyan bu duygudur. Adaletin, iyice düşünülmüş şu yüce bilge sözü: 'sana nasıl yapılmasını istiyorsan başkalarına öyle yap' yerine, bütün insanlara, herhalde daha az mükemmel, ama öncekinden, belki de daha yararlı şu doğal iyilik bilge sözünü, yani ' yapacağın iyiliği başkalarına olanağı olduğu kadar az zarar vererek yap' sözünü esinleyen bu duygudur." (Rousseau, 2.Söylev, s. 114.)

yaşamalarını sağlayan bir duygudur. Bu yönüyle, merhamet duygusu kendini sevme tutkusunu dengeleyen bir işleve sahiptir.[57]

Merhamet duygusu dışında, insanların barış içinde yaşamalarını sağlayan bir diğer etmen, arzuların maddi gereksinimleri aşmamasıdır. Rousseau'nun doğa durumunda doğal insan doğanın ona sunduklarıyla yetinip fazlasına ihtiyaç duymadığından Hobbes'un bahsettiği gibi, insanlar arasında sürekli savaşa neden olan rekabete rastlanmaz. Kaldı ki, Rousseau'ya göre, rekabet doğa durumunun değil, uygar toplumun bir ürünüdür. Dahası doğa durumunda, insanın her ihtiyacı doğa tarafından karşılandığından herhangi bir üretim faaliyetine rastlanmaz.[58] Doğal insanın gereksinimleriyle olanaklarının örtüşmesi, gereksinimlerini karşılamak için üretim yapmak zorunda olmadığı anlamına gelir.[59] Zaten doğa durumunda toplumsal ilişkilerin yok denecek kadar az olması da üretimi gerekli kılmaz. Dolayısıyla doğal insan tasasızca gezer, az düşünür ve bol bol uyur.[60]

İnsanın doğası bakımından iyi olduğunu söyleyen Rousseau'nun doğa durumunda, bu iyilik ahlaki bir nitelik taşımaz. Doğa durumundaki insanın iyiliği merhamet duygusuna sahip olmasından ibarettir;[61] bu duygudur ki, insanı hemcinsine karşı saldırgan bir tavır sergilemekten alıkoyar. Doğa durumunun "ahlak öncesi"[62] bir durum olduğu noktasında Hobbes'la hemfikir olan Rousseau, Hobbes'un söz ettiği "*homo homini lupus*" (*insan insanın kurdudur*) durumunu kabul etmez.[63] Çünkü ona

---

[57] "Tabii hal insanı, tabii olarak, acıma duygusuna sahiptir. Bu da onun, hemcinslerinin boğazına sarılmaktan alıkoyar." (Cemal Bâli Akal, **İktidarın Üç Yüzü**, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara 2014, s. 117)

[58] Rousseau, doğal insanı şöyle tasvir eder: "onu bir meşe ağacının altında karnını doyuran, ilk rastladığı derede sussuzluğunu gideren, kendisine yemeğini sağlamış olan aynı ağacın dibinde yatağını bulmuş görüyorum. Böylece onun gereksinimleri giderilmiştir." (Rousseau, 2.Söylev, s. 88.)

[59] Savran, age. s. 70

[60] "İnsanın doğası gereği ne kadar tembel olduğu akıl alacak gibi değildir... Varlığını sürdürmeye ilişkin güçlü duygulanımından sonra insanın ilk ve en şiddetli güçlü duygulanımı hiçbir şey yapmamaktır." (Jean Jacques Rousseau, **Dillerin Kökeni Üstüne Deneme**, **(**çev. Ömer Albayrak), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2013, s. 42.)

[61] Ağaoğulları, age., s. 46

[62] "Tabii insan her bakımdan ahlak öncesidir, kalpsizdir. Tabii insan, insan altı bir varlıktır." (STRAUSS, agm., s. 304)

[63] "Hobbes gibi insanın -iyilikten hiç haberi olmadığı için- doğal olarak kötü, erdemi bilmediği için ahlaksız olduğu, hemcinslerine borçlu olmadığına inandığı hizmetleri onlardan daima esirgediği; gereksindiği şeylere haklı olarak hak iddia etmesine bağlı olarak kendisini delicesine bütün evrenin biricik sahibi sandığı sonucuna varmayalım." (Rousseau, 2.Söylev, s. 109.)

göre, doğa durumu kendi varlığımızı korumak için gösterdiğimiz özenin başkalarına en az zarar verdiği durum olduğu için barışa ve insan türüne en uygun olan durumdur. Dolayısıyla bu durum "ahlak öncesi" bir durum olduğundan iyi ya da kötüden söz edilemez. Rousseau'nun deyişiyle, "bu durumda olan insanların aralarında hiçbir ahlaki ilişki ya da kabul edilmiş görevler olmadığı için iyi veya kötü olamazlardı... Kusurları ve erdemleri olamazdı."[64]

Doğa durumunda insanlar arasında eşitliğin olduğunu savunan Rousseau, *İkinci Söylev*'in başında iki tür eşitsizlikten söz eder. Bunlardan biri "doğal veya "fiziki eşitsizlik", diğeriyse "manevi veya politik" eşitsizliktir. Rousseau'ya göre, "gerçek" eşitsizlik olan ve ancak toplum hayatında ortaya çıkan "politik" eşitsizlik, toplumsal ilişkilerin olmadığı doğa durumunda yoktur. Politik eşitsizlik, toplumsal hayatta kimilerinin başkalarının zararına yarar sağladığı, onlardan daha zengin, daha itibarlı olmak ya da onlara boyun eğdirmek gibi ayrıcalıklardan ibarettir. Doğal eşitsizlik ise doğa tarafından meydana getirilen ve yaş, sağlık, bedensel güç, zekâ ya da ruh nitelikleri arasındaki farklardan oluşur.[65] Doğal eşitsizlik, doğanın bir ürünü olduğu için doğaldır ve hâkim olan eşitliğe aykırı bir durum oluşturmaz. Bu durumda herkes birbirinin aynıdır, ne bir kimse diğerinden üstün ne de aşağıdır. Doğal eşitlik, doğal insanın bir "bütün" olmasıyla bağlantılıdır. Rousseau'nun deyişiyle, "doğal insan kendisi için her şeydir; sayısal birliktir, mutlak bütündür, ancak kendisiyle ya da benzeriyle ilişkisi vardır."[66] Bu bağlamda doğal insan kendi dışına çıkmaz; geleceğe ya da kendi dışında bir şeye yönelmeden olduğu gibi kalır.[67] Üstelik doğal insan, ihtiyaç duyduğu şeylere rahatlıkla ulaşabildiği ve daha fazlasını elde etme arzusu için gerekli bilgiden yoksun olduğu için emek harcamaz ve herhangi bir çalışma ya da

"Rousseau'nun insanı, iyi/kötü ayrımını bilmiyorsa da, tabii olarak, diğer insanların kurdu değildir. Her şeyden önce, tabii hal… insanların birbirleriyle çatışmasını gerektirmeyen bir yalnızlık halidir." (Akal, İktidarın Üç Yüzü, s. 117)

[64] Rousseau, 2.Söylev, s. 109.

[65] Rousseau, age., s. 83. "Uygar durumun çeşitli sınıflarında hüküm süren eğilimlerin ve hayat tarzlarının akla sığmaz çeşitliliği, herkesin aynı besinleri aldığı, aynı tarzda yaşadığı, aynı şeyleri yaptığı hayvanlık ve vahşet hayatının basitliği, düzen birliği ile karşılaştırılırsa doğa halinde insandan insana farkın toplum halindekine göre ne kadar az olduğu, insan türünde doğal eşitsizliğin, kurumların yarattığı eşitsizlik tarafından ne kadar arttırılmış olması gerektiği anlaşılacaktır." (Rousseau, age., s. 119.)

[66] Rousseau, Emile, s. 8.

[67] "Hiçbir şeyin harekete geçiremediği ruhu, ne kadar yakın olursa olsun hiçbir gelecek fikri olmadan, sadece fiili, gündelik yaşama duygusuna teslim olur; görüşleri gibi sınırlı olan tasarıları da ancak günün sonuna kadar uzanır." (Rousseau, 2.Söylev, s. 99.)

tasarımla kendisini dışsallaştırmaz. O, "kendi kendisiyle dolayımsız bir birlik"[68] içindedir. Kendisiyle ve doğayla dolayımsız bir ilişki kuran doğal insan, doğayla o kadar iç içedir ki her şey onun için aynıdır ve hiçbir şey karşısında şaşkınlığa düşmez.[69] Kısacası, doğal insan kendisiyle ve doğayla barışık, ne geçmişi için üzülen ne de geleceği için kaygılanan, yalnızca içinde bulunduğu anı yaşayan insandır.

Kendi kendine yeten doğal insan, doğayla girdiği dolayımsız ilişki sayesinde özgürlüğe sahiptir. Bu durumda doğal insanın sahip olduğu özgürlük bir hak olarak değil, zorunlu bir yasa olarak yaşanır.[70] Çünkü doğa durumundaki insan herhangi bir kimseye ya da şeye bağımlı değildir. O, yalnızca doğaya ve onun sunduğu şeylere bağımlıdır. Böyle bir bağımlılık da insanın özgürlüğüne zarar vermez, "şeylerin bağımlılığı doğaldır... şeylerin bağımlılığının ahlaki bir yanı olmadığından özgürlüğe hiçbir zararı dokunmaz ve hiç kötülük doğurmaz."[71] Üstelik doğal insanın gücüyle gereksinimleri örtüştüğünden, zorunlu olarak özgürlüğü tam bir uyum içinde yaşar. Ayrıca doğal insan yalnızca yapabileceği şeyleri istediği için özgür bir insandır. Rousseau'nun deyişiyle, "gerçekten özgür olan insan yalnızca yapabileceğini ister ve hoşuna gideni yapar."[72]

Buraya kadar anlatılan Rousseau'nun doğa durumu tasvirindeki doğal insan, hayvanlardan pek de farklı bir hayat tarzına sahip değildir. Her ne kadar doğa durumundaki doğal insan, hayvanlarla birçok yönden benzerlik taşısa da bazı yetilere sahip olmasıyla onlardan ayrılır. Öyle ki, sahip olduğu bu yetiler sayesinde doğal insan, gelişmemiş bir hayvan durumundan kurtulup akıllı bir varlık, bir insan düzeyine yükselir.[73] Bu bağlamda, doğal insanı hayvanlardan farklı kılan iki yeti vardır. Bunlardan ilki, doğal insanın özgür bir biçimde seçim yapabilme, karar verebilmesidir. Doğa bütün hayvanlara buyurur ve hayvan buna uyar. İnsan da aynı etkiyi duyar; fakat o, buna uymakta ya da uymamakta kendini özgür bilir. Hayvan, doğanın sunduklarını

[68] Savran, age. s. 78.
[69] "Onun ne öngörüye ne de meraka sahip olmasına olanak yoktur. Doğanın görüntüsü, onunla içli dışlı olduğu için ona önemsiz gelir; hep aynı düzen, hep aynı dolaşımlar; zekâsı en büyük harikalar karşısında bile şaşmaz; insanın her gün gördüğü şeyi bir defada gözleyebilmek için gereksindiği felsefeyi onda aramamak gerektir." (Rousseau, 2.Söylev, s. 99.)
[70] Rousseau, Emile, s. 75.
[71] Rousseau, 2.Söylev, s. 78.
[72] Rousseau, age., s. 76.
[73] Jean Jacques Rousseau, **Toplum Sözleşmesi**, (çev. Vedat Günyol), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2013, s. 43.

olduğu gibi alırken, insan bununla yetinmez ve özgür bir unsur niteliğiyle doğaya katılır. Diğer bir deyişle, hayvan içgüdüsüyle, insan özgür eylemiyle seçer veya reddeder.[74]

İnsanı hayvandan ayıran, onun hazin öyküsünün başlangıç sebebi olan ve diğerinden oldukça özgün olan ikinci yeti, "gelişme yetisi" (*la faculte de se perfectionner*) dir. Hayvan bütün hayatı boyunca nasılsa hep öyle kalır, bir değişme ya da gelişme göstermez. Oysa insan bu yetiye sahip olduğundan zamanla değişim geçirir ve bu yeti aracılığıyla diğer yetilerini de, başta akıl ve konuşma yetisi olmak üzere, geliştirme imkânına kavuşur. Böylece insan, hem tür hem de birey olarak "ilk zamanlar"[75]daki durumda kalmayıp sürekli bir değişim halinde olur. Ancak şunu da belirtmek gerekir ki, insanı diğer hayvanlardan ayıran bu yeti, insanın gelişmesini sağlamakla birlikte, beraberinde birtakım olumsuzluklar da getirmiştir. Bu bağlamda Rousseau'nun bahsettiği ilerleme, "karşıt (antagonist) bir ilerlemedir, aynı zamanda bir gerilemedir."[76] Dolayısıyla bu yeti, bir yanda insanı akıllı bir varlık olmaya doğru yöneltirken diğer yanda insanın toplumsallaşmasının, yani bozulmaların, eşitsizliklerin ve kötülüklerin kaynağını oluşturur.[77]

---

[74] Rousseau, 2.Söylev, s. 95.

[75] Rousseau, ilk zamanlar derken neyi kast ettiğini şu cümlelerle ifade eder: "insanların dağınık halde bulunduğu, insan türünün daha tam çağını belirleyemediğimiz bir anındaki döneme ilk zamanlar diyorum." (Rousseau, Dillerin Kökeni Üstüne Deneme, s. 35.)

[76] Lecercle, age., s. 50. Rousseau'dan oldukça etkilenen Kant, insan doğasında olduğunu söylediği antagonizmi (toplumdışı toplumsallığı) şu cümlelerle ifade eder: "İnsanda *toplumlaşma* eğilimi vardır; çünkü toplumsal durumda kendisinin insan olduğunu, yani doğal yeteneklerini geliştirebileceğini daha çok hisseder. Fakat onda birey olarak yaşamak, kendisini başkalarından *ayrı tutmak* için de güçlü bir eğilim vardır; çünkü o kendisinde toplumdışı bir özellik, her şeyi kendi düşüncelerine göre yönlendirme isteği bulur. Bu yüzden insan her yönden direnç bekler; tıpkı kendisinin de başkalarına direnç gösterme eğiliminde olduğunu bilmesi gibi. İşte bu direnç insanın bütün gücünü uyandırır ve tembellik eğilimini aşmasını sağlar. Şeref, güçlülük ve mülkiyet isteği de eklenince bu direnç insanı *tahammül edemediği ama vazgeçemediği* diğer insanlar arasında bir mevki elde etmeye yöneltir. O zaman barbarlıktan insanın asıl toplumsal değerini oluşturan kültüre doğru ilk gerçek adımlar atılmış olur. (Immanuel Kant, "Dünya Yurttaşlığı Amacına Yönelik Genel Bir Tarih Düşüncesi", **Tarih Felsefesi-Seçme Metinler**, (s.30-47.), Doğu Batı Yayınları, Ankara 2006.)

[77] "Bu ayırt edici ve hemen hemen sınırsız yetinin, insanın bütün felaketlerinin kaynağı olduğunu; insanı, başlangıçta var olan ve içinde akıp gittiği sakin ve masum günlerden zamanın zoruyla çekip çıkaranın da bu yeti olduğunu; insanın bilgilerini ve hatalarını, rezalet ve erdemlerini yüzyıllar boyunca meydana çıkararak insanı, uzun sürede, kendi kendisinin ve doğanın zorbası haline getiren de gene bu yeti olduğunu kabul etmek zorunda bulmak bizim için hazin olacaktır." (Rousseau, 2.Söylev, s. 97.)

Tarihsel olmayan doğa durumundaki insanda birer "gizilgüç" olarak bulunan bu iki yetinin, özellikle de gelişme yetisinin ortaya çıkması ile akıl, konuşma gibi diğer yetiler de gelişme imkânı bulur; yeni duygular, tutkular belirir. [78]Böylece insan geri dönüşü olmayan bir sürece girer. Böyle bir sürecin başlamasına neden olan şey ise, birtakım dışsal nedenlerdir. Rousseau'ya göre gelişme yetisi, toplumsal erdemler ve doğa durumundaki insanın edimsel olarak sahip olduğu diğer yetiler kendi kendilerine asla gelişemez; bunun başarılabilmesi için birçok dış nedenin gerçekleşmesi gerekir. Bu dış nedenler olmadan insan kendi ilkel durumunda sonsuza dek kalmış olacaktı.[79] İşte, bundan sonraki başlık altında biz de, bu dış nedenlerin neler olduğunu ve doğal insanın ilkel durumdan hangi aşamalar sonucunda koptuğunu anlatmaya çalışacağız.

## 1.2.GERİ DÖNÜŞÜ OLMAYAN YOL: TOPLUMSALLAŞMA SÜRECİ

Bir önceki başlıkta, insanın sahip olduğu iki yetinin, özellikle de gelişme yetisinin açığa çıkmasıyla birlikte geri dönüşü olmayan bir sürece girdiğini belirtmiştik. Diğer sözleşme kuramcılarından farklı olarak Rousseau, insanın doğa durumundan "uygar" topluma geçişinin bir sıçrayışla, doğrudan olmadığını ve bunun gerçekleşmesinin uzun bir zaman aldığını söyler. Bu bağlamda biz de, bu başlık altında, toplumsallaşma sürecinin aşamalarını ve bunların sonucunda ortaya çıkan toplumda bir zorunluluk olarak beliren siyasal yapının niteliklerini anlatacağız. Öyleyse Rousseau'nun *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı* adlı eserinde, oldukça önemli olan bir kısmı alıntılayarak başlayalım:

"Bir toprak parçasının etrafını çitle çevirip 'bu, bana aittir!' diyebilen, buna inanacak kadar saf insanlar bulabilen ilk insan, uygar toplumun gerçek kurucusu oldu. Bu sınır kazıklarını söküp atacak ya da hendeği dolduracak, sonra da hemcinslerine 'bu sahtekâra kulak vermekten sakınınız! Meyvelerin herkese ait olduğunu, toprağın ise kimsenin olmadığını unutursanız, mahvolursunuz.' diye haykıracak olan adam, insan türünü nice suçlardan, nice savaşlardan, nice cinayetlerden, nice yoksulluklardan ve nice korkunç olaylardan esirgemiş olurdu!… bu mülkiyet fikri, insan aklında birdenbire teşekkül

[78] Savran, age. s. 70

[79] Rousseau, 2.Söylev, s. 120.

"Kör bir kaderin eseri olan insan, sonuçta kendi kaderinin gözü açık bir efendisi haline dönüşmektedir. Mantığın yaratıcılığı ya da tabiatın kör güçlerine baskın hale gelmesi yine tabiatın kör güçlerinin bir meyvesidir." (STRAUSS, agm., s .305-306)

etmedi. Doğa halinin bu en son sınırına varmadan önce hayli ilerlemeler kaydetmek, birçok hünerler ve bilgiler elde etmek, bunları bir çağdan ötekine aktarmak, çoğaltmak gerekmişti."[80]

Demek ki doğa durumunun son sınırına, uzunca bir zamandan ve yaşanan pek çok gelişmeden sonra beliren mülkiyetin ortaya çıkmasıyla gelinmektedir. Ancak Rousseau, bu son sınıra gelinmeden önce, yukarda da belirttiğimiz gibi, insanlığın birtakım aşamalardan geçtiğini ileri sürer.

### 1.2.1.Toplumsallaşma Sürecinin Aşamaları

***1. Aşama*:** Doğa durumundan kopuşun kaçınılmaz olduğunu söyleyen Rousseau'ya göre, bu sürecin ilk aşaması, doğal insanın fiziksel gereksinimlerini karşılarken birtakım engeller, zorluklarla yüz yüze kalmasıyla başlar. Doğa, insanın önüne türlü zorluklar çıkarmıştır ve insanın bunları yenmeyi öğrenmesi gerekmiştir. Ağaçların yüksekliği, meyvelerine ulaşmada güçlükler çıkarıyordu. Bunlarla beslenen hayvanların rekabeti ve kendisini yok etmeye çalışan hayvanların yırtıcılığı, insanı vücut idmanlarını daha sıkı yapmaya zorluyordu. Doğanın insanın önüne koyduğu tüm bu engeller ve zorluklar, ona bunları yenmeyi ve aşmayı öğretti.[81]

Rousseau, tek başına yaşayan insanların, doğada meydana gelen çeşitli değişimler sonucunda birbirlerine yakınlaşmaya başladıklarını ileri sürer. Ona göre seller, depremler, volkanik patlamalar gibi rastlantılar ve doğal felaketler insanları bir arada yaşamak zorunda bırakmıştır. İnsanların bir araya gelmesi, çoğunlukla doğal felaketlerin bir sonucudur. Taşan sular, tufanlar, yanardağ patlamaları ve yıldırımların neden olduğu yangınlar, bir zamanlar insanları korkutan ve onların dağınık halde yaşamalarına neden olan bu olaylar, daha sonraları ortak kayıplarını gidermek için onları bir araya getirmiş olmalıdır."[82] Bunların yanı sıra coğrafi koşullardaki

---

[80] Rousseau, 2.Söylev, s. 123.

[81] Rousseau, age., s. 124. Rousseau, insanın "sürekli bir ilkbahar" havasında yaşanılan doğa durumundan kopuşuna ilişkin duyduğu hayreti şu şekilde ifade eder: "yeryüzünde sürekli bir ilkbahar olduğunu düşünün; her yerde su, hayvanlar, otlaklar olduğunu, doğanın elinden çıkan insanların tüm bunların arasına dağıldığını düşünün: nasıl olup da ilkel özgürlüklerinden vazgeçip, doğal tasasızlıklarına bu kadar uygun yalıtık ve kırsal yaşamı bırakıp hiç de zorunlu olmadıkları halde köleliği, işleri, toplum durumundan ayrılmaz sefaleti benimseyeceklerini hayal edemiyorum." (Rousseau, Dillerin Kökeni Üstüne Deneme, s. 42.)

[82] Rousseau, Dillerin Kökeni Üstüne Deneme, s. 44. "Büyük su baskınları ya da depremler, oturulan yerleri su ve uçurumla kuşattı; yeryüzünün uğradığı değişiklikler kıta parçalarını birbirinden ayırdı, adalar haline getirdi. Böylece kıta karası ormanlarında serbestçe dolaşan insanlar arasında

değişimler de insanların bir araya gelmesinde etkili olmuştur. İşte tüm bu faktörler, insanları yaşayış biçimlerini değiştirmeye zorlamış ve insan hemcinslerine ihtiyaç duymaya başlamıştı. Artık doğaya bağımlılığın yerini insanların birbirlerine bağımlılığı almıştı. Öyle ki, insanın ilkel durumda kalmakta ısrar etmesi tüm türün yok olması olurdu.[83] Rousseau'nun deyişiyle, "doğal durumdan çıkınca, türdeşlerimizi de çıkmaya zorluyoruz, hiç kimse başkalarına aldırmayarak bu durumda kalamaz ve böyle yaşamanın olanaksızlığına karşın yine de yaşamayı istemek, gerçekten bu durumdan çıkmak olur; çünkü doğanın ilk yasası, insanın kendi varlığını korumasına özen göstermesini öngörür."[84] Bu durumda diğerlerine bağlanan ve kendi varlığını sürdürmesi gereken insanın, doğa durumundan çıkışı zorunlu olarak hemcinsleriyle birlikte gerçekleşir. Kısacası Rousseau'ya göre, insanı toplumsallaşmaya iten şey, onun zayıflığıdır. İnsan doğa güçleriyle baş edebilecek güce sahip olmadığı, diğer bir deyişle zayıf ve yetersiz olduğu için hemcinsleriyle birleşir.[85]

***2. Aşama*:** İnsanların birbirlerine yakınlaşmasıyla birlikte, Rousseau'nun "ilk devrim" olarak adlandırdığı teknik gelişmeler yaşanır. Bu aşamada aile hayatını olanaklı kılan konutlar inşa ederek yerleşik bir hayata geçen insanlar, daha çok birbirine yaklaşmışlar ve bütünleşmişlerdir. Toplumsallaşma sürecinin ikinci ve mülkiyetin bu ilk aşamasını Rousseau, şu şekilde anlatır;

> "İnsan aklı daha çok aydınlandıkça, hünerler ve sanayi daha yetkinleşti. Hemen ardından ilk rastlanan ağaç altında uyumak ya da mağaralara çekilmeyi bırakarak, taştan yapılmış sert ve kesici bir çeşit balta bulundu, odun kesmek, toprağı kazmak, ağaç dallarından kulübeler yapmak düşünüldü; bu kulübeler sonradan balçık ve çamurla sıvandı. Bu, ailelerin kurulmasını, birbirinden ayırt edilmesini meydana getiren bir çeşit mülkiyeti benimseten ilk devrim dönemi oldu".[86]

Ortak bir çatı altındaki eşler arasında sevgi duygusunu yoğuran aile kurumu, bir yanda mülkiyet anlayışını getirerek savaşlara, nice kötülüklere neden oldu; diğer yanda iki cinsin o zamana kadar aynı olan hayat tarzı arasındaki ilk ayrım o zaman

olduğundan daha fazla birbirine yaklaşan ve bir arada yaşamak zorunda olan insanlar arasında, bir ortak dilin doğması gerekti." (Rousseau, 2.Söylev, s. 129.)

[83] Rousseau, T.S., s. 13.
[84] Rousseau, Emile, s. 254.
[85] Rousseau, age., s. 297.
[86] Rousseau, 2.Söylev, s. 127.

ortaya çıktı. Kadınlar daha çok evde zaman geçirmeye başladılar; erkeklerse geçim araç gereçleri peşinde koşar oldular.

İnsanların hayatlarını kolaylaştıran aletlerin edinilmesiyle çok fazla boş zamana sahip olan insanlar hem gevşemeye başladılar hem de gerçekte ihtiyaçları olmayan şeylere bağımlı hale geldiler. Bir başka deyişle, bu durum hayati olmayan dışındaki birtakım şeylere dayalı bir durum ortaya çıkardı ve böylece insanlar mutluluklarını zorunlu olmayan ihtiyaçlar üzerinde kurdular. Öyle ki insanlar ihtiyaç dışı olan şeylere sahip olmakla mutlu olmuyorken bunları kaybetmekle mutsuz oluyordu.[87] Eşitsizliğin ilk adımlarının atılmış olduğu bu aşamada, birbirlerini göre göre, birbirlerini daha çok görmekten vazgeçemeyen insanlar arasında ilişkiler daha da sıklaşıyor ve insan türü topluma daha çok alışıyordu. Herkes birbirine bakmaya, kendisine bakılmasını istemeye ve toplumun verdiği saygınlık önemli olmaya başladı. Rousseau'nun deyişiyle, "en iyi şarkı söyleyen ya da dans eden, en güzel, en güçlü, en becerikli olan ya da en güzel konuşan, en çok sayılan insan olurdu; bu, eşitsizliğe, aynı zamanda kötülüğe doğru ilk adım oluyordu."[88] Artık, daha önce görülmeyen gurur, başkalarını küçük görme, utanma ve kıskançlık gibi duygular ortaya çıktı. Rousseau'nun, "dünyanın gerçek gençlik dönemi" olarak nitelendirdiği bu aşama, insanlığın yaşayabileceği "en iyi çağ" dı. Çünkü Rousseau'ya göre, insanlar daha az dayanıklı bir hale gelmiş olsalar ve doğal merhamet duygusu bazı olumsuz değişimlere uğramış olsa da insan yetilerinin gelişme dönemi, ilkel durumun tasasızlığı ile insanın kibirlilik (*amour propre*) duygusu arasında uyumun sağlandığı, en mutlu, en uzun süreli çağdır.[89] Demek ki, insan bu aşamada kalmayı başarabilseydi pek çok felaketten ve olumsuzluktan korunmuş olacaktı. Fakat "uğursuz bir rastlantı" insanı bu çağdan çıkmak zorunda bırakmıştır.

***3. Aşama*:** Rousseau'nun uğursuz bir rastlantı olarak nitelendirdiği ve "büyük devrim" olarak adlandırdığı şey, maden sanayii ve tarımdaki gelişmelerdir. Bu gelişmelerden sonra artık her şey kötüye gitmeye başlar. Rousseau'ya göre, insanları uygarlaştıran, ama aynı zamanda insanlık türünü felaketlere götüren, "demir ve

[87] Rousseau, 2.Söylev, s. 128-9.
[88] Rousseau, age., s. 130.
[89] Rousseau, age., s. 132.

buğday" olmuştur. İnsanlar madenleri işlemeye ve toprağı ekip biçmeye başlamalarıyla beraber toplumsal işbölümüne geçmiş ve artık tükettiklerinden daha fazlasını üretmeye başlamıştır.[90]

Bu bağlamda toplumsal işbölümü birtakım değişimleri de beraberinde getirmiştir. Üretimin her yönden çeşitlenmesi ile birlikte birtakım yapay gereksinimler ortaya çıkar. Böyle olunca insanlar bu gereksinimleri karşılamaya yönelik daha çok ortak faaliyetlerde bulunurlar ve bu da onları birbirine bağımlı hale getirir. Aynı şekilde toplumsal işbölümünün uzmanlaşmaya yol açması karşısında insan yapısının yetersiz kalması da bağımlılığı daha da arttırır. Son olarak, toplumsal işbölümü doğal eşitsizliğin daha çok açılıp gelişmesine, diğer bir deyişle daha güçlü, daha becerikli ve daha zeki olanın daha çok üretip daha çok kazanmasına yol açmıştır.[91] Artık ekonomik eşitsizliğin ve özel mülkiyetin ortaya çıkışının nesnel koşulları hazırdır.[92] Böylece mülkiyetle birlikte rekabet, çıkar çatışmaları, kendi kişisel çıkarını başkalarının zararına sağlamaya yönelik gizli arzular gibi türlü kötülüklerin ortaya çıkması da kaçınılmaz olmuştur.

***4. Aşama*:** İlk üç aşamada yaşanan gelişmeler sonucunda ortaya çıkan toplumsal yapıda birbirinden ayrı iki kesim görülür. Bir yanda kendi zayıflıkları ve gevşeklikleri yüzünden mülk edinemeyen, hiçbir şey kaybetmemelerine rağmen fakir düşen insanlar; öte yanda daha çok kazanma isteğine ve hırsına sahip olan zengin insanlar vardır. Rousseau'ya göre bu zenginler, insanlara hükmetmenin, boyun eğdirmenin zevkini aldıkça, diğer bütün zevkleri hor görmeye başladılar; daha çok insanı kendilerine kul köle kılma çabasına girdiler. Rousseau'nun deyişiyle, bu zenginler, "insan etini bir defa tadınca başka bütün yiyecekleri hırçınlıkla geri çeviren, sadece insan yutmak isteyen aç kurtlara" benzer.[93] Zenginler, "ilk el koyma" ya da "ilk oturma" hakkına dayanarak toprağın mülkiyeti üzerinde hak iddia ederken, yoksullar buna "en güçlünün hakkı" ile karşı çıkıyorlardı. Dolayısıyla bu iki kesim arasındaki çatışmalar da savaşların en korkuncuna neden olmaktaydı.[94] Ancak bu

[90] Rousseau, 2.Söylev, s. 133.
[91] Rousseau, age., s. 136.
[92] Hüsnü Aksoy, **Devlet ve Demokrasi**, Yön Yayınları, İstanbul 1994, s. 38.
[93] Rousseau, age., s. 138.
[94] STRAUSS, agm., s. 312-313

savaş hali, Hobbes'un doğa durumundaki gibi bir durum değildir. Çünkü Rousseau'nun varsaydığı doğa durumunda, tek başına yaşayan insanların savaşmasına yol açan ne bir mülkiyet fikri ve beraberinde ortaya çıkan başkalarına hâkim olma hırsı ne de insanların birbirlerinden korkmalarına neden olan bir durum vardı. Rousseau'ya göre, Hobbes devletin gerekliliğini savaş haliyle açıklarken haklıdır, fakat onun yanılgısı,[95] savaş durumunu doğa durumuyla ilişkilendirmesiydi. Rousseau'ya göre savaş, gerçek bir olgudur ve insanların birbirleriyle savaştığı bir dönem yaşanmıştır; ama bu, gereksinimlerin çoğaldığı, bir dizi tarihsel gelişmenin özel mülkiyete yol açtığı bir zamanda olmuştur.[96] Bundan sonradır ki "insan türü artık geriye dönemediği"[97] için siyasal toplumun kurulması bir zorunluluk haline gelmiştir.

### 1.2.2.Eşitsizliğin Siyasal Kılıfı: Adil Olmayan Sözleşme

Toplumsallaşma süreciyle birlikte ortaya çıkan savaşın ve şiddetin hüküm sürdüğü bir ortamda, herkes birbiri için tehlikeli olmaya başlamıştır. Ancak bu tehlike ve güvensizlik ortamını en çok hissedenler, daha fazla mala sahip olan zenginlerdir. Çünkü sadece hayatları değil, mülkleri de tehlikededir. Üstelik haksız yollarla, güç kullanarak elde ettiklerini yine kendilerine karşı kullanılacak güç ile kaybedeceklerinin farkındadırlar. Bu durumda bu güvensiz ortamdan kurtulmanın yolu, bir siyasal toplum, yani devlet kurmaktır.

Bu amaçla Rousseau zenginlerin, kaba, aldatılmaları kolay olan ve kendi aralarında çözümlenmesi gereken pek çok sorun olduğu için hakemlerden, çok hırslı ve hasis oldukları için de efendilerden vazgeçemeyen insanlara nutuk çekerek, onlarla

---

"Böylece, zenginlerin gaspları, fakirlerin haydutluğu, herkesin dizginleri boşanmış tutkuları doğal merhameti ve adaletin henüz zayıf olan sesini boğarak insanları hasis, cimri, özenişli, kötü kişiler haline getirdi. En güçlüsünün hakkı ile ilk el konanın hakkı arasında ancak kavga ve cinayetle son bulan devamlı bir çatışma meydana geldi. Doğmakta olan toplum en korkunç savaş halinde gelişti..." (Rousseau, 2.Söylev, s. 138.)

[95] "Fikirleri birbirinden yeteri kadar ayırt etmemiş, bu insanların artık ilk doğa halinden ne kadar uzaklaşmış bulunduklarına dikkat etmemiş olmak yüzündendir ki, birçokları, insanın doğal olarak zalim olduğu, onu yumuşatmak için güvenlik örgütlerini zorunlu olduğu sonucuna varmakta acele etmişlerdir." (Rousseau, age., s. 131.)

[96] Ağaoğulları, age., s. 56

[97] "alçalmış, bayağılaşmış, yıkılmış insan türü artık geriye dönemediği, edindiği mutsuz kazançlardan vazgeçemediği, kendisine onur vermiş olan yeteneklerin kötüye kullanılması yüzünden ancak utanç pahasına çalışabildiği için kendini kendi yıkımının arifesine getirmiş oldu." (Rousseau, age., s. 138-9)

bir sözleşme yaparak, onları devleti kurmaya razı ettiklerini ileri sürer.[98] Ancak bu sözleşme, hileli, adil olmayan bir sözleşmedir ve gerçekte şu anlama gelir:

> "Senin bana ihtiyacın var, çünkü ben zenginim, sense yoksulsun; öyleyse aramızda bir anlaşma yapalım: bana hizmet etme onuruna erişmene izin vereceğim, şu şartla ki, sana buyurma zahmetine girmemin karşılığı olarak elinde kalan az bir şeyi de bana vereceksin"[99]

Mülkiyet ve eşitsizlik temeline dayanan bu sözleşme, zenginleri daha da güçlendirir, doğal özgürlüğü ebediyen yok eder ve eşitsizliğe siyasal bir kılıf geçirerek onu kurumsallaştırır.[100] Rousseau'nun deyişiyle, "ustalıklı bir gaspa geri alınmaz bir hak payesi"[101] verir. Bu şekilde kurulan devletle, siyasal iktidarla birlikte, Rousseau'nun söz ettiği politik eşitsizlik ortaya çıkar.

Peki, nasıl oluyor da bir insan kendini başka birinin buyruğuna ve insafına bağlayabiliyor ya da çoğunluğu oluşturan halk, varlığının en temel öğesi olan özgürlüğünden feragat edip onu sömüren ve baskı altında tutan bir gruba kul olmayı kabul ediyor?[102] Doğa durumundaki doğal eşitsizliğin böyle bir teslimiyete ve köleliğe yol açtığı düşünülemez; çünkü doğa durumunda herhangi bir mülkiyetin izine rastlanmadığı gibi, toplumsal ilişkiler de henüz gelişmemiştir. Ama ne var ki bazı

---

[98] "Zayıfları baskıya karşı güven altına almak, muhterisleri durdurmak, herkese kendisine ait olanın tasarrufunu sağlamak için birleşelim; herkesin uymak zorunda olacağı, hiç kimsenin dışında kalamayacağı, zengine ve fakire karşılıklı ödevler yükleyerek servetin cilvelerini tamir edip giderecek olan adalet ve barış kuralları koyalım. Kısacası, kendi güçlerimizi kendimize karşı çevirmek yerine, bu güçleri, bizi bilgece yapılmış kanunlara göre yöneten, birliğin bütün üyelerini koruyan, savunan, ortak düşmanları defeden, bizi sonsuz bir anlaşma içinde bulunduran üstün bir iktidar halinde birleştirelim" (Rousseau, 2. Söylev, s. 140.)

[99] Jean Jacques Rousseau, **Ekonomi Politik**, (çev. İsmet Birkan), İmge Kitabevi, Ankara 2005, s. 49. Rousseau, Toplum Sözleşmesinde bu yalancı, hileli sözleşmeyle ilgili şöyle der: ""seninle öyle bir sözleşme yapacağım ki, hep benim iyiliğime ve senin zararına olacak; keyfim istediği sürece ben uyacağım, yine keyfim istediği sürece sen uyacaksın ona." (Rousseau, T.S., s. 12.)

[100] "Burada, toplumsal anlaşmanın *[pacte social]* temelinin mülkiyet... olduğunu bir kez daha hatırlamak gerekiyor." (Rousseau, Ekonomi Politik, s. 45.) Rousseau bu sözleşmeyi şu şekilde ifade eder: "Mevcut toplum, zenginlerin yoksullar zararına giriştikleri bir hile üzerinde yükselmektedir. Siyasi iktidar, 'ekonomik' iktidar üzerinde büyümektedir. Ne yapılırsa yapılsın, sivil toplumun temelinde yer alan bu bozukluk giderilemez. Hukukun, mülk sahibini mülksüzlere göre kayırması kaçınılmaz bir durumdur. Ancak buna rağmen, kişinin kendi varlığını koruma zorunluluğu sosyal sözleşmenin yapılmasını ve uygulanmasını zorunlu kılmıştır." (Strauss, agm., s. 313.)
Akal, bu sözleşmeyi, "eşitsizliği normalleştiren, zenginliği ve yoksulluğu meşrulaştıran kötü bir sözleşme" olarak niteler. (Akal, İktidarın Üç Yüzü, s. 114.)

[101] Rousseau, 2.Söylev, s. 141.

[102] Bu noktada Boetie'nin şu sözleri anımsamakta yarar vardır: "İnsanlara hizmet etmek için yaratılmış hayvanlar bile ancak karşıt bir arzuyla itiraz ettikten sonra boyun eğiyorsa hangi bahtsız kötü eğilim, özgür yaşamak için doğmuş insan doğasını, ilk halinin hatırasını, hatta bu hale dönme arzusunu bile bu denli unutturacak kadar bozmuş olabilir?" (Etienne De La Boetie, **Gönüllü Kulluk Üzerine Söylev**, (çev. Ayşe Meral), Alfa, İstanbul 2015, s. 32.)

kişiler (zenginler), mülkiyetlerini korumak için diğerlerini (yani insanların büyük çoğunluğunu oluşturan yoksulları) yaşamlarının ve barışın korunması karşılığında, onlara itaat etmeye, kul olmaya razı edecekti.[103] Rousseau'ya göre kölelik bağları, karşılıklı gereksinmeler insanları birleştirmeden önce meydana gelmediği için bir insanı başka bir insandan vazgeçemeyecek bir duruma getirmedikçe kul edip köleleştirmek imkânsızdır.[104]

Rousseau'ya göre, en güçlü, gücünü hak, boyun eğmeyi de ödev biçimine sokmadıkça her daim egemen kalacak kadar güçlü değildir.[105] İşte zenginler, sözde güvenlik, adalet ve barış kuralları adına eşitsizliği sürekli ve iktidarlarını meşru kıldılar. [106] Dolayısıyla, adil olmayan bir sözleşme temelinde kurulan devlet, yönetilenler üzerinde siyasal kılıfa bürünmüş bir erk olarak karşımıza çıkar. Bu durumda yalnızca zincirlerine koşan insanlar (yoksullar) değil; topluluğu oluşturan bütün insanlar doğal özgürlüklerini yitirirler ve yozlaşırlar. Böylece doğadaki özgür insanın yerini toplumsallaşan (uygar) ama köleleşen bir insan almıştır.[107]

Toplumsallaşmayla birlikte kendini bağımlılık, eşitsizlik, özel mülkiyet gibi kötülüklerin hüküm sürdüğü bir toplumda bulan insanın başına gelen tüm felaketlerin, acıların sorumlusu kendisidir. Çünkü insan, kendisiyle ve doğayla kurduğu dolayımsız ilişkiden uzaklaştıkça kötülükler de belirir[108]; böylece toplumdaki önyargıların ve alışkanlıkların etkisiyle kendisine (doğasına) yabancı olan bir şeye dönüşür. Kendi doğasının dışına çıkan insanın doğal eğilimleri değişir ve bunların yerini yeni tutkular alır.[109] Diğer bir deyişle, insan birinci doğasının yerine ikinci bir doğa edinir.[110] Ancak

---

[103] "Gerçekten, kendilerini baskıya karşı savunmak, varlıklarının esas unsurları olan mallarını, özgürlüklerini ve hayatlarını korumak için değilse kendilerini kendilerinden üstün birine teslim etmelerinin gerekçesi ne olabilir di?... O şef bu kadar güzel bir haktan vazgeçmiş olmaları karşılığında onlara hangi eşdeğeri teklif etmiş olabilir." (Rousseau, 2.Söylev, s. 144-5.)

[104] Rousseau, age., s. 120.

[105] Rousseau,T.S., s. 6.

[106] "Hepsi, özgürlüklerini güven altına aldıklarına inanarak zincirlerine koştular; çünkü politik bir kuruluşun üstünlüklerini, yararlarını sezecek kadar akıllı olduğu halde bunun getireceği tehlikeleri önceden görecek kadar deneye sahip değillerdir." (Rousseau, 2.Söylev, s. 140-1.)

[107] Ağaoğulları, age., s. 59.

[108] "Doğa olası en iyiyi yaratmıştır ama biz daha iyisini yapmaya çalışıyoruz ve her şeyi bozuyoruz." (Jean Jacques Rousseau, **Yeni Heloise**, **(**çev. Hüsen Portakal), Öteki Yayınevi, Ankara 1999, s. 692.)
"En büyük dertlerimiz bize kendimizden gelir" (Rousseau, Emile, s. 22.)

[109] Savran, age., s.85.

[110] "Doğal durumdan ne kadar çok uzaklaşırsak, o ölçüde doğal zevklerimizi yitiriyoruz ya da daha çok alışkanlık bizde ikinci bir doğa yaratıyor, biz de bunu o derecede ilk doğamızın yerine koyuyoruz, sonuçta hiçbirimiz bu ilk doğayı artık tanımıyoruz." (Rousseau, Emile, s. 186.)

insanın geçirdiği bu dönüşüm, onun asıl olan birinci doğasını (en temel eğilimini) tamamen ortadan kaldırmaz.

Adil bir sözleşmeyle kurulmayan, eşitlikten ve özgürlükten yoksun olan toplulukta, kendisinin dışına çıkan insan, gerçek kimliğinden çıkıp, başkalarının kanılarının hüküm sürdüğü görünüşler alanında yaşamını sürdürür; başkalarına göre davranır, olduğu gibi değil görünmek zorunda olduğu biçimde kendini var eder, varoluşu başkalarının kanılarına ve yargılarına bağımlı hale gelir. Rousseau'nun deyişiyle, "'olmak' ve 'görünmek' birbirinden tamamen farklı iki şey" olur; ve her zaman kendi dışında olan toplumsal insan, ancak başkalarının kanılarına göre yaşayabilir ve yalnızca onların yargılarından kendi varoluşunun duygusunu çıkarır.[111] Bu insan, kendi gerçek kimliğiyle görünmek zorunda olduğu biçim arasında bölünmüştür. Rekabetin, hırsın, kendini gösterme arzusunun, üstünlük duygusunun hâkim olduğu ortamda herkes birbirinden nefret etmesine karşın herkes bir başkasının aracılığıyla varoluş duygusuna sahip olur. Bu nedenle kendi gibi olamayan, kendisine yabancı olan toplumsal insan, "tümüyle maskesi içindedir."[112] İkiyüzlü ve yapmacık olan bu insanlar, birbirleriyle boy ölçüşür ve kendilerini başkalarıyla kıyaslayarak aralarındaki farklılıkları (güç, mevki, zenginlik, soyluluk gibi eşitsizlik çeşitleri) göstermeye çalışırlar. Hâlbuki bu eşitsizliklerin sonunda gelip dayandığı son eşitsizlik "zenginlik"tir.[113] Çünkü bununla her şeyi satın almak mümkündür. Bu nedenle her insan, sahip olduğu zenginlikle kendini mutlu hissetmekte daha doğrusu böyle bir yanılgıya düşmektedir.[114] Üstelik böyle bir toplumda kimse artık özgür ve bağımsız değildir. Çünkü toplumsal ilişkiler herkesi birbirine bağımlı kılmış ve kul köle durumuna sokmuştur. Rousseau bu durumu şu cümlelerle ifade eder:

"evvelce özgür ve bağımsız olan insan, işte, önümüzde yeni birçok gereksinmeler zoruyla bütün doğaya, özellikle de hemcinslerine, boyun eğip kul olmuştur. O, bu hemcinslerine efendi olurken

[111] Rousseau, 2.Söylev, s. 137 ve 159.
[112] Rousseau, Emile, s. 312.
[113] Rousseau, 2.Söylev, s. 154.
[114] "Büyük yığınlar karanlık ve sefalet içinde sürünürken bir avuç erkli ve zengin insan büyüklüğün ve servetin doruklarında bulunuyorsa erkliler ve zenginler, ellerindeki nimetlerin değerini, ancak yoksul yığınlar bunlardan yoksun oldukları ölçüde bilirler; zenginlerin ve erklilerin durumları değişmeden bile, halk yoksulluktan kurtulursa onlar artık mutlu olamayacaklardır." (Rousseau, age., s. 155)

bile bir anlamda köle olur. Zenginse, onların hizmetine, fakirse onların yardımına bağlıdır; orta halli olmak da onu, onlardan vazgeçebilecek duruma hiç getirmez."[115]

Özgürlüğünden feragat etme pahasına toplumsallaşan insan başkalarına bağımlı olmuştur, yani köleleşmiştir. Çünkü ancak başkaları aracılığıyla kendi var oluşunu duyumsar. Rousseau'ya göre insanlar, başkalarına zincir vurabilmek için kendi zincirlerini taşımaya razı olmuşlardır.[116]

Rousseau'nun bu görüşlerinden "toplum"a karşı olduğu ya da doğa durumuna geri dönüş çağrısı yaptığı iddia edilebilir. Fakat yapıtları bütüncül bir biçimde incelendiğinde, Rousseau'nun eleştirilerinin hedefinde çağının toplumu ve insanı olduğu görülür.[117] Rousseau'nun söz ettiği bölünmüş insan, burjuvadır,[118] daha doğrusu modern insandır; yani görünüşler düzleminde kendisine yabancılaşan, bencil, sadece kendi çıkarını düşünen, ikiyüzlü, yapmacık ve kibrinin tutsağı olan insandır.[119] Rousseau'nun eleştirisi her şeyin parayla, maddiyatla ölçüldüğü, insanların doyum noktasında sınır tanımadığı, kendi çıkarı için başkalarının ezilmesini önemsemeyen ve onları sömürebilen insanların oluşturduğu düzene, modern topluma ya da burjuva toplumunadır.[120]

Bununla birlikte Rousseau, geri dönüş çağrısında bulunmaz. Her ne kadar Rousseau'ya, her iki *Söylev*'inden sonra böyle bir iddiada bulunduğuna dair birçok haksız eleştiri yöneltilse de, o, yaşanan sürecin geri dönülemez olduğunun

---

[115] Rousseau, 2.Söylev, s. 137.

[116] Rousseau, age., s. 154.

[117] Savran, age., s. 84.

[118] "her zaman kendisiyle çelişerek, her zaman eğilimleri ile ödevleri arasında bocalayarak ne insan ne de vatandaş olacaktır; ne kendisi ne de başkaları için iyi olacaktır. Şu zamane insanlarından biri, bir Fransız, bir İngiliz, bir burjuva olacaktır; kısacası hiçbir şey olmayacaktır." (Rousseau, Emile, s. 9.)

[119] "toplum içinde yaşayan insanda işler hep başka türlü olur: önce yaşamak için zorunlu gereksinme maddeleri, sonra gereksinmeden fazla olanlar söz konusu olur; ardından hayatın tatlı zevkleri, daha sonra büyük servetler ve sonra uyruklar, daha sonra da köleler gelir; bir an bile durup dinlenmek yoktur... Birçok hazineyi yiyip bitirdikten ve birçok insanı yıkıp yere vurduktan sonra, evrenin tek hâkimi oluncaya kadar her şeyi boğazlamaya kadar varır." (Rousseau, 2.Söylev, s. 173)

[120] Savran, age., s. 95.

Alain Touraine, Rousseau'nun görüşleri için; "toplumsal bulanıklık ve eşitsizliğe karşı doğanın uyumuna çağrıda bulunma ve bu niteliğiyle modernliğin içeriden gelen ilk eleştirisi olma özelliğini" taşıdığını söyler. (Alain Touraine, **Modernliğin Eleştirisi**, (çev. Hülya Tufan), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2004, s. 34-5.)

farkındadır.[121] Rousseau, "toplumu yıkmak, 'o senin bu benim'i yok etmek ve ormanlara dönüp yeniden ayılarla birlikte yaşamak"[122] gibi bir düşünceye sahip olmadığını ve böyle bir şeyin imkânsız olduğunu söyler. Ona göre çözüm ya da kurtuluş, yine toplumun içinde aranmalıdır.[123] Ama bu, adil olmayan bir sözleşmeyle kurulmuş bir toplumda değil, insanlara kaybettikleri eşitlik ve özgürlüğü yeniden sağlayan, adil ve gerçek bir sözleşmeyle oluşmuş bir toplumda mümkündür.

[121] Voltaire 2. Söylev için, 30 ağustos 1755 tarihli yayınlanan mektubunda şu ifadeleri kullanır: " bizi yeniden hayvan yapmayı istemek için bunca zekâ şimdiye kadar hiç kullanılmamıştı; eserinizi okuyup bitirince insanın içinden dört ayak üzerinde yürümek isteği geliyor."(Lecercle, age.,s. 41.)

"Kimi yazarlara göre Rousseau, insanların ilkel topluma dönerek uygarlığın hastalıklarından ve kötülüklerinden kurtulabileceklerine inanıyordu. Rousseau'nun siyasal düşünüşünün tümü göz önüne alındığında, bu görüşe katılmak olanaksız. O'nun uygar toplum içinde ilkel topluluğun bazı erdemlerine yeniden kavuşmanın yollarını aradığını görüyoruz. Bu bakımdan ilkel topluluğun erdemleriyle uygar toplumun yasalarını bir araya getirecek bir düzeni tasarladığını söylemek daha doğru olur." (Alaeddin Şenel, **Siyasal Düşünceler Tarihi**, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara 2014, s. 390.)

[122] Rousseau, 2. Söylev, s. 178.

[123] Savran, age., s. 83.

# II. BÖLÜM

# J.J.ROUSSEAU'NUN SİYASET FELSEFESİNİN KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ

Bir önceki bölümde gördüğümüz üzere, doğa durumundan kopuş ile yaşanan toplumsallaşma süreci sonucunda ortaya çıkan ve doğru bir temelde inşa edilmeyen uygar toplumda insan gerçekte mutlu değildir. Bu durumun toplumsal ve politik nedenlerden kaynaklandığını ifade eden Rousseau, bunun yeni politik ilkeler ortaya koyarak değiştirilmesinin mümkün olabileceğini söyler. Bu bağlamda Rousseau, toplum sözleşmesi kuramıyla meşru ve adil bir politik toplum oluşturmak istediğini ve bunun gerçekleştirilmesi için de hak ile çıkarın birlikteliğinin sağlanması gerektiğini belirtir. Bu ise, adil ve gerçek bir toplum sözleşmesinin gerçekleştirilmesi ya da kurgulanmasıyla mümkündür. Rousseau, kendine özgü toplum sözleşmesi anlayışının ne olduğunu temellendirmeden önce mevcut politik toplumsal yapıların kökenine ilişkin kuramları eleştirir ve yanlışlarını ortaya koymaya çalışır. Bu bağlamda Rousseau, *Toplum Sözleşmesi* adlı yapıtının başında politik toplumun temeli olarak öne sürülen kuramların uygar toplumdaki köleliği meşrulaştırmayı güçlendirmekten başka bir işleve sahip olmadıklarını söyler. Ona göre, politik toplumun kökeni ne ailedeki gibi *babanın doğal iktidarı*'yla ne de varsayılan herhangi bir kaba *güç hakkı'*yla açıklanamaz; çünkü bu kuramlar olgulardan hareket etmekle birlikte, politik toplumun doğal bir temel üzerine kurulduğunu iddia eden kuramlardır. O halde Rousseau'nun kendi tezlerine ve kendi önerdiği sözleşme ilkelerine ait fikirlerini

ortaya koymadan önce, meşruiyet niteliği taşımayan bu kuramlara getirdiği eleştirileri ele almakta yarar vardır.

### 2.1. MEŞRUİYETİ SOYA DAYANDIRAN KURAM

Bu kuramın savunucusu olan Robert Filmer, *Patriarcha* adlı yapıtında politik iktidarın (politik toplumun) babanın aile üyeleri üzerindeki otoritesinden türediğini ileri sürer. Rousseau ise, devlet ile aile arasında hiçbir ortak yan bulunmadığını söyler. Ona göre, bütün üyeleri doğal olarak eşit olan politik bütünde meşru bir yönetim doğal bir biçimde olmaktan ziyade ancak uzlaşılar üzerine kurulabilir.[124] Rousseau, Filmer'in "iğrenç sistemi" olarak adlandırdığı ve kendi savına göre,[125] Aristoteles'in de önceden sezerek reddettiği bu kuramı çürütebilmek için şöyle bir düşünce geliştirir. Doğal olarak oluşan ailedeki babanın iktidarı sınırlıdır; çocuklar bakılma ve korunma gereksiniminde oldukları sürece babaya bağlı kalırlar. Fakat bu gereksinimler ortadan kalkınca aralarındaki doğal bağ da çözülmüş olur. Demek ki çocuk kendine yetebilecek güce ulaştıktan sonra babanın otoritesi diye bir şey kalmaz. Ancak yine de çocuklar, babaya itaat ediyorlarsa, bunun sebebi yalnızca babanın mallarından pay almak içindir. Bu durumda ise aile, artık doğal olmaktan çok isteğe bağlı olur ve varlığını sözleşmeyle sürdürebilir. Rousseau'nun deyişiyle, "uygar toplumun baba gücünden türediğini söylemek yerine, tersine bu gücün uygar toplumdan türediğini söylemek yerinde olur."[126]

Bu bağlamda, babanın otoritesi ile devlet iktidarı arasında hiçbir ortak yan bulunmaz. Şimdi de meşruiyeti güce dayandıran "güçlünün hakkı" kuramını ele alalım.

---

[124] Rousseau, Ekonomi Politik, s. 8.

[125] "Aristoteles bile, *Politika*'sının birinci kitabında görülebilecek nedenlerle, buna karşı çıkmayı yerinde ve gerekli görmüştür." (Rousseau, Ekonomi Politik s. 11.) Aristoteles *Politika*'sının başında baba otoritesiyle devlet iktidarının özde farklı olduğunu ve birbirine karıştırılmaması gerektiğini şu şekilde dile getirir, "Öyleyse, bütün topluluklar şu ya da bu iyi şeyi amaçladıklarına göre, toplulukların en üstünü ve hepsini kapsayanı da, en yüksek iyi'yi amaç edinecektir. Bu, bizim Devlet dediğimiz topluluktur ve o topluluk türüne de siyasal diyoruz. Devlet adamıyla devlet, kralla uyrukları, aile reisiyle ev halkı, efendiyle köleleri arasındaki ilişkilerin hep aynı olduğunu sanmak yanlıştır. Aralarında yalnızca büyüklük değil, nitelik farkı da vardır." (Aristoteles, **Politika**, (çev. Mete Tunçay), Remzi Kitabevi, İstanbul 2012, s. 7.)

[126] Rousseau, 2. Söylev, s. 147.

## 2.2.MEŞRUİYETİ GÜCE DAYANDIRAN KURAM

Rousseau, tıpkı babanın iktidarı kuramı gibi, "güçlünün hakkı" (ve bununla ilişkilendirilen kölelik hakkı) kuramının da politik bütünün kökenini açıklayamayacağını belirtir. Çünkü ona göre, "güç hak yaratmaz".[127] Güç üzerine kurulu bir iktidarın hiçbir meşruluğu olmadığı gibi, uzun süreli olması da mümkün değildir. Yani güçle gelen iktidar yine güçle gitmeye mahkûmdur. Bundan dolayı Rousseau, en güçlünün gücünü hak ve boyun eğmeyi de ödev olarak benimsetmedikçe hep egemen kalacak kadar güçlü olmadığını söyler. Dahası, zaten bir insan boyun eğmeye zorlanıyorsa boyun eğmek zorunda değil demektir.[128] Dolayısıyla bu da güçlünün hakkı kuramının politik topluma temel olamayacağı anlamına gelir.

Gerek güçlünün hakkı kuramı gerekse de babanın iktidarı kuramı meşru bir dayanaktan yoksun oldukları için meşru bir otoriteye temel oluşturmaları söz konusu değildir. Bu durumda geriye bir tek sözleşme kuramı kalır. Rousseau yalnızca sözleşme kuramının meşru bir otoriteye temel olabileceğini söyler. Ancak Rousseau'nun söz ettiği, insanlar arasında "gönüllü kulluğu" meşru kılan, efendi köle ilişkisini ortaya çıkaran, diğer bir deyişle taraflardan yalnızca birini yükümlülük altına sokan, öteki tarafa hiçbir şey yüklemeyen ve sadece yükümlü tarafın zararına işleyen bir sözleşme değildir.[129] Grotius, Pufendorf gibi düşünürlerin savunduğu bu sözleşme kuramına göre bir insanın özgürce kendisini köleleştirmesi gibi, bir halk da kendi rızasıyla özgürlüğünden vazgeçip bir efendiye boyun eğebilir.[130] Bu düşünürlerce ortaya atılan sözleşme, savaş hakkı ya da fetih hakkı ile ilişkilendirilir.[131] Yani bu

[127] Rousseau, T.S., s. 7.
[128] Rousseau, age., s. 6-7.
[129] Rousseau, 2. Söylev, s. 147.
[130] "Grotius diyor ki, "Bir insanın özgürlüğünden vazgeçip bir efendinin kölesi olabiliyor da, neden bütün bir ulus kendi özgürlüğünü aktarıp bir kralın buyruğuna girmesin." (Rousseau, T.S., s. 8.) yine aynı görüşü paylaşan "Pufendorf diyor ki, "insan kendi malını anlaşma ve sözleşmelerle başkasına aktardığı gibi özgürlükten de başka birinin yararına vazgeçebilir." (Rousseau, 2. söylev, s. 148.)
[131] Rousseau, fetih hakkının da "bir hak olmadığı için başka bir hakkı kuramayacağından, ulus tam bir özgürlük içinde, kendisini fethedeni şef olarak seçmedikçe fetheden ile fethe uğrayan halk, hep savaş halinde kalacaklardır. O zamana kadar hangi uzlaşma yapılmışsa ancak şiddet üzerine kurulmuş olduğu için bunun sonucu olarak kendi başlarına hiçbir şey ifade etmediklerinden bu varsayımda ne gerçek toplum, ne politik topluluk ne de en güçlünün kanunundan başka bir kanun var olamaz." (Rousseau, age., s. 142.)

sözleşme, yenenin yenileni öldürme hakkı olduğu için, yenilenin yaşamını özgürlüğü pahasına satın alabileceği anlamını taşır. Ancak savaşı "insanın insanla değil devletin devletle olan bir ilişkisi"[132] olarak tanımlayan Rousseau'ya göre, savaşta silah bırakan bir kimsenin yaşamı üzerinde hiçbir hak iddia edilemez. Dolayısıyla "ölüm kalım hakkı" diye bir şey olmadığına göre, kölelik hakkının meşru bir dayanağı olamaz. Dahası "hak" kavramıyla hiçbir ilgisi olmayan bu sözde "kölelik hakkı" meşru bir otoritenin de temeli olamaz.

Bir insanın ya da bir halkın, kendi rızasıyla bir sözleşme yapıp kendini köle kılması saçma ve anlamsız bir şeydir; böyle bir sözleşme meşru bir temele sahip olmamakla birlikte, geçerli de değildir. Çünkü bir insanın ya da halkın kendini karşılıksız bağlaması "akıl almaz bir şeydir." Buna rağmen birileri bu sözleşmeyle toplumsal güvenliğin, dirliğin sağlanması karşılığında insanların "gönüllü kulluğu" benimsediklerini ileri sürebilir. Rousseau'nun bu iddiaya yanıtı şudur: söz konusu iddia doğru olsa bile, efendinin (zorbanın) hırsı ve başlarına bela ettiği savaşlar toplumdaki dirliği imkânsız kılar. Kaldı ki, insan zindanda da sakin bir yaşam sürer ama bu orayı özlenilecek bir yer yapmaz.[133] Bununla birlikte bu sözleşmeyle herkesin kendini başkalarıyla bağladığı kabul edilse bile, çocuklarını ve kendilerinden sonrakileri bağlamaz; çünkü "onlar insan ve özgür olarak doğarlar; özgürlükleri kendilerinindir; hiç kimsenin onu kullanmaya hakkı yoktur."[134] Hiçbir insan, bir sözleşmeyle de olsa, bir başkasına, kendisi üzerinde uygulayacağı bir erk veremez. Dahası insanın, "yeteneklerinin en soylusu olan"[135] özgürlüğünden vazgeçmesi doğasına aykırı olduğu gibi, "insan olma niteliğinden, insanlık haklarından, hatta ödevlerinden"[136] vazgeçmesi demektir.

Buraya kadar anlatılan görüşlerden hiçbirinin meşru bir devletin kuruluşunda temel olamayacağını gördük. Güçlü bir kişi (ya da kişiler) adil olmayan bir sözleşmeyle insanları bir araya getirip boyunduruğu altına alabilir; ama bu onları

---

[132] Rousseau, T.S., s. 10.
[133] Rousseau, age., s. 8.
[134] Rousseau, age., s. 8. "Bir köle kadının çocuğunun da köle olarak doğacağını ciddi ciddi söyleyen hukukçular, bir insanın insan olarak doğmayacağına, başka terimler kullanarak karar vermişlerdir." (Rousseau, 2.Söylev, s. 149.)
[135] Rousseau, age., s. 148.
[136] Rousseau T.S., s. 9.

birleştirdiği ve yönettiği anlamına gelmez. Çünkü bir kalabalığı boyunduruk altına almakla bir toplumu yönetmek birbirinden ayrı şeylerdir. Rousseau'nun deyişiyle, "bu belki bir topluluktur, ama hiçbir zaman toplum sayılamaz. Çünkü burada ne kamusal bir yarar vardır, ne de politik bir bütün."[137] Demek ki Rousseau'ya göre, bir devletin tam manasıyla devlet olabilmesi, kamu yararını amaç edinmesine ve her daim onu gözetip ona göre hareket etmesine bağlıdır. Ancak eğer politik bütünün kendisi, yani devlet sağlam olmayan bir temel üzerinde kurulmuşsa onu düzeltmeye yönelik tüm çabalar boşunadır.[138] Bu durumda yapılması gereken en başa dönüp doğru bir temel üzerine devleti kurmaktır. Bu doğru temel de "toplum sözleşmesi"dir.

## 2.3.ROUSSEAU'NUN İDEAL TOPLUM SÖZLEŞMESİ: ADİL VE EŞİTLİKÇİ BİR SÖZLEŞME

Yukarda söz ettiğimiz kuramlar ve sözleşme biçimi meşru bir otoritenin temeli olamadığına göre yapılması gereken, "bir ilk sözleşmeye dönme zorunluluğu"ndan hareketle tekrardan varsayımsal doğa durumuna başvurmaktır. Rousseau, *Toplum Sözleşmesi* yapıtında "toplum sözleşmesi"nin gerekliliğine ilişkin şöyle bir akıl yürütmede bulunur: insanları öyle bir aşamaya gelmiş var sayalım ki, doğa durumunda korunmalarını zorlaştıran engeller, her bireyin bu durumda kalabilmek için kullanabileceği güçlerini dirençleriyle yenebilsinler. Böyle olunca, bu ilkel durum sürüp gidemez artık; insan, yaşayış biçimini değiştirmezse yok olup gider.[139] Demek ki toplum sözleşmesinin yapıldığı an insanın doğa durumundan çıkışına tekabül eder.[140]

Akıl yürütmesini daha da ileri götüren Rousseau'ya göre, doğanın engelleri karşısında insanlar, yeni güçler yaratamayacaklarına ve ancak ellerindeki güçleri birleştirip yönlendirebileceklerine göre, insanların varlıklarını sürdürmek için yapacakları tek şey, dirençli engellerin üstesinden gelebilecek bir güçler birliği

[137] Rousseau, age., s. 12.

[138] "En bilge kanun koyucuların bütün çalışmalarına rağmen politik durum, yetkinlikten her zaman uzak kaldı; çünkü politik durum hemen hemen rastlantıların eseriydi ve yanlış başlamış olduğu için zamanla bozuklukları keşfedilip tedavileri de önerirken, kuruluştaki kusurları asla tedavi edemedi. Daha sonra iyi bir yapı yükseltebilmek için Ispartalı Lycurgue'ün yaptığı gibi havayı temizlemekle, bütün eski malzemeyi ortadan kaldırmakla işe başlamak gerekli olduğu halde, bunun yerine durmadan onarmalar, düzeltmeler yapılıyordu." (Rousseau, 2.Söylev, s. 143-144.)

[139] Rousseau, T.S., s. 13.

[140] Ağaoğulları, age., s. 74.

oluşturmak ve bu güçleri tek bir dürtücü güç ile hareket ettirmektir.[141] Bu güçler birliğinin oluşumunda her insan, kendi varlığını korumada temel araç olan güç ve özgürlüğünü başkalarınkiyle bağlar. Ancak bunu yaparken insanın zarara uğramaması gerekir. Rousseau'nun deyişiyle, "üyelerinden her birinin canını, malını bütün ortak güçle savunup koruyan öyle bir toplum biçimi bulmalı ki, orada her insan hem herkesle birleştiği halde yine kendi buyruğunda kalsın, hem de eskisi kadar özgür olsun."[142]

İşte toplum sözleşmesinin bu soruna bulduğu çözüm, her bireyin, bütün haklarıyla toplumun tamamına bağlanmasıdır. Yani her birey, kendini tümüyle topluma verdiğinden, durum herkes için aynıdır; kimsenin bu durumu başkalarının zararına kullanmakta bir çıkarı olamaz. Üstelik her birey, hiç kimseye bağlanmamış olur ve kendisi üzerinde başkalarına tanıdığı hakların aynısını elde eder. Böylece herkes hem yitirdiğinin tam karşılığını alır hem de elindekini korumak için daha çok güç elde etmiş olur. Rousseau'nun deyişiyle, toplum sözleşmesiyle, "*Her birimiz bütün varlığımızı ve bütün gücümüzü bir arada genel istemin buyruğuna verir ve her üyeyi bütünün bölünmez bir parçası kabul ederiz.*" Bu sözleşmeyle birlikte, sözleşmeye katılanların kişisel varlığı yerine "tüzel ve kollektif bir bütün" ortaya çıkar. Bu bütün, iradesini, yaşamını ve ortak benliğini bu sözleşmeden alır ve "*cumhuriyet* ya da *politik bütün*" olarak adlandırılır. Rousseau'ya göre bu politik bütüne, "üyeleri ona, edilgin olduğu zaman *devlet* (état), etkin olduğu zaman *egemen varlık* (souverain), öbür devletler karşısında da *egemenlik* (puissance) diyorlar. Ortaklara gelince, onlar bir birlik olarak *halk*, egemen gücün birer üyesi olarak teker teker *yurttaş*, devletin yasalarına boyun eğen kişiler olarak da *uyruk* adını alırlar."[143]

Rousseau'nun yaptığı bu ayrımlar (kavramsal ikilikler), toplum sözleşmesi kuramını anlamada oldukça önemli bir yer tutar. Rousseau, kurguladığı toplum sözleşmesiyle bireye yitirdiği birliği, bütünlüğü yeniden sağlamayı amaçlar. Bu nedenle bireyi "kuramsal düzlemde ikiye böler." Karşımızda, bir yanda egemen gücün (genel irade) aktif bir üyesi olan yurttaş ile diğer yanda devletin (genel irade) yasalarına itaat eden uyruk vardır. Yurttaş politik bütüne aktif katılım sağlayan ve her

[141] Rousseau, T.S., s. 13.
[142] Rousseau, age., s. 14.
[143] Rousseau, age., s. 14-15.

zaman genel çıkarı gözeten "soyut" bir insandır; uyruk ise kendi özel çıkarı olan "somut" insandır. Aynı biçimde Rousseau, "halk" kavramını da ikiye böler: bir yanda yurttaşların oluşturduğu, egemen olan "soyut halk", öte yanda uyruklardan oluşan, Rousseau'nun "herkes" ya da "kalabalık" dediği "somut halk" vardır.[144]

Rousseau'nun kurguladığı toplum sözleşmesi, "kamu ile tek tek kişiler" ya da "her birey ve halk"[145] arasında gerçekleştirilir. Zaten kamusal kişilik, bireyin kendisinin de ayrılmaz bir parçası olduğu politik bütündür. Dolayısıyla sözleşme bireyin ya da halkın kendisiyle ilişkisidir[146], "kamu ile tek tek kişiler arasında bir söz borcu yer almakta ve her kişi sanki kendi kendisiyle sözleşme yaparak iki bakımdan bağlanmış bulunmaktadır: önce, egemen varlığın üyesi olarak kişilere karşı, sonra da devletin üyesi olarak egemen varlığa karşı."[147] Bu durumda sözleşme, birey düzleminde yurttaş ile uyruk; halk düzleminde somut halk ("kalabalık") ile soyut halk (egemen) arasında yapılır.[148] Bu şekilde sözleşmenin taraflarını belirleyen Rousseau, toplum sözleşmesinin oybirliğiyle gerçekleştirildiğini söyler. Aynı şekilde oybirliğiyle gerçekleştirilen bu sözleşmenin yine oybirliğiyle bozulabileceğini de ekler, "halkın bütünü için hiçbir zorunlu temel yasa yoktur ve olamaz, hatta toplum sözleşmesi bile."[149]

---

[144] "Aslında bu bölme işlemi, halk (hatta ulus) egemenliği savının benimsenmesiyle birlikte kaçınılmaz bir zorunluluk olarak belirmektedir. Çünkü siyasal iktidar ya da egemenlik kavramları yöneten-yönetilen ayrımını çağrıştırmaktadır. Halk egemense, yani yönetense, onun karşısında bir de yönetilenin bulunması gerekir. İşte Rousseau, halk kavramına biri somut, diğeri soyut iki farklı anlam yükleyerek, onu hem yöneten hem de yönetilen olarak ele alma olanağına kavuşur. Rousseau'nun Toplum Sözleşmesi'nde ortaya koyduğu kuramın iyice anlaşılabilmesi için, onun gerek birey gerek halk düzleminde gerçekleştirdiği bu bölme işlemi sürekli olarak akılda tutulmalıdır." (Ağaoğulları, age., s. 78)

"Modern siyaset felsefesi geleneğinde, sözleşme kuramından hareketle, iyi ve adil bir yönetim biçiminin nasıl olması gerektiğini gerekçelendirmeye çalışan, temel olarak iki anlayış kendisini göstermektedir. Bunlardan ilki, özellikle bireyin hak ve özgürlüğünü temele alan bir yönetim biçimini savunan liberal siyasal anlayış; diğeriyse, gelenek ve ayrıcalıklar karşısında toplumsal ve siyasal yapının kuruluşunu ussal ilkeye dayandıran ve buradan hareketle bireylere hak ve özgürlükler öngören cumhuriyetçi yaklaşımdır. Rousseau, daha ziyade ortak yararı gözeten ve bütün toplumsal tarafların rızasıyla sağlanan genel istenç çerçevesinde biçimlenen halk ya da ulus egemenliği kavramıyla cumhuriyetçi gelenek içerisinde değerelendirilir. (Seyit Coşkun, "Jean Jacques Rousseau", **Siyaset Felsefesi Tarihi**, (s. 294-308), Doğu Batı Yayınları, Ankara 2014.)

[145] Rousseau, Emile, s. 686.

[146] Jean Jacques Rousseau, **Siyasal Fragmanlar, Ekonomi Politik Üzerine Söylev**, (çev. İsmail Yerguz), Say Yayınları, İstanbul 2008, s. 41.

[147] Rousseau, T.S., s. 16.

[148] Rousseau, Emile, s. 687.

[149] Rousseau, T.S., s. 16.

Rousseau'ya göre, sözleşme bireyin özgür katılımıyla gerçekleştiğinden ve bütünün iyiliğini amaçladığından herhangi bir kimsenin (ya da halkın) sözleşmeye aykırı davranması akıl dışı bir şeydir. Buna rağmen bazı bireyler kendi özel (bireysel) çıkarlarına göre hareket edip sözleşmeye aykırı bir davranışta bulunabilirler. Bu durumda o birey artık yurttaş olmaktan çıkıp bir düşman haline geldiği için öldürülebilir.[150]

Peki, tıpkı bireyler gibi politik bütün (egemen) de sözleşmeye aykırı bir tutum içine girebilir mi? Rousseau'ya göre, böyle bir durum mümkün değildir. Çünkü politik bütün kendini kuran kişilerden yani halktan oluşur. Halktan oluşan egemen her zaman genel iradeyi gözettiğinden bireylere zarar veremez; egemenin halka zarar vermesi demek kendi kendine zarar vermesi demektir ki, böyle bir şey de söz konusu olamaz, "egemen varlık, egemen olmak dolayısıyla, ne olması gerekse, her zaman odur."[151] Dolayısıyla egemenin bireylere güvence göstermesine gerek yoktur. Kaldı ki, zarar yalnızca bireylerden gelebileceğine göre egemenin güvencesi yine kendisidir. Rousseau'nun deyişiyle, "toplum sözleşmesinin hiçbir zaman halk gücünden başka kefile gereksinimi yoktur."[152]

Toplum sözleşmesinin bireyler için yararlı olduğunu söyleyen Rousseau, bu sözleşmeyle bireylerin birtakım haklarından vazgeçmesi gibi bir şeyin söz konusu olamayacağını söyler. Hatta bu sözleşme ile bireyler önceki durumlarına göre çok daha iyi bir durum edinmiş ve herhangi bir vazgeçme yerine, yararlı bir değiş tokuş yapmışlardır, "Kararsız ve iğreti bir durum yerine, daha iyi ve daha güvenli bir durum; doğal bağımsızlık yerine özgürlük; başkasına zarar verme gücü yerine, kendi güvenliklerini; başkalarının alt edebileceği güçleri yerine, toplumsal birliğin yenilmezleştirdiği bir hakkı seçmişlerdir."[153] Demek ki bu "hukuksal"[154] sözleşme sayesinde bireyler güvenli bir ortama kavuşmuşlardır. Böylece doğal özgürlüğün

[150] Rousseau, T.S., s. 32.
[151] Rousseau, age., s. 17.
[152] Rousseau, Emile, s. 686-7.
[153] Rousseau, T.S., s. 31.
[154] Ernst Cassirer, **Rousseau, Kant, Goethe**, (çev. Mustafa Tüzel), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2014, s. 30.

yerini "toplumsal" ve "manevi" (ahlaki) bir özgürlük, doğal eşitsizliğin yerini ise "manevi ve haklı"[155] bir eşitlik almış olur.

Rousseau'nun toplum sözleşmesiyle hedeflediği toplum, insanın doğasını değiştirir ve ona yeni bir doğa kazandırır. Rousseau'nun deyişiyle,

> "İyi toplumsal kurumlar, insanın doğasını değiştirmesini, ona görece bir varlık vermek için mutlak varlığını ortadan kaldırmasını ve *ben*'i ortak birliğin içine taşımasını en iyi bilen kurumlardır; öyle ki her kişi kendisinin artık tek değil, birliğin bir parçası ve ancak bütünün içinde algılanabilir olduğuna inanır."[156]

Buna göre, daha önceki bölümde söz ettiğimiz gibi, doğa durumunda dolayımsız bir bütün olan insan, toplumsallaşarak kendi gerçek kimliğiyle görünmek zorunda olduğu biçim arasında bölünmüştür. Dolayısıyla sorun, bu bölünmüş insanın yeniden "bir" ve "bütün" olmasıdır. O halde bölünmüş insanın yeniden (bir) bütün olabilmesi için bir birliğin ya da bütünün parçası olması gerekir. İnsan bütünün ayrılmaz bir parçası haline gelerek, birliğe aktif bir şekilde katılarak "bir"liğini ve özgürlüğünü yeniden kazanır. Bu durumda, diyebiliriz ki toplum sözleşmesiyle amaçlanan hem toplumsal hem de özgür insanı ortaya çıkarmaktır. Bu da insanın gerçek anlamda yurttaş olmasıyla gerçekleşir; başka bir deyişle, yurttaş, yeniden "bir"liğine kavuşan toplumsal özgürlüğü tam anlamıyla yaşayan insandır. Bu bağlamda yurttaşlardan oluşan bütünün "kamunun iyiliği"nden, "ortak yarar"[157]dan başka bir amacı olamaz. Ortak iyiliği amaç edinen bu bütünün amacını gerçekleştirebilmesi içinse ortak olanı gözeten bir "genel irade"ye sahip olması gerekir. Bu nedenle Rousseau, toplum sözleşmesiyle ortaya çıkan politik bütünde onu yönlendiren bir genel irade olduğunu ifade eder.

## 2.4.BİR YURTTAŞLAR TOPLULUĞU: GENEL İRADE

Genel irade (*volonte generale*) kavramı, Rousseau'nun kuramının merkezinde yer alan ve bu kuramın çok farklı şekillerde değerlendirilmesine yol açan başat bir kavramdır. Kurama ilişkin birbirinden çok farklı hatta karşıt yorumların yapılmasında

---

[155] Rousseau, T.S., s. 18-9-22.
[156] Rousseau, Emile, s. 8-9.
[157] Rousseau, T.S., s. 30. "Yalnız genel istem (irade) devletin güçlerini devletin kuruluş amacına, yani herkesin iyiliğine uygun olarak yönetebilir." (Rousseau, age., s. 23.)

Rousseau'nun sahip olduğu yaklaşımın ve çoğu kez kullandığı "çelişkili" dilin neden olduğu kabul edilse bile, yorumcuların da kuramı değerlendirirken bütünsellikten uzak yaklaşımları oldukça önemli bir diğer faktördür.[158] Ağaoğulları'nın da belirttiği gibi, Rousseau'nun insanı ve halkı iki ayrı düzlemde ele aldığı bölme işleminin genel irade için de geçerli olduğunun göz ardı edilmesi, Rousseau'nun kuramının mantıksal bütünlükten uzak, çelişkili bir kuram olarak değerlendirilmesine yol açmıştır.[159] Dolayısıyla bu kavramın doğru bir biçimde anlaşılması, Rousseau'nun kuramının doğru anlaşılmasını sağlayacaktır. Bu bağlamda biz de bu bölümde kuramın can damarı olan genel iradenin niteliklerini, nasıl oluştuğunu ve diğer iradelerle ilişkisini ortaya koymaya çalışacağız.

### 2.4.1.Genel İradenin Nitelikleri

Rousseau, genel irade kavramını ilk defa 1755 yılında *Ansiklopedi* için yazdığı *Economie politique* başlıklı makalesinde kullanır. Bu makalede Rousseau, genel iradeyi şu şekilde tanımlar:

> "Siyasal yapı da, iradesi olan bir manevi [moral, ahlaki] varlıktır ve her zaman bütünün ve parçaların refahının korunmasına yönelen ve yasaların kaynağı olan bu irade, devletin bütün uyrukları için hem devletin onlara hem de onların devletle olan ilişkisi bakımından hakça olanın ve hakça olmayanın kuralı ve ölçütüdür."[160]

Rousseau'ya göre, bir araya gelen birçok insan kendilerini bir bütün olarak gördükleri sürece, tek bir iradeleri vardır ve bu irade bütünün korunmasına ve dirliğin sağlanmasına yöneliktir. Dolayısıyla genel irade, politik bütünün (yani devletin) iradesidir ve daima ortak iyiliği göz önünde bulundurur.[161] Nasıl ki, sözleşmeyle meydana gelen politik bütün sözleşmeyi yapanların kişisel varlığı yerine, onları aşan "tüzel ve kollektif" bir bütün olarak ortaya çıkıyorsa; genel irade de tek tek bireylerin

---

[158] "Rousseau'nun bu genel istenç kavramının hem demokratik hem otoriter yorumlara elverişli olduğu anlaşılıyor. Bu yüzdendir ki, hem Fransız Devrimi'nin burjuva demokratik düşünürlerini, hem otoriter bir devlet anlayışını geliştiren Hegel'i etkilemiştir. Dahası, Rousseau'dan, onun kuramından yararlanarak genel istenci temsil ettiklerini söyleyen hem Lenin gibi komünist parti, hem Hitler, Mussolini gibi faşist önderleri de dolaylı dolaysız yollardan etkilemiştir. Rousseau'nun egemenliğin koşulsuz halkın olduğu ilkesi ise, çağdaş anayasalara geçmiştir." ( Şenel, age., s. 397.)

[159] Ağaoğulları, age., s. 87.

[160] Diderot-D'Alembert, **Ansiklopedi ya da Bilimler, Sanatlar ve Zanaatlar Açıklamalı Sözlüğü (Seçilmiş Maddeler)**, (çev. Selahattin Hilav), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1996, s. 180.

[161] Rousseau, T.S., s. 99."devletin bütün üyelerinin değişmez istemleri genel istemdir; üyeler onun gölgesinde hem yurttaştırlar hem de özgür." (Rousseau, age., s. 103.)

iradelerinden oluşmakla birlikte, bu iradelerin tümünden (*volonte de tous*) ayrı ve üstün bir irade olarak belirir.

Rousseau genel iradenin, birçok özelliğe sahip olduğunu söyler. Genel irade, hiçbir zaman değişmeyen, bozulmayan ve saflığını koruyan bir iradedir; "her zaman doğrudur ve kamusal yarara yöneliktir."[162] Adaletin ölçütü olan genel irade, ahlaki bir niteliğe de sahiptir. Ancak mutlak olan genel iradenin saydığımız niteliklere sahip olması, tüm politik toplumlar için tek bir genel iradenin olabileceği anlamına gelmez. Dünyada farklı durumlarda yaşayan halkların olması, birbirlerinden farklı genel iradeleri olan halklar olduğu anlamına gelir. Buna göre, her politik bütünün kendine göre bir genel iradesi vardır ve bu, bir başka devlete göre genel değil, özeldir.[163]

Bununla birlikte genel iradenin "genel" olduğunu söyleyen Rousseau, bunun ne anlama geldiğini şu şekilde açıklar. Genel irade, gerçekten genel olabilmek için, özünde olduğu kadar konusunda da genel olmalıdır; herkese uygulanmak üzere herkesten kaynaklanmalıdır. Genel irade, kişisel (özel) ve belli bir konuya yönelirse doğruluğunu kaybeder; çünkü o zaman, bize yabancı olan bir şey üzerinde fikir yürüttüğümüz için, bize rehber olacak bir adalet veya hak ilkesi olmaz. Demek ki, genel iradenin kaynağını yurttaşların bütünü oluşturduğu için, ilgilendiği konular da belirli bir grubu ya da kişiyi değil, tüm yurttaşları ilgilendirmelidir. Bu düşünceden hareketle Rousseau, iradeyi "genel" yapan şeyin, "oyların sayısından çok, onları birleştiren ortak yarar"[164] olduğunu söyler. Bu da bizi şu soruya götürür: o halde birleştirici öğenin ortak yarar olduğu genel irade nasıl oluşur ya da ortaya çıkar?

### 2.4.2.Genel İradenin Oluşması

Yukarda özelliklerini açıkladığımız genel iradeye, pratikte, toplum üyelerinin oylamada bulunmalarıyla ulaşılır: "halk toplantılarında ne kadar birlik olursa, yani oylar birliğe ne kadar yaklaşırsa, genel istem de o kadar baskın çıkar."[165] Oybirliğinin

[162] Rousseau, T.S., s. 26.

[163] Rousseau, genel irade için; "Bu büyük adalet kuralının yurttaşlar bakımından güvenilir bir şey olmasına karşın, yabancılar için zarar verici bir şey olabileceğini önemle belirtmemiz gerekiyor. Bunun nedeni de apaçıktır. Çünkü devletin iradesi uyruklarını oranla genel bir irade olduğu halde, öteki devletlere ve onların uyruklarına oranla böyle değildir ve onlara oranla özel (tikel) ve bireysel bir iradedir..." (Diderot-D'Alembert, age., s. 180.)

[164] Rousseau, T.S., s. 29-30.

[165] Rousseau, age., s. 101.

daha iyi olacağını düşünen Rousseau, oyçokluğunun da yeterli olacağını söyler; çünkü "çoğunluğun oyu öbür yurttaşların hepsini her zaman bağlar."[166] Ancak bu oylama işleminin sağlıklı bir şekilde gerçekleştirilebilmesi belli koşullara bağlıdır. İlkin oylamayı yapacak bütünün tüm üyelerinin, yani halkın "yeterince aydınlanmış" olması gerekir. Diğeri, bütünün dışında parti, grup ve kliklerin olmaması gerektiğidir. Çünkü bu tür küçük birleşmelerin iradeleri, üyelerine göre genel olmakla birlikte, devlete göre özeldir. Bu durumda, üye (yurttaş) sayısı kadar değil, birleşme sayısı kadar oy sahibi vardır; böylece ortaya çıkan irade genel değil, özel bir görüş olur. Bundan dolayı Rousseau, genel iradenin kendini iyice dile getirebilmesi için, devlet gücünde ayrı ayrı birleşmelerin olmaması ve her yurttaşın kendi görüşüne göre kanısını söylemesi gerektiğini belirtir.[167] Ona göre hizipleşmeler, partiler genel iradenin "dilsiz"leşmesine neden olur. Böylece toplumsal bağ gevşemeye, devlet güçsüzleşmeye, özel çıkarlar kendilerini duyurmaya, küçük topluluklar büyük topluluğu etkilemeye başladı mı, ortak çıkar bozulur ve karşısında muhalifler belirir; artık oybirliği diye bir şey kalmaz, genel irade de herkesin iradesi olmaktan çıkar.[168]

Peki, bu durumda genel irade ortadan kalkar mı? Hayır, genel irade ortadan kalkmaz ve daha önce de belirttiğimiz gibi, mutlak ve bozulmaz olarak varlığını sürdürmeye devam eder. Rousseau'ya göre, bir kimse oyunu para karşılığında satarken bile, içindeki genel iradeyi söndürmez, yalnızca görmezden gelir onu. Bu kimsenin hatası, sorunun anlamıyla oynaması ve sorulandan başka şeye cevap vermesidir: "Öyle ki, verdiği oyla, 'bu, devlete yararlıdır.' diyecek yerde, 'şu ya da bu görüşün kazanması, şu adama ya da şu partiye yararlıdır.' der."[169]

Görüldüğü üzere genel irade, bireylerin "özel" iradelerinden oluşmaktadır. Ancak Rousseau, çelişkiye düşmekten kaçınmayarak, tek tek "özel" iradelerin ve bu iradelerin oluşturduğu birleşmelerin iradelerinin genel iradenin önünde büyük bir

[166] Rousseau, T.S., s. 103.
[167] Rousseau, age., s. 27. "Parti, grup ve klik niteliği taşıyan her şeyin düşmanı olduğum için, bu teşekküllerin içinde yer alan insanların bir kötülük yapacağını düşünüyordum." Rousseau, İtiraflar II, (çev. Serkan Özburun), Kaknüs Yayınları, İstanbul 2003, s. 321.)
[168] Rousseau, T.S., s. 100.
[169] Rousseau, age., s. 100-1.

tehlike oluşturduğunu söyler. Bu bağlamda, genel iradeyle diğer iradeler arasında nasıl bir ilişki vardır, sorusuna açıklık getirmeye çalışalım.

### 2.4.3.Genel İrade ve Diğer İradeler

#### 2.4.3.1. Bireyin İradesi

Rousseau, genel irade ile "birey"in ve "herkes"in iradesinin birbirlerinden farklı olduğunu belirtir. Ona göre, her birey ortak yarara veya iyiliğe yöneldiğinde bile, aslında kendisini diğerlerinden üstün tutup yalnızca kendi çıkarını düşünür.[170] İnsanın doğasından gelen bu bencillik, çoğu zaman bireylerin kişisel çıkarları doğrultusunda davranmalarına ve ortak çıkardan uzaklaşmalarına neden olur. Kişisel (özel) çıkar ile ortak (genel) çıkar birbirinden farklı amaçlar taşır; diğer bir deyişle özel irade, ayrıcalıklara, genel irade ise eşitliğe yönelir.[171] Her bireyin insan olarak sahip olabileceği özel iradesi, yurttaş olarak sahip olduğu genel iradeye karşıt olabilir. Bireyin "özel çıkarı genel yarardan apayrı bir yönde seslenebilir ona."[172] Bu durumda bireyin özel çıkarının sesini dinlemesi, yani bireysel (özel) iradelerin toplumda baskın olması, genel iradenin büyük bir yara almasına ve politik bütünün yıkılmasına yol açar.

#### 2.4.3.2. Herkesin İradesi

Bireysel (özel) iradelerin genel iradenin önünde engel olması gibi, bunların toplamı olan "halk"ın ya da "herkes"in iradesi de genel iradeye karşıttır. Rousseau, genel iradeyi halkın iradesi olarak tanımladığı halde, halkın her zaman doğru kararlar alamayacağını, genel iradeye ters düşebileceğini söyler. Burada Rousseau'nun söz ettiği, somut halk ya da "herkes"tir: "İnsan [halk] her zaman kendi iyiliğini ister, ama bunun ne olduğunu kestiremez. Halk hiçbir zaman bozulmaz ama çoğu kez aldatılabilir." Halk, kendiliğinden iyiyi istediği halde, onu, yani genel iradeyi göremediği sürece, onun aldığı kararları genel irade olarak görmek mümkün değildir. Çünkü bu, genel değil herkesin iradesi olur. Herkesin iradesi ile genel irade arasında çoğu zaman bir ayrım vardır; Genel irade yalnızca ortak yararı göz önünde tutarken,

[170] Rousseau, T.S., s. 29.
[171] Rousseau, age., s. 23.
[172] Rousseau, age., s. 17.

herkesin iradesi ise özel çıkarları gözetir ve özel iradelerin toplamından başka bir şey değildir."[173]

### 2.4.3.3. Yurttaşın İradesi

Rousseau'nun genel irade kavramına ilişkin çelişkili gibi görünen bu ayrımlar, insan-yurttaş ikiliği üzerinden düşünüldüğünde daha anlaşılır bir hale gelir. Rousseau, özel iradeyi "insan" ile genel iradeyi de "yurttaş" ile özdeşleştirir. Ona göre, daha önce de belirttiğimiz gibi, insan olmakla yurttaş olmak birbiriyle uzlaşmayan varoluş biçimleridir.[174] Dolayısıyla insanın (doğal insanın) mutlak birliğine karşı, yurttaş bütüne, yani devlete, topluma göre tanımlanır ve onun sayesinde bir olur.[175] Bu bağlamda genel irade, yurttaşın iradesinden başka bir şey değildir; çünkü yurttaş sadece ortak iyiliği gözeten ve kendini bütünün ayrılmaz bir parçası olarak gören insandır. Bütünün bir üyesi olarak her birey, kişisel (özel) çıkarlarından ziyade ortak çıkarı veya ortak iyiliği gözettiği, akıl ile vicdanın sesine kulak verdiği sürece bir yurttaştır. Bu durumda yurttaşın ortaya koyduğu irade hep genel irade olacaktır.

Görüldüğü üzere birey, salt özel çıkarları doğrultusunda eyleyen insan olarak genel iradenin önünde bir engel olurken, aynı birey ortak çıkarı gözeten yurttaş olarak genel iradeyi ifade etmektedir. Ancak Rousseau, genel irade aracılığıyla varoluş biçimleri bakımından uzlaşmayan insan ve yurttaşı bir uyum içine koymaya çalışır.[176] Bu şekilde kişisel çıkarını düşünen insan ortadan kalkmaz, ama artık yurttaşla birlikte kişisel çıkarın ortak çıkara bağlı olduğu anlaşılmış olur ki, bu da Rousseau'nun deyişiyle "özel iradenin genel iradeye uygunluğu"[177] anlamına gelir.

Bununla birlikte Rousseau, devletin bütün üyelerinin değişmez iradeleri genel iradedir derken, "devletin üyeleriyle" kastettiği yurttaşlardır. Yurttaşlardan oluşan halkın (soyut halkın) iradesi de genel iradedir. Genel iradenin karşısında olan,

---

[173] Rousseau, T.S., s. 26.

[174] "...bir insan ya da bir yurttaş oluşturma arasında bir seçim yapmak gerekir: Çünkü ikisini aynı zamanda oluşturamayız."(Rousseau, Emile, s. 8.)

[175] Rousseau, yurttaş için: "paydaya bağlı ve değeri bütünle, yani toplumla ilişkisi içinde olan yalnızca kesirli bir birliktir."der.( Rousseau, age., s. 8)

[176] Ağaoğulları, age., s. 97.

[177] Rousseau, Ekonomi Politik, s. 22. Bu da erdemli insanın var olduğu anlamına gelir: "...özel iradesi her bakımdan genel iradeyle örtüştüğü zaman her insan erdemlidir."( Rousseau, Ekonomi Politik, s. 25.)

Rousseau'nun "herkes" ya da "kalabalık" dediği halk ise somut halktır; diğer bir deyişle küçük birleşmeler (parti, grup, vb.) tarafından özel çıkarlara yönlendirilen, özel çıkarlarından başka bir şey düşünmeyen insanların toplamı anlamındaki halktır. Böyle bir irade herhangi bir devlette ortaya çıksa bile hiçbir şekilde genel irade olarak görülemez. Bu konuda Atina demokrasisini örnek gösteren Rousseau, Sokrates'i ölüme götürenin genel irade değil, bir grubun özel iradesi ya da herkesin iradesi olduğunu söyler.[178] Bu bağlamda şöyle bir soru sorulabilir: herkesin iradesi bu kadar olumsuz nitelemeler barındırıyorsa, genel iradeyi elde etmek için gerekli olan oybirliği ya da çoğunluk nasıl sağlanacaktır?

Rousseau'ya göre temel sorun, devletin iyi kurulması ve yönetilmesidir. Yani devletin tüm üyeleri yurttaşlardan oluştuğu zaman, herhangi bir kamusal konuda oylama yapıldığında, sonuç oybirliğine yakın bir çoğunluk olur, bu da genel iradenin belirdiği anlamına gelir. Ancak daha önce belirttiğimiz gibi, adil olmayan bir sözleşme temelinde kurulan devlette özel iradeler baskın olduğu ve yurttaşlar olmadığı için oybirliği sağlansa bile bu genel iradenin vücut bulduğu anlamına gelmez. Demek ki oylama ya da seçim genel iradenin hâkim olması durumunda anlam bulur. Yoksa herhangi bir özel iradenin seçimle (ya da seçim olmaksızın) iktidara geçmesi genel irade olamaz.[179] Çünkü artık ortada ortak iyilik değil, sadece özel çıkarlar vardır.

Kısacası Rousseau'nun tasavvur ettiği devlette, genel irade, yurttaşlardan oluşan halkın iradesidir. Dolayısıyla devleti ortak iyiliğe yönlendirmek genel iradenin işidir ve Rousseau, buna egemenlik adını verir.

---

[178] Rousseau, Ekonomi Politik, s. 14-5.

[179] Birçok yorumcu, Rousseau'yu, genel irade-herkesin iradesi ayrımından, genel iradenin mutlak olduğunu belirtmesinden dolayı, siyasal iktidara birey üzerinde sınırsız bir yetki tanımakla suçlar. Hatta otoriter rejimi, jakobenlerin diktatörlüğünü desteklediğini ileri sürerler. Oysaki yukarda da belirtildiği gibi, Rousseau her türlü gruplaşma ve partileşmeyi genel iradenin önünde büyük bir engel olarak görür. Daha doğrusu Rousseau için özel iradelerin kendilerini genel irade olarak tanıtıp iktidara geçmelerinin hiçbir meşruluğu yoktur. Dolayısıyla Rousseau'nun kuramına bütünsel bakıldığında, genel iradenin aslında yalnızca yurttaşlardan oluşan bir halkın iradesi olduğu anlaşılır ve Rousseau'ya yöneltilen eleştirilerin kuramının içeriğinden epeyce uzak olduğu fark edilir.

"Şimdi, bu kuramın ortaya çıkardığı bir dizi zihinsel ve psikolojik açmazlara göz yumulsa ve tartışmanın hatırına, bir genel istencin var olabileceği kabul edilse bile, bunun ne olduğunun bilinmesi sorunu açıkta kalmaktadır. Birbiriyle yarışan bir sürü politika ve öneri arasında, bunların hangisinin genel istence uygun olduğunu nasıl bilebiliriz? Genel istenci hangi ölçüte göre seçebiliriz?" ( Leslie Lipson, **Demokratik Uygarlık**, (çev. Haldun Gülalp-Türker Alkan), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1984, s. 45-6.)

## 2.5.GENEL İRADENİN TEZAHÜRÜ: EGEMENLİK

Egemenlik, politik yaşamın temel ilkesidir. Egemenliğin kaynağı ve sahibine ilişkin görüşlerinden dolayı "rasyonalist"[180] olarak nitelenen Rousseau'ya göre, egemenlik kayıtsız şartsız halkındır ve bu halk (egemen olan), yurttaşların bütünü anlamındaki halktır. Egemen ile halkın bir ve aynı çıkara sahip olduğu bir ülkede doğmak istediğini söyleyen Rousseau, egemenliğin halkın iradesinin, yani genel iradenin uygulanmasından başka bir şey olmadığını söyler. Bu anlamda genel irade ile egemenlik arasındaki bu bağ, egemenliğin özelliklerinin belirlenmesinde oldukça önemlidir.

### 2.5.1.Egemenliğin Özellikleri

Rousseau'ya göre nasıl ki, özgürlük bireyin vazgeçemeyeceği, bir başkasına devredemeyeceği bir hak ise, egemenlik de halkın devredemeyeceği bir haktır. Egemenlikten vazgeçen bir halk, halk olmaktan çıkar. Kendi eliyle kendi iradesini bağlayan bir halkın durumu akıl almaz bir şeydir. Çünkü egemenliğin devredilmesiyle ortada ne halk ne de politik bütün, yani devlet kalır. Rousseau'nun deyişiyle, "halk açıkça boyun eğeceğine söz verirse, bu davranışıyla kendi kendini dağıtıp halk olmaktan çıkar. Ortaya bir efendi çıkar çıkmaz, egemen varlık diye bir şey kalmaz, politik bütün de artık yok olup gider."[181] Bundan dolayı genel iradenin uygulanması olan egemenlik hiçbir zaman devredilemez.

Egemenlik hangi nedenlerden dolayı başkasına devredilemezse, yine aynı nedenlerle temsil de edilemez. Çünkü egemenlik genel iradeden oluşur ve genel irade temsil olunamaz; ya genel iradedir, ya değildir. İkisinin ortası yoktur.[182] Halkın kendisine temsilciler seçmesi genel iradenin yerini özel bir iradenin aldığı anlamına gelir, bu ise halkın özgürlüğünü yitirmesi, halk egemenliğinin ortadan kalkması

[180] Tahsin Erdinç, "Jean-Jacques Rousseau, Görüşleri ve Demokratik Sistem Üzerindeki Etkileri", **Hukuk Fakültesi Mecmuası**, Sayı. 19. s. 289-327.
[181] Rousseau, T.S., s. 24.
[182] Rousseau, age., s. 90.

demektir.[183] Ancak şunu da belirtmek gerekir ki, halkın temsil edilememesi yasama alanıyla sınırlıdır; yürütme erki için böyle bir durum söz konusu değildir.

Temsilci seçme düşüncesinin yeni olduğunu, bunun feodal sistemde ortaya çıktığını söyleyen Rousseau'ya göre, modern temsili sistem hem halk egemenliğini ortadan kaldırır hem de küçük bir grubun (azınlığın) egemenliğini kurmasına yol açar. Dahası egemenliği ellerinde bulunduran bu gruplar, kendilerini, halkın iradesine dayandırarak meşru gösterme imkânı edinirler. Bu bağlamda o dönemde oldukça söz edilen ve örnek gösterilen İngiliz sistemini sert bir dille eleştiren Rousseau, İngilizlerin büyük bir yanılgı içerisinde bulunduğunu şu sözlerle ifade eder: "İngiliz halkı kendini özgür sanıyorsa da aldanıyor, hem de pek çok; o ancak parlamento üyelerini seçerken özgürdür: bu üyeler seçilir seçilmez, İngiliz halkı köle olur, bir hiç derekesine iner. Kısa süren özgürlük anlarında özgürlüğünü o kadar kötüye kullanır ki, onu yitirmeyi hak eder."[184] Bu konuda Yunan halkının temsilci kullanmadan yasama işlerini kendilerinin yapmalarından büyük bir övgüyle söz eden Rousseau, modern temsil sisteminin herkesin köleliği anlamına geldiğini vurgulayarak zamanının halklarına, "köleleriniz yoktur ama asıl sizler kölesiniz"[185] diye seslenir. Rousseau'nun temsil sistemine karşı çıkmasının bir diğer nedeni, milletvekillerinin çok çabuk yozlaşabilmeleridir; böyle bir durumda politik bütün (devlet) özünde bozulur.[186]

Devredilemez ve temsil edilemez olan egemenlik yine aynı nedenlerden dolayı bölünemez.[187] Çünkü irade ya geneldir, halkın (bütünün) iradesidir ya da genel değildir, yani halkın bir kısmının (bölümünün) iradesidir. Açıklanan irade, birinci durumda, bir egemenlik işidir ve yasayı oluşturur; ikinci durumdaysa sadece özel bir iradedir ya da bir yönetim işidir.[188] Bu bağlamda egemenliğin birçok parçadan oluşan

[183] "bir ulus [halk] kendine temsilciler seçer seçmez, özgürlüğünü de, varlığını da yitirmiş olur." (Rousseau, T.S., s. 92)
[184] Rousseau, age., s. 90.
[185] Rousseau, age., s. 92.
[186] "Temsilciler zor aldatılır ama kolayca yozlaştırılır ve bunu bilmemeleri de pek mümkün değildir" (Jean Jacques Rousseau, **Anayasa Projeleri**, (çev. İsmail Yerguz), Say Yayınları, İstanbul 2008, s. 114.)
[187] Burada Rousseau'nun da yararlandığı Bodin'i anımsamakta yarar var. Bodin, *Devlet Üstüne Altı Kitap* adlı eserinde egemenliğe ilişkin şöyle der: "…egemenlik daima bölünmez ve devredilmez bir şekilde ya bir kişinin ya bütünün çok küçük bir kısmının yahut da çoğunluğun olacaktır." (Jean Bodin, "Devlet Üstüne Altı Kitap'tan Seçme Parçalar" **Batı'da Siyasal Düşünceler Tarihi Yeni Çağ**, (s.181-200), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2014.)
[188] Rousseau, T.S., s. 24.

bir bütün değil, basit bir bütün olduğunu söyleyen Rousseau, "güçler ayrımı"na karşı çıkar. Rousseau'ya göre bazı politika kuramcıları egemenliği, ilkesinde bölemedikleri için konusunda bölmeye çalışırlar; onu güç ve irade, yasama ve yürütme gücü, vergi, adalet ve savaş hakları; iç yönetim ve dış ilişki yetkisi gibi parçalara ayırırlar. Hatta bu parçalar bazen birbirine karıştırılır bazen de ayrıştırılır. Öyle ki sonunda egemen, "ayrı ayrı parçalardan eklenerek" oluşturulan fantastik bir varlık haline getirilir. Hâlbuki egemenliğin parçaları zannedilen bütün haklar egemenliğe aittir.[189] Yalnızca yasama egemenin işlemleri olmasına karşın, onun dışındaki diğer işlemler (yürütme), egemenin belirtileridir.

Son olarak, egemenliğin mutlak olduğunu söyleyen Rousseau, bunu politik beden ile insan bedeni arasındaki benzerlik üzerinden açıklamaya çalışır. Doğa insana nasıl organları üzerinde mutlak bir erk vermişse, toplum sözleşmesi de politik bütüne bütün organları üzerinde öyle mutlak bir erk vermiştir. Ancak egemenliğin mutlak olmasından keyfi olduğu anlamı çıkarılmamalıdır. Çünkü egemenlik, genel iradeyle doğrudan ilişkili olduğundan her zaman adil ve doğru olanı gerçekleştirme amacı taşır. Bundan dolayı egemen güç, "ne denli mutlak, ne denli kutsal, ne denli dokunulmaz olursa olsun, genel sözleşmelerin sınırlarını aşamaz"[190], diğer bir deyişle egemenin sınırı toplum sözleşmesinin özünü oluşturan ortak iyiliktir ve bunun dışına çıkamaz. Dolayısıyla egemenin tüm işlemleri, adil ve eşitlikçi bir toplum içerisinde, yurttaşların iyiliğini sağlamak, onları özgür ve eşit kılmaktır ki, bu da ancak yasalarla mümkündür.

## 2.6.POLİTİK BÜTÜNÜN HARCI: YASALAR

Rousseau'nun toplum sözleşmesi kuramının önemli bir parçası da yasalardır. Rousseau'ya göre egemenin elinde yasama gücünden başka bir güç olmadığı için, egemen yasalarla iş görür. Yasalar ise genel iradenin "gerçek işlemleri"dir. Bu bağlamda Rousseau, toplum sözleşmesiyle kurulan politik bütüne "devinim ve irade"yi yasama gücünün verdiğini söyler. Ancak her ne kadar "devlet yasalarla değil, yasama gücüyle yaşar"[191] dense de yasama gücü kendini yaptığı yasalarla var kıldığından yasaların olmadığı yerde devletin varlığı anlamsız bir şeye dönüşür. Bu

[189] Rousseau, T.S., s. 24-5.
[190] Rousseau, age., s. 30-31.
[191] Rousseau, age., s. 85.

bağlamda biz de bu başlık altında devletin var oluşunda ve varlığını sürdürebilmesinde oldukça önemli bir öğe olan yasaların nasıl yapıldığını, amacının ve işlevinin ne olduğunu açıklayacağız.

### 2.6.1.Yasa Yapıcı

Rousseau'ya göre yasaları yapma işinin kime ait olduğunu sormak gereksizdir; çünkü yasalar genel iradenin, yani halkın iradesinin işlemleridir. Bu nedenle yasalara itaat eden halk, onları koyan halkın kendisi olmalıdır.[192] Her ne kadar egemen olan yurttaşlardan oluşan halk ise de, yasaların yapılmasına "herkes"in katılması gerekir. Ancak bu durumda özel iradeler genel iradeye baskın gelebilir. Bundan dolayı Rousseau, devletin yasalarının yapımında bir yasa koyucu ya da yasa yapıcının gerekli olduğunu söyler. Bir başka ifadeyle, bir yasa yapıcının gerekliliği, halkın her zaman iyiyi istemesi, ancak kendi başına iyiyi her zaman görememesinden dolayıdır.

"İnsanlara yasalar vermek için tanrılar"[193] gerektiğini söyleyen Rousseau, yasalar gibi yasa yapıcıyı da yüceltir: "Yasacı, devlet düzeni içinde her bakımdan olağanüstü bir insandır. Üstün zekâsıyla olduğu kadar, görevi dolayısıyla da öyle olması gerekir. Bu görev ne yönetim işidir, ne de egemenlik; cumhuriyeti kurmakla birlikte, yapısına girmez onun: Egemenlikle hiçbir ortak yanı olmayan bir görevdir bu."[194] Bu çerçevede Rousseau, Lykurgos, Calvin, Musa, Muhammed ve Numa gibi şahsiyetlerin olağanüstü (mucizevi) niteliklere sahip yasa yapıcılar olduklarını ve insanları birer yurttaşa dönüştürecek yasalar yaptıklarını söyler. Deyim yerindeyse Rousseau'nun ortaya koyduğu yasa yapıcı, "bir efsaneden çıkmış gibidir."[195] Ancak üstün meziyetlere sahip olan yasa yapıcıya biçilen rol bir hayli güçtür. Çünkü Savran'ın deyişiyle, "Rousseau'nun kurduğu toplumsal yapının tümü onun süreci başlatmasına bağlıdır."[196] Dahası yasa yapıcı ne egemen güce sahiptir ne de insanlar üzerinde zora başvurabilir. Halk da soyut ve genel düşünceleri anlamaktan çok uzaktır; diğer bir deyişle yeterince aydınlanmış değildir. Dolayısıyla yasa yapıcı tanrısal

[192] Rousseau, T.S., s. 36.
[193] Rousseau, age., s. 37.
[194] Rousseau, age., s. 38.
[195] Dian Schefold, "Rousseau'nun Devlet Öğretisinin Tarihselliği ve Güncelliği", (çev. Nuşin Ayiter), **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Konferans Konuşması**, s.511-531.
[196] Savran, age., s. 125.

yollara başvurarak, insan yüreğine seslenerek, onları razı edebilmek, bir anlamda insanların yasalarla varmaları gereken noktaya yasalardan önce varmalarını sağlamak zorundadır.[197]

Yasa yapıcının halkı razı edebilmesi gerekir. Çünkü yasa yapıcı her ne kadar genel irade doğrultusunda hareket ediyorsa da, onun iradesi genel değil, özel bir iradedir. Özel (kişisel) bir iradenin genel iradeye uygun olup olmadığı ise, ancak halkın oylarıyla anlaşılabilir. Dolayısıyla yasa yapıcının kaleme aldığı yasalar birer yasa taslağı ya da yasa önerisidir. Buna göre bu yasa taslakları halkın oyuna sunulmakta ve kabul edildiklerinde yasa haline gelmektedirler. Yasaların oylanması işleminde genel irade kuramında olduğu gibi çoğunluk ilkesi geçerlidir. Bu çoğunluk için gerekli olan oy orantısı da devletin durumuna göre tespit edilir. Yani sıradan gündelik işlerle ilgili konularda karar alınırken basit oy çokluğu yeterli iken, yasalar için oybirliğine yakın bir oy orantısı gerekmektedir.[198]

### 2.6.2.Yasaların Amacı ve İşlevi

Rousseau, halkın oyuyla gerçekleştirilen yasaların hem kaynağı hem de konusu (hedefi) bakımından genel olduğunu söyler. Kaynağın genelliği ile kast edilen, yasayı yapan halkın bütünü, yani genel iradedir; konunun genelliği ise yasanın özel bir iradeyi ya da grubu değil, bir bütün olarak halkı ele aldığı anlamına gelir. Rousseau'ya göre yasa, uyrukları bir bütün, davranışları da soyut olarak ele alır; yoksa bir insanı bir birey ya da bir davranışı özel bir davranış olarak ele almaz.[199] Dolayısıyla bütün halkın, halkın bütünü için karar alması anlamını taşıyan bu genellik, yasanın amacını ortaya çıkarmış olur ki, bu da "ortak iyilik" ya da "ortak çıkar"dan başka bir şey değildir.

Amacı her daim ortak iyiliği, ortak yararı gözetmek olan yasalar, "iradenin evrenselliği ile konunun evrenselliğini" bir araya getirir. Herhangi bir kimsenin kendi başına verdiği buyruklar ya da egemenin özel bir konuyla ilgili aldığı kararlar asla bir yasa niteliği taşımaz, yalnızca bir kararnamedir.[200] Dahası yasalar, politik bütünün üyeleri arasına bir fark koymadan tümünü eşit oranda devlete bağlar. Bu anlamda

[197] Rousseau, T.S., s. 40.
[198] Rousseau, age., s. 104.
[199] Rousseau, age., s. 35.
[200] Rousseau, age., s. 36.

Rousseau egemen varlığın, uyruklardan herhangi birini öbürlerinden daha çok yük altına koyma hakkına sahip olmadığını söyler ki, bu da yurttaşlar arasında hukuki bir eşitliğin sağlanmış olduğu anlamına gelir.[201] Hukuki bir eşitlik kuran yasalar, evrenselliği sayesinde çoğunluğun hakla bağdaşmayan yasalar yapmasının da önüne geçer. Rousseau'nun deyişiyle, hiç kimse kendine karşı haksız davranamaz.[202]

Kaynağı bakımından genel olan yasa, genel irade gibi yanılmaz, her zaman doğru ve iyidir. Rousseau'ya göre, yasalar doğa yasaları gibi hiçbir insan gücünün hiçbir zaman alt edemeyeceği bir bükülmezliğe sahip olmalıdır. Çünkü ancak o zaman yasalar insanların üzerinde olur. Dahası yasaların esnek olmayışı sayesinde doğa durumunun tüm avantajları toplumsal düzenin avantajlarıyla birleşir; böylece "insanları kötülüklerden uzak tutan özgürlüğe, bir de erdeme yükselten ahlaklılık"[203] eklenmiş olur. Bu bağlamda Rousseau'nun oldukça yücelttiği ve "ilahi ses" olarak nitelediği yasaların az sayıda olmaları ve çok sık değiştirilmemeleri gerekir. Rousseau'nun deyişiyle, "yasaları ne kadar çoğaltırsanız o kadar umursanmaz hale getirirsiniz."[204]

Görüldüğü üzere devletin kuruluşunda ve varlığının devamında en önemli harç yasalardır. Yasalar toplumsal bütünün ve bu bütünle bireyler arasındaki birliğin oluşmasında merkezi bir konuma sahiptirler. Savran'ın ifadesiyle, yasalar sayesinde insanlar, daha önce belirttiğimiz iki çelişik varoluş biçimi arasındaki bölünmüşlükten kurtulur ve bir birlik oluşturup birer yurttaşa dönüşürler.[205] Bu işlevlerin yanı sıra bireysel eğilimler ile toplumsal ödevlerin uzlaştırılması da yasaların işidir. Kısacası yasaların tüm bu işlevlerini şu cümleyle ifade edebiliriz; insanlar yasalar sayesinde yeniden özgürleşirler.[206]

Yasalara itaat etme ile özgürlük, eşitlik, adalet gibi kavramlar bağlamında bireysel haklar ile devlet otoritesi arasındaki ilişkiyi devlet birey başlıklı bölümde ele almak daha uygun olacaktır. Şimdi de Rousseau'nun toplum sözleşmesi kuramında,

---

[201] Rousseau, yasalar için, "İnsanlar arasındaki doğal eşitliği yeniden hukuk temeline oturtan, herkesin iradesinin bu kurtarıcı organıdır." der. (Rousseau, Ekonomi Politik, s. 17)
[202] Rousseau, T.S., s. 35.
[203] Rousseau, Emile, s. 78.
[204] Rousseau, Ekonomi Politik, s. 23.
[205] Savran, age.,s. 124.
[206] Ağaoğulları, age., s. 118.

yurttaşla egemen varlık arasındaki ilişkileri düzenleyen, yönetim işleriyle ilgilenen, aracı bir kurum olan hükümet ve hükümet biçimlerine değineceğiz.

## 2.7.ARACI BİR BÜTÜN: HÜKÜMET

Rousseau'ya göre, her özgür eylem iki etkenin birlikteliğinden doğar. Bunlardan biri edimi belirleyen irade, diğeri ise edimi gerçekleştiren güçtür. Politik bütünde de aynı etkenler mevcuttur: "İsteme (iradeye) *yasama gücü*, güce de *yürütme gücü* denir."[207] Bu iki etken birleştirilmediğinde egemenlikten söz edilemez. Dolayısıyla hem irade hem de güç egemen olan halkın elindedir. Ancak egemenin (genel iradenin) işlemleri genel olduğu için; yalnızca yasama gücü halkın elindedir. Yasaların uygulanması, yönetim özel davranışlar olduğundan egemenin yetki alanının dışında kalır. Bu nedenle yasama gücünü elinde bulunduran halk, yasaların uygulanması işini yani yürütme yetkisini aracı bir bütüne bırakır. Rousseau, bu aracı bütüne hükümet adını verir ve onu şöyle tanımlar: Hükümet, uyruklar ile egemenin karşılıklı ilişkilerini sağlamak amacıyla kurulmuş, hem yasaları uygulayan hem de politik özgürlüğü koruyan görevli, aracı bir bütündür. Bu bütünün üyelerine görevliler ya da *krallar* yani *yöneticiler*; bütünün hepsine de *hükümdar* adını verdiğini söyleyen Rousseau şöyle devam eder: [ben] "*hükümet* ya da yüksek yönetim diye, yürütme gücünün yasal [meşru] yoldan kullanılmasına; hükümdar ya da görevli diye de, bu yönetim işini üstüne alan kimseye ya da bütüne diyorum."[208]

Güçler ayrımı kuramına karşı olan Rousseau'ya göre, yürütme yetkisinin halktan ayrı bir bütünün eline bırakılması egemenliğin bölündüğü anlamına gelmez; çünkü bu "bir iş, bir görev vermedir".[209] Ona göre her iki erk de egemene (halk) ait olmakla birlikte, güç devredilebilir ama irade devredilemez; "yasama yetkisinde halkın temsil edilemeyeceği açıktır", fakat yürütme yetkisinde "halk temsil edilebilir, edilmelidir de."[210] Demek ki hükümet, egemen varlığın temsilcisidir ve kendisine verilen görevi ya da devredilen işleri yapmakla yükümlüdür. Ayrıca egemen (halk) ile hükümet arasında bir sözleşme ilişkisi yoktur.[211] Bu anlamda egemen varlıktan yasalar

[207] Rousseau, T.S., s. 53.
[208] Rousseau, age., s. 54.
[209] Rousseau, age., s. 54.
[210] Rousseau, age., s. 91.
[211] Rousseau, age., s. 95.

şeklinde aldığı buyrukları halka aktaran hükümet veya görevlileri mutlak bir biçimde egemene bağımlıdır. Rousseau'nun deyişiyle, "egemen varlığın birer görevlisi olan yöneticiler, yine onun adına devlet gücünü kullanırlar. Egemen varlık bu yetkiyi sınırlayabilir, değişiklik yapabilir onda ve dilediği zaman da geriye alabilir."[212] Demek ki, yasama gücü ile yürütme gücünün birbirinden ayrı olması yürütmenin bağımsız davranacağı anlamına gelmez. Bu şekilde Rousseau, yasamanın yani genel iradenin bozulmasını önlemeyi amaçlamaktadır.

Rousseau'ya göre, yasaları özel durumlara uygulayan ve bir sözleşmeye dayanmayan hükümet iki ayrı işlemden oluşur. İlkin egemen halk, bir yasayla hükümet biçimini belirler. İkinci olarak hükümetteki görevlilerin ya da yöneticilerin belirlenmesi gerekir ki, bu özel bir iş olduğu için ikinci bir yasanın konusu değil, bir yönetim (hükümet) işidir. Ancak Rousseau, şöyle bir sorunla karşı karşıya olduğunu belirtir: "hükümet daha var olmadan bir hükümet işleminin nasıl" yapılabileceği. Rousseau'ya göre yöneticileri yine halk seçer, ama halk bu işlem yapılırken birden egemenden hükümete dönüşüverir ve yurttaşlar "genel işlerden özel işlere, yasadan yasanın uygulanması işine geçerler."[213] Rousseau, bu durumu, yani yurttaşların duruma göre hem yasama yetkisini hem de yürütme yetkisini oluşturabilmesini demokrasinin üstün bir özelliği olarak ifade eder. Hatta ona göre hükümet kurmanın bunun dışında yasal bir yolu yoktur.

Rousseau, genel iradenin bir işlemi sonucunda kurulan hükümetin devlet için sürekli bir tehlike oluşturduğunu ileri sürer. Varlığı egemene bağlı olan hükümetin, kurulduğu andan itibaren devletten bağımsız ve kendi başına hareket etme potansiyeli vardır. Çünkü her hükümet kendine özgü bir benliğe, bir duyguya ve iradeye sahiptir. Bu bağlamda Rousseau, her bir yöneticinin birbirinden ayrı üç iradesinin olduğunu söyler. Birincisi, kendi çıkarını gözeten kişinin kendi iradesi; ikincisi, hükümdardan yana olan yöneticilerin ortak iradesi; üçüncüsüyse, egemen olan halkın iradesi yani genel iradedir. Yöneticiler, genel iradeyi gözetmek yerine özel iradelere göre hareket ederler; özel iradeler arasında da bütünün (hükümetin) ortak iradesine göre kendi kişisel iradelerine öncelik tanırlar. Yani hükümette her üye önce "kendisi, sonra

[212] Rousseau, T.S., s. 54.
[213] Rousseau, age., s. 94.

yönetici, en sonra da yurttaştır."[214] Demek ki, hükümetin eğilimi egemenin, yani genel iradenin aleyhinedir. Özel (kişisel) iradenin sürekli genel iradeye karşı hareket etmesi gibi hükümet de egemenliğe karşı sürekli böyle bir çaba içindedir. Rousseau'nun deyişiyle, "bu öylesine kaçınılmaz ve öze bağlı bir kusurdur ki, politik bütünü doğuşundan başlayarak durmaksızın ortadan kaldırmaya çalışır, tıpkı yaşlılık ve ölümün insan bedenini yok etmesi gibi."[215] Buna göre yürütmenin yasama gücünü gasp etmesi durumunda toplum sözleşmesi bozulur ve devlet dağılmaya yüz tutar.

Hükümet, politik bütün için böyle bir tehlike oluşturmasına karşın, devletin o olmadan hareket etmesi mümkün değildir. Çünkü devletin varlığını sürdürebilmesi için irade ile gücün ayrı ayrı ellerde olması gerekir. Bu nedenle Rousseau, hükümetin egemen (genel irade) aleyhindeki çabalarını önlemek ve devletin uzun ömürlü olmasını sağlamak amacıyla bazı önlemlerin alınması gerektiğini belirtir.[216] Ona göre, alınması gereken en temel önlem halk toplantılarıdır: "Halk egemen bir bütün olarak yasaya uygun biçimde toplanır toplanmaz, hükümetin her çeşit yargı hakkı ortadan kalkar, yürütme gücü artık işlemez ve herhangi bir yurttaşın varlığı en büyük yöneticininki kadar kutsal ve dokunulmaz olur. Çünkü temsil edilenin bulunduğu yerde temsil [eden] diye bir şey kalmaz."[217] Hükümet ne kadar güçlüyse egemenin (halkın) de o kadar kendini göstermesi yani sık toplanması gerektiğini belirten Rousseau, sürekli bir başkentin bulunmamasını ikinci önlem olarak görür.[218] Ayrıca Roma'daki kurumsal yapılar (tribunluk, censorluk, diktatörlük) da diğer önlemlerdir. Hükümet yöneticilerinin halkın görevlileri olduğunu her zaman hatırda tutma amacı taşıyan bu önlemler her hükümet biçimi için geçerlidir.

### 2.7.1.Hükümet Biçimleri

Rousseau, hükümet biçimlerini incelemeden önce hükümet ile halk arasındaki ilişkiye dair sayısal bir değerlendirme yapar. Ona göre halkın nüfusu arttığı ölçüde

---

[214] Rousseau, T.S., s. 110.
[215] Rousseau, age., s. 81.
[216] Rousseau'ya göre her devlet er ya da geç yok olmaya mahkûmdur: "Politik bütün, tıpkı insan bedeni gibi, daha doğar doğmaz ölmeye başlar ve göçüşünün nedenlerini kendinde taşır... en iyi kurulan bir devlet bile yok olup gidecektir elbette, ama öbür devletlerden çok sonra." (Rousseau, age., s. 85.)
[217] Rousseau, age., s. 88.
[218] "Kentler zararlıdır dedik, ama başkentler daha da zararlıdır. Başkent öyle bir gayya kuyusudur ki içine dalan ulus hemen hemen bütünüyle örf ve adetlerini, yasalarını, cesaretini ve özgürlüğünü kaybeder." (Rousseau, Ekonomi Politik, s. 72.)

yönetici sayısı azalmalıdır ki, hükümet işlerini yürütebilecek bir güce ulaşsın. Buna karşılık yöneticilerin sayısı ne kadar artarsa hükümet o kadar güçsüz olur. Bu bağlamda "yüksek görevliler sayısının yurttaş sayısıyla ters orantıda"[219] olması gerektiğini belirten Rousseau, yönetici sayısına göre üç farklı hükümet biçiminden söz eder.

#### 2.7.1.1.Bir İdeal Olarak Demokrasi

Bu hükümet biçiminde, yönetim işleri bütün halk ya da halkın büyük bir bölümü tarafından gerçekleştirilir; "öyle ki, yönetici yurttaşların sayısı öbür yurttaşların sayısını aşar."[220] Rousseau'ya göre, birbirlerinden ayrılmaları gereken yasama yetkisi ile yürütme yetkisinin tek bir elde yani halkın elinde toplanmasıyla, sanki "hükümetsiz bir hükümet" kurulmuş olur. Yasaları yapanın onların uygulayıcısı olması iyi olmadığı gibi, "halkın tümünün birden dikkatini kamu işlerinden çevirip özel işler üzerinde toplaması da iyi değildir."[221] Çünkü bu durumun sonucunda özel iradeler ağır basar ki, bu da devletin devlet olmaktan çıkması anlamına gelir.[222]

Rousseau, bu hükümet biçiminin gerçekleştirilmesinin oldukça zor olduğunun farkındadır. Bir halkın kamu işleriyle uğraşmak için sürekli toplantı halinde olması düşünülemeyeceği gibi, böyle bir hükümet biçiminin oluşabilmesi için birçok güç koşulun bir araya gelmesi gerekir: Küçük bir devlet, sade ve yalın törelerin olması, lüksün ve zengin fakir ayrımının olmaması. Tüm bu koşullardan önemli olanı ise, toplumdaki her bir kişinin yurttaş bilincine sahip olmasıdır. Bütün bireyler salt genel iradeyi gözetmeli ve o doğrultuda eylemelidir. Böyle bir halkın (yurttaşlar topluluğunun) var olamayacağını kabul eden Rousseau, demokrasinin olanaksızlığını şu cümlelerle dile getirir: "Bir Tanrılar ulusu olsaydı, demokrasi ile yönetilirdi. Böylesi olgun bir yönetim insanların harcı değil."[223]

---

[219] Rousseau, T.S., s. 62.
[220] Rousseau, age., s. 61.
[221] Rousseau, age., s. 62-3.
[222] "egemen varlık yönetmeye... kalkıştı mı, düzen yerini karışıklığa bırakır. Güçle istem artık birlikte yürümez olur, devlet de ya zorbalığa kaçar ya da anarşiye." (Rousseau, age., s. 55.)
[223] Rousseau, age., s. 64.
Lipson, Rousseau'nun demokrasiye ilişkin düşünceleri için şöyle bir yorumda bulunur: "Demokrasinin bu kadar büyük bir övgü ile lanetlenmesinin, tarihte bir örneği daha yoktur." ( Lipson, age., s. 37.)

Bununla birlikte her ne kadar tam anlamıyla demokratik bir yönetim var olmasa da yine de Rousseau için ulaşılması gereken bir idealdir. Çünkü Rousseau'ya göre ancak o zaman birey özgürlüğe ulaşabilir.

#### 2.7.1.2.Seçkinlerin Otoritesi: Aristokrasi

Egemen varlığın yönetim görevini küçük bir azınlığa bıraktığı yönetim biçimine aristokratik yönetim denir. Bu yönetim biçiminin orta büyüklükteki devletler için uygun olduğunu söyleyen Rousseau'ya göre, soydan geçme aristokrasi en kötüsüdür. Buna karşılık, üyelerinin seçimle belirlendiği aristokrasi hükümet biçimlerinin en iyisidir: bilge kişilerin, halk yığınını kendi çıkarlarına göre değil de, halkın çıkarları doğrultusunda yönettiklerine güvenmek şartıyla, yönetmesi en iyi ve en doğal düzendir.[224] Ancak aristokratik yönetim birtakım olumsuz yanları da barındırır: Yöneticilerin sayısının artması hükümeti güçsüz kılabilir; ayrıca hükümet görevlilerinin ortak çıkarı, genel iradenin aleyhinde olma ihtimali oldukça fazladır.

#### 2.7.1.3.Tek'in İktidarı: Monarşi

Yürütme yetkisinin tek bir kişinin elinde toplandığı yönetim biçimine monarşi (ya da krallık yönetimi) denir. En yaygın biçim olan bu hükümet biçimi büyük devletler için elverişlidir. Monarşide kollektif bir varlığın bireyi temsili yerine, birey kollektif bir varlığı temsil eder ve birbirini yok edecek karşıt davranışlar olmadığı için yönetim işleri çok rahat ve hızlı bir şekilde görülür. Rousseau'ya göre, hiçbir hükümet bundan daha güçlü olmamakla birlikte, özel iradenin daha ağır bastığı ve öbür iradeleri daha kolayca ele geçirdiği bir başka hükümet de yoktur.[225] Bu bağlamda monarşi, kendinde genel iradeyi yok etme eğilimini en fazla barındıran yönetim biçimidir.[226]

Rousseau'ya göre, söz ettiğimiz bütün bu hükümet biçimleri meşrudur. Çünkü hepsinin de kaynağı genel iradedir ve hükümet egemenin (genel iradenin) sadece bir görevlisidir. Bu bağlamda diyebiliriz ki, Rousseau'nun benimsediği devlet modeli, "*cumhuriyetçi - demokratik*"[227] tir. Çünkü yalnızca bu devlet biçiminde tam anlamıyla

[224] Rousseau, T.S., s. 66.
[225] Rousseau, age., s. 67.
[226] Ağaoğulları, age., s. 147.
[227] Macit Gökberk, **Felsefe Tarihi**, Remzi Kitabevi, İstanbul 2000, s. 342.

halkın yararı göz önünde bulundurularak işler yürütülür. Rousseau'nun toplum sözleşmesiyle ortaya çıkan devlet, demokratik ve cumhuriyetçi olduğuna göre, bu devlette kabul edilen her hükümet biçimi de meşrudur. Başka bir deyişle "her yasal [meşru] hükümet cumhuriyetçidir"; ve bu durumda "monarşi de cumhuriyet sayılır."[228]

#### 2.7.1.4.En İyi Hükümet

Rousseau'ya göre söz ettiğimiz hükümet biçimlerinden hangisinin mutlak olarak en iyi olduğu şeklindeki bir soru gereksizdir. Çünkü her halk için elverişli tek bir hükümet biçiminden söz etmek mümkün değildir. Her halk kendine özgü bir yapıya sahiptir. Dolayısıyla "yönetim biçimlerinden her birinin bazı durumlarda en iyi, bazı durumlarda ise en kötü olabileceği"[229]ni söyleyen Rousseau, bir halk için hükümet biçimi belirlenirken coğrafi koşullara, ekonomik duruma, nüfusa, gelenek ve göreneklere dikkat edilmesi gerektiğini belirtir. Ayrıca ülkenin değişen koşullarına göre hükümet biçiminin de değişebilmesi mümkündür.

Bununla birlikte Rousseau, tüm bu değişken koşullara karşın mutlak bir ölçütün olduğunu söyler. Bu ölçütü de devletin amacına göre ortaya koyar: Devletin (politik bütün) kurulma amacı, her bir üyenin korunması ve mutluluklarının sağlanmasıdır. O halde, "her şey eşit olmak koşuluyla, dışarıdan katılmalar, yurttaşlığa alınmalar ve sömürgeler olmadan, yönetimi altında yurttaş sayısının arttığı hükümet şüphesiz ki, en iyi hükümettir."[230] Demek ki, hükümet biçimi ne olursa olsun önemli olan hükümetin devletin amacı doğrultusunda işleri yürütebilmesidir. Dolayısıyla, bir hükümet her daim kamunun iyiliğini gözeten yasalara uygun davrandığı sürece iyidir.

Fakat daha önce de belirttiğimiz gibi her hükümetin doğal eğilimi egemenlik aleyhinedir. Bu eğilimin farkında olan Rousseau, hükümetin genel irade tarafından denetlenmesi gerektiğini belirtir. Bu bağlamda hükümetin iyi ya da kötü olması yurttaşlara bağlıdır. Çünkü hükümetin bozulmasının önüne geçebilme, ancak hükümeti denetlemenin önemli bir aracı olan halk toplantılarının sık sık yapılması ve

[228] Rousseau, T.S., s. 36.
[229] Rousseau, age., s. 62.
[230] Rousseau, age., s. 80.

yurttaşların bu toplantılara düzenli katılmasıyla mümkündür. Bu nedenle politik bütünü oluşturan her bir üye kendini bütünün ayrılmaz bir parçası olarak görmeli ve kamusal işlere öncelik vermelidir. Daha doğrusu hükümetin iyi olmasının temel şartı, her bireyin tam manasıyla yurttaş bilincine sahip olmasına bağlıdır. Bir kimse "devlet işleri için *neme gerek* dedi mi, devleti yok olmuş bilmeli."[231] Demek ki halk egemenliği temelinde kurulan devlet, her bir bireyi ortak yararı gözeten ve kamusal işlere duyarlı yurttaşlara dönüştüremediği sürece, hükümet biçimi ne olursa olsun, yıkılmaya mahkûmdur. Dolayısıyla Rousseau'nun toplum sözleşmesiyle ortaya çıkan devletinde yurttaş, yurttaşlık bilinci olmazsa olmaz bir unsurdur.

## 2.8. ÖZGÜRLÜĞE VE ERDEME GİDEN YOLDA YURTTAŞLIK BİLİNCİ

Rousseau'da yurttaş, özgürlük ve erdem kavramlarıyla iç içedir. Özgürlük olmadan devletin varlığını sürdüremeyeceğini söyleyen Rousseau'ya göre, erdem olmadan özgürlük ve yurttaşlar olmadan da erdem olamaz; yurttaş yetiştirirseniz, her şeyiniz olur.[232] Demek ki, özgürlük ve erdemin var olabilmesi; daha açıkçası devletin varlığını sürdürebilmesi, insanların yurttaşlara dönüştürülmesine bağlıdır. Yurttaşlık bilincine varmış olan insan, kendi kişiliğine devlet ile ilişkisi açısından bakan, varlığını onun varlığının bir parçası olarak gören ve sonunda kendisini "bu büyük bütünle bir anlamda özdeşleştirmeyi, vatanın birer üyesi gibi hissetmeyi, onu her yalnız insanın ancak kendisi için hissettiği o tatlı duyguyla sevmeyi"[233] başarmış olan insandır.

Rousseau, insanlarda yurttaşlık bilincinin oluşturulmasında her ne kadar yasaların önemini vurgulasa da, bunun tek başına yeterli olmadığının bilincindedir. Çünkü iyi yasalar yapmak kolay olsa da, "insanların tutkularının yozlaştırmadığı yasaları yapmak"[234] mümkün değildir. Kaldı ki, Savran'ın da belirttiği gibi, yasanın doğasına içkin olan "*soyut*" ve "genel" olma başlı başına bir sorundur. Bu nedenle "insanların, yasaların getirdiği *soyut* ve *genel* yükümlülüklerle kendilerini özdeşleştirmeleri olanaksızdır."[235] Ancak insanlar, yasaları içselleştirmedikleri sürece

[231] Rousseau, T.S., s. 90.
[232] Rousseau, Ekonomi Politik, s. 31.
[233] Rousseau, age., s. 32.
[234] Rousseau, Anayasa Projeleri, s. 89.
[235] Savran, age., s. 125.

insan/yurttaş ikiliği aşılamaz. Bunun farkında olan Rousseau, bu ikiliği aşmak için, yasaların insan yüreğine hitap etmesi gerektiğini belirtir. Ona göre, yasaların yurttaşların yüreklerinde yer edindiği bir yerde iyi ve güçlü bir rejimden söz edilebilir. Yasaları kendi yüreğinde hisseden, kendini bütünün ayrılmaz parçası olarak gören ve her daim genel iradeyi gözeten kişi, bu ikiliği aşan gerçek bir yurttaştır. Dolayısıyla bunu sağlamak için genel ve soyut niteliğe sahip yasaların birey ile ortak çıkar arasında, kendiliğinden "gerçek ve *somut* bir bağ"[236] oluşturması, bireylerin diğer yurttaşlara karşı duygusal bir yönelime girmesini sağlaması gerekir. Bu bağlamda Rousseau, büyük yasa yapıcılar olarak gördüğü Musa, Lykurgos ve Numa gibi şahsiyetlerden hareketle, yurttaş bilincini yaratıp onları çıkarları yüzünden değil, tutkuları yüzünden topluma bağlayacak olan iki temel duygudan söz eder: Bunlar, vatanseverlik ve inanç birliğidir.

### 2.8.1.Vatanseverlik

Vatan sevgisi, bireyin yurttaşa, halkın da erdemli yurttaşlar topluluğuna dönüştürülmesinde oldukça önemli bir unsurdur. İnsanlara nasıl iyi yurttaş olunacağını öğretmek gerektiğini belirten Rousseau'ya göre, hem bireyler hem de halk ya iyiliği göremezler ya da görseler de reddederler. Bu nedenle hepsinin de yol gösterenlere ihtiyacı vardır. Bireyin iradesini aklına uydurmaya zorlamalı, halka da istediğini görmeyi öğretmelidir. Ancak o zaman halkın aydınlanmasının sonucu olarak akılla irade birleşir ve politik bütünün gücü doruğa ulaşır.[237] Rousseau'nun söz etiği bu aşamaya vatanseverlik aracılığıyla varılır. Vatanseverlik duygusu sayesinde bireyler ortak bir kültür etrafında bir araya gelerek ortak bir duyguyu paylaşmış olurlar. Aynı zamanda vatanseverlik, bireylerin kendilerini bütünün ayrılmaz bir parçası olarak görüp özel iradelerini genel iradeyle uyumlu hale getirmesini, yani erdemli olmasını sağlar, çünkü "biz sevdiğimiz kimselerin istediğini istemeye eğilimliyiz."[238]

Bireylerin vatan sevgisiyle dolu yurttaşlara dönüştürülmesi, hemen olabilecek bir şey değildir; insanların yurttaş olabilmeleri için çocukken eğitilmeleri gerektiğini belirten Rousseau, kamu eğitimini savunur. Ona göre eğitim, insanlara ulusal bir ruh

[236] Savran, age., s. 105.
[237] Rousseau, T.S., s. 37.
[238] Rousseau, Ekonomi Politik, s. 25.

kazandırmalı ve onları sevgi, tutku ve zorunlulukla birer vatansever yapmalıdır.[239] İnsanları biçimlendiren böyle bir eğitim devlet eliyle verilmeli, yani kamusal olmalıdır. Bu bağlamda halkçı veya meşru yönetimin temel bir ilkesi olan kamusal eğitim, egemenin görevlendirdiği yöneticiler denetiminde ve hükümetin koyduğu kurallar doğrultusunda gerçekleştirilir. Rousseau'nun deyişiyle, "eğer çocuklar eşitlik ortamında ve bir arada yetiştirilirlerse, zihinlerine devletin yasaları ve genel iradenin ilkeleri aşılanırsa, her şeyin üstünde onlara saygı gösterme yolunda eğitilirlerse, durmadan kendilerini besleyen o şefkatli anadan, onun kendilerine duyduğu sevgiden, ondan aldıkları paha biçilmez nimetlerden ve karşılığında ona borçlu oldukları hizmetlerden söz eden örneklerle ve nesnelerle çevrili olarak yaşarlarsa, hiç kuşku duymayalım ki birbirlerini kardeş gibi sevmeyi, toplumun istediğinden başka hiçbir şey istememeyi, safsatacıların boş gevezelikleri yerine olgun insan ve yurttaş eylemlerini ortaya koymayı ve bir gün, o kadar uzun süre çocukları oldukları vatanın savunucuları ve babaları olmayı öğreneceklerdir."[240]

Rousseau, vatan sevgisinin oluşup güçlenmesi ve yurttaşlar arasında iyi ilişkilerin kurulması için kamusal eğitimin yanı sıra törenler, yarışmalar, bayramlar, gösteriler gibi etkinliklerin yapılmasını da önerir. Çünkü bu etkinliklerin güçlendireceği bağlarla birey politik bütünün bir parçası haline gelir ve bu bütüne "s*omut* bağlarla"[241] bağlanır. Ancak yurttaş bilincinin oluşturulmasında vatanseverlik duygusu her ne kadar önemli olsa da tek başına yeterli değildir. Bu duygunun yanı sıra Rousseau, insanların ortak bir inanç etrafında birleşmelerinin de yurttaşlığı oluşturmada ve onu güçlendirmede oldukça önemli olduğunu ifade eder.

### 2.8.2.İnanç Birliği

Rousseau, insanların yurttaşlara dönüştürülmesinde vatan sevgisi gibi dinin de çok önemli bir role sahip olduğunu ileri sürer. Temelinde din olmayan hiçbir devletin kurulmadığını söyleyen Rousseau, dini toplumsal ve politik açıdan değerlendirir. Başka bir deyişle, dinin vatanseverlik gibi yurttaşlar arasında duygusal bağlar

[239] Rousseau, Anayasa Projeleri, s. 101.
[240] Rousseau, Ekonomi Politik, s. 33-34.
[241] Savran, age., s. 105.

oluşturup onları güçlendirmesi ve devlete bağlayabilmesi gerekir. Rousseau, bu dinin ne olduğunu açıklamadan önce diğer din türlerini ele alır.

Bu dinlerden ilki, Rousseau'nun Toplum *Sözleşmesi*'nde sözünü ettiği "insan dini"dir. İnsan dininin tapınakları, sunakları, törenleri yoktur. Bu din, "yüce Tanrı'ya salt içten bir tapınıştır" ve ahlakın her zaman geçerli ödevleriyle sınırlıdır.[242] Rousseau'nun "gerçek tanrıcılık", "İncil'in esinlediği temiz ve sade din" olarak nitelendirdiği bu din, tüm insanlığı ilgilendirir. Aynı zamanda bu din Rousseau'nun *Emile*'in "*Savoia'lı Rahip Yardımcısının Düşünce ve Kanılarını Açıklaması*" adlı bölümünde anlattığı, vicdanın sesine kulak verdikçe kavranılan doğal dine de benzer. Rousseau, insan dinini aynı zamanda Hıristiyanlık olarak da adlandırır, ama kastettiğinin mevcut Hıristiyanlık değil, bundan çok farklı olan İncil Hıristiyanlığı olduğunu belirtir. Bu yüce ve gerçek din, insanların birbirlerini kardeş bilip sevmelerini sağlar.

Ancak bu din olumlu yönlerine karşın, politik-toplumsal açıdan pek de elverişli değildir. Politik bütünle bir bağ oluşturmayı sağlayamadığından yasalara yeni bir güç eklemez, onları kendi haline bırakır. Ayrıca İncil Hıristiyanlığı, "yurttaşları devlete yürekten bağlayacağı yerde, onları dünyanın başka şeylerinden ayırdığı gibi, devletten de uzaklaştırır." Rousseau, daha da ileri gidip İncil Hıristiyanlığı için, "toplum ruhuna bundan daha aykırı bir şey bilmiyorum"[243] der. Ona göre, Hıristiyanlık ile cumhuriyet birbiriyle uzlaşamayan iki kavramdır. Çünkü İncil Hıristiyanlığı, tümüyle öbür dünyaya yöneliktir ve insanları kamusal işlerden uzaklaştırır. Bu nedenle bu dini benimseyen insanların vatansever ve özgür birer yurttaş olması mümkün değildir; Rousseau'nun deyişiyle "gerçek Hıristiyanlar köle olmak için yaratılmışlardır."[244]

Rousseau'nun sözünü ettiği ikinci din, insan dininin tam karşıtı olan "yurttaş dini"dir. Yurttaş dininde her devletin kendine özgü Tanrıları vardır ve sadece bunlara inanılır; bu dinin ayinleri, dogmaları ve yasalarla belirlenmiş törenleri vardır. İlk insan topluluklarının dinlerinin böyle olduğunu belirten ve bu dini "toplumsal ya da pozitif din hukuku" olarak da tanımlayan Rousseau, politik açıdan olumlu bulduğu yurttaş

[242] Rousseau, T.S., s. 129.
[243] Rousseau, age., s. 130.
[244] Rousseau, age., s. 132.

dinini şu cümlelerle ifade eder: "Tanrı sevgisini yasa sevgisiyle birleştirir ve yurttaşlara yurda karşı aşırı bir hayranlık aşılayarak devlete hizmet etmenin, devletin koruyucusu Tanrı'ya hizmet olduğunu öğretir… Yurdu uğrunda can vermek şehit olmaktır; yasaları çiğnemek dinsizlik, bir suçlunun üstüne herkesin lanetini çekmek, onu tanrıların öfkesine kurban etmek demektir."[245] Ancak bu din olumlu yönlerinin yanı sıra birtakım olumsuz yanlar da içerir. Bu din yanılgı ve yalan üzerine kuruludur; törenlere aşırı bir özen gösterir ve bu şekilde gerçek tapınmanın ortaya çıkmasına imkân vermez. Ayrıca, bu dini benimseyenler kendilerinden olmayanlara karşı bağnaz olurlar, büyük bir hoşgörüsüzlük sergilerler. İşledikleri cinayet ve katliamları kutsal bir iş olarak görürler. Dinsel hoşgörüsüzlüğe yol açan bu din, "bir ulusu öbür uluslarla doğal bir savaş durumuna, kendi güvenliğine çok zararlı bir duruma sokar."[246]

Rousseau, bu iki din dışında bir üçüncü dinden söz eder: "Papaz dini". Japonlar ve Roma Kilisesi'ne bağlı Hıristiyanlar arasında görülen bu din, insanlara iki çeşit yasa, iki baş, iki yurt sunar ve onların aynı zamanda hem dindar hem yurttaş olmalarını engeller.[247] Bu din, iki başlılığa sebep olduğu gibi, insanın kendi kendisiyle çelişkiye düşmesine ve toplumsal birliğin bozulmasına neden olur. Bu dinin hüküm sürdüğü devletlerde iyi bir politik sistemden söz edilemez. Çünkü bu devletlerde insanlar, "krala mı, yoksa papaya mı boyun eğeceğini kestiremez"[248] artık.

Bundan dolayı Rousseau, politik ve dinsel erkin tek elde toplanması, yani egemenin denetiminde olması gerektiğini savunur. Bu bağlamda Muhammed'in, Musa'nın, Calvin'in uygulamalarını öven Rousseau, bütün Hıristiyan yazarlar içinde iki başı birleştirme yürekliliği gösterenin yalnızca Hobbes olduğunu belirtir.[249] Ancak Rousseau'nun sözünü ettiği din, insan dini ile yurttaş dininin olumlu yönlerini kendinde birleştirmiş olan bir dindir. Bu din, sadece kamusal alanı ilgilendirir ve bu alanın dışındakileri kapsamaz.[250] Egemen varlığın, yurttaşları üzerindeki yetkisi kamu

[245] Rousseau, T.S., s. 130.
[246] Rousseau, age., s. 130.
[247] Rousseau, age., s. 129.
[248] Rousseau, age., s. 127.
[249] "Bütün Hıristiyan yazarlar içinde, hem derdi hem devayı iyi görüp, kartalın iki başını birleştirmeyi salık vermek cesaretini gösteren yalnız filozof Hobbes olmuştur. Ona göre, her şeyi politik birliğe götürmek gerek. Çünkü politik birlik olmadan ne devlet iyice kurulabilir, ne de hükümet." (Rousseau, age., s. 128.)
[250] "her yurttaşın kendine görevini sevdirtecek bir dini olması devlet için çok önemlidir" (Rousseau, age., s. 133.)

yararının sınırlarını aşamaz; öbür dünya işleri onun alanı dışında olduğundan yurttaşları orada bekleyen şeyler onu ilgilendirmez. Dolayısıyla her birey istediği görüşü, inancı benimseyebilir. Hem ahlaki-toplumsal hem de politik açıdan önemli olan bu din, her bireyin ahlaklı olmasını ve yurttaşlık görevlerini sevmesini sağlar. Rousseau'nun "sadece toplumla ilgili bir inanç belirtisi" olduğunu söylediği bu din, bir "toplum dini" veya "sivil din"dir.[251] Toplumsal ve politik bir amacı barındıran bu sivil inancın hükümlerini belirleme egemenin işidir. Egemenin belirlediği hükümler birer dinsel dogma değil, insanların birbirleriyle iyi anlaşmalarını sağlayan, onları toplumsallaştıran duygusal ilkelerdir. Bunlar olmadan "ne iyi bir yurttaş olunabilir, ne de sadık bir uyruk."[252]

Rousseau'ya göre inanç, insanın içsel dünyasıyla ilgili olduğu için bu konuda hiçbir zorlama olamaz. Bu nedenle egemen varlık kimseyi, hükümlerini belirlediği sivil dine inanmaya zorlayamaz, ama inanmayanları devletin dışına sürebilir. Böyle bir cezanın sebebi, bu insanların dinsiz olmaları değil, toplumsal hayata uyum gösterememeleri, yasaları ve adaleti içten sevememeleri ve gerektiğinde görevi uğruna yaşamlarını feda edememeleridir. Bu tür insanların yurttaşlara dönüşmeleri mümkün olmadığından, devlet içinde kalmaları zarardan başka bir şey değildir. Dahası Rousseau, sivil dini herkesin önünde kabul edip de sonradan buna inanmıyormuş gibi davranan bir kimsenin ölümle cezalandırılabileceğini söyler. Çünkü böyle bir kimse suçların en büyüğünü işlemiş, yani yasaların önünde yalan söylemiştir.[253]

Rousseau'nun önerdiği sivil dinin, toplumda diğer dinlerin yerine geçmesi veya onları yasaklaması söz konusu olamaz. Sivil din toplumdaki diğer dinlerle iç içe varlığını sürdürmelidir. Şu şartla ki, diğer dinlerin dogmaları yurttaşlık görevlerine aykırı olmasın. Kısacası Rousseau'nun sivil din önerisinin temel amacı, diğer toplumsal kurumlar gibi bireyleri yurttaşlar haline dönüştürmektir. Genel iradenin veya egemenliğin sağlıklı işleyebilmesi, toplumsal ve politik birliğin korunması,

---

[251] "Sivil dininin dogmaları az sayıda, yalın, açıklamalara ve yorumlara yer vermeyecek denli belirli olmalıdır. Güçlü, akıllı, hayırsever, öngörülü ve verici bir Tanrısallığın varlığı; öte dünyanın olması; doğruların mutluluğu; kötülerin cezalandırılması; toplum sözleşmesi ile yasaların kutsallığı. İşte olumlu dogmalar. Olumsuzlara gelince, ben onları teke indirgiyorum: hoşgörüsüzlük" (Jean-Jacques Rousseau, **The Social Contract**, (trans. Jonathan Benett), December 2010, s. 73.)

[252] Rousseau, T.S., s. 134.

[253] Rousseau, age., s. 134.

yasalara itaat edilmesi, ancak böyle bir inanç sistemi aracılığıyla yurttaşlara dönüştürülen bireylerle mümkündür.

# III. BÖLÜM

# J.J. ROUSSEAU'DA BİREY-DEVLET

Rousseau'nun siyaset felsefesinde özgürlük, eşitlik ve adalet kavramları önemli bir yer tutar. Rousseau'ya göre, doğa durumunda hâkim olan özgürlük ve eşitlik insanın toplumsallaşmasıyla birlikte bozulur ve onların yerini eşitsizlik ve bağımlılık alır. Daha sonradan ekonomik ve politik yönden güçlü olanlar, adil olmayan bir sözleşme aracılığıyla eşitsizliğe siyasal bir kılıf bulup ve onu yasallaştırmışlardır. Gelinen aşamada artık geri dönüşün mümkün olmadığını belirten Rousseau, uygar toplumdaki mevcut eşitsizliğin ve bağımlılığın yerine adil, eşitlikçi ve özgürlükçü bir toplum yapısı sunar. Bunun gerçekleştirilmesi için de adil, eşit ve demokratik niteliğe sahip olan "toplum sözleşmesi"ni önerir. Bu anlamda Rousseau'nun toplum sözleşmesi kuramında birey ile devletin niteliklerini ve aralarındaki ilişkiyi ele almadan önce, Rousseau'da özgürlüğün ne olduğuna ve daha önce de belirttiğimiz gibi yasayla özgürlük arasında kurulan ilişkiye değinmek yararlı olacaktır.

## 3.1. BİREY VE YURTTAŞ KAVRAMLARI BAĞLAMINDA ÖZGÜRLÜK

*Toplum Sözleşmesi*'nde "insan özgür doğar, oysa her yerde zincire vurulmuştur"[254] diyen Rousseau'ya göre, özgürlük doğal bir hak olarak değil, doğa durumunda bir olgu, zorunlu bir yasa olarak yaşanır. Doğa durumunda insan, ne bir

[254] Rousseau, T.S., s. 4.

hak anlayışına sahiptir ne de özgürlüğünün bilincindedir. Başka bir deyişle, doğayla dolayımsız bir birlik oluşturan insan, özgürlüğünü bir zorunluluk olarak yaşar. Bundan dolayı Rousseau, özgürlüğün insana içkin olduğunu söyler. Daha önce de belirttiğimiz gibi, doğa durumunda "zorunluluğun o katı yasasına"[255] boyun eğen insan, yalnızca şeylere (nesnelere) bağımlıdır. Şeylere bağımlılık ise özgürlüğe zarar vermediği ve kötülüklere yol açmadığı gibi, gerçek anlamda özgürlüktür. Doğa durumundaki özgürlüğün bireyin doğal güçleriyle sınırlı olduğunu söyleyen Rousseau, doğal insanın gücünün istekleriyle uyum içinde olduğundan kendi kendine yeterli olduğunu belirtir; bu nedenle de doğal insan, başka insanlara bağımlı değildir. Doğal insan yalnızca yapabileceği şeyleri istediği için özgür insandır. Rousseau'nun deyişiyle "gerçekten özgür olan insan yalnızca yapabileceğini ister ve hoşuna gideni yapar."[256]

Özgürlük, doğa durumunda insanın doğayla ilişkisine göre tanımlanır. İnsanlar arasında herhangi bir ilişki bulunmadığından her insan, kendi özgürlüğünü yaşayabilmekte ve bütün insanların aralarında eşitlik hüküm sürmektedir. Ancak insanların birbirleriyle ilişkiye girmeleri sonucunda doğa durumundaki özgürlük anlayışı değişir ve artık insanların özgür kalmaları mümkün olmaz. Çünkü toplumsal yaşamda insanların güçlerinin uzandığı sınıra kadar hareket etmeleri ve hoşlarına giden her şeyi yapmaları, sürekli bir rekabet ve çatışma ortamına neden olur. Toplumsallaşma süreciyle birbirlerinden vazgeçemeyecek hale gelen insanlar, artık şeylere değil, birbirlerine bağımlı olurlar ki, bu da doğal özgürlüğü ortadan kaldırır. Bu nedenle Rousseau, doğa durumundaki "doğal özgürlüğün" yerine "toplumsal özgürlüğü" koyar.

Ona göre, bireyin gücüyle sınırlı olan doğal özgürlüğü genel iradeyle sınırlı olan toplumsal özgürlükten ayırt etmek gerekir. Doğal özgürlüğün toplumsal düzende devam etmesi özgürlüğün tamamen ortadan kalkması demektir. Böyle bir doğal özgürlük durumunda insanlar hem birbirlerine bağlanmakta hem de sürekli çatışmaktadırlar. Bu durumda bir toplumdan söz edilemez. Rousseau'nun insanların yaşayış biçimlerini değiştirmezlerse yok olup gideceği böyle bir durumdan, insan yine kendi özgür iradesiyle çıkma olanağına sahiptir. Bu da insanların bir toplum

[255] Rousseau, Emile, s. 75.
[256] Rousseau, age., s. 76.

sözleşmesi yapıp kendi rızalarıyla kendilerini genel iradeye, daha doğrusu genel iradenin işlemleri olan yasalara bağlamasıyla gerçekleşir.[257] Ancak bu şekilde toplum içindeki insan yeniden özgür olur.

Politik bütünün özünün boyun eğme ile özgürlüğün uzlaşımında olduğunu söyleyen Rousseau'ya göre bu uzlaşım yasalar aracılığıyla gerçekleştirilir:

> "İnsanları özgür kılmak amacıyla buyruk altına almanın toplumun bütün üyelerinin malını, kolunu, hatta canını, kendilerini zorlamadan, kendilerine danışmadan, devletin hizmetinde kullanmanın... çaresi hangi akla sığmaz hünerlerle bulunmuştur? Nasıl oluyor da kimse buyurmadığı halde itaat, efendileri olmadığı halde hizmet ediyorlar? Görünüşteki bir boyun eğmişlik içinde, hiç kimse kendi özgürlüğünden bir başkasının özgürlüğüne zarar verebilecek kadarından fazlasını yitirmediği ölçüde, daha özgür kalabiliyorlar? Bütün bu harikalar yasanın eseridir. İnsanlar adaleti ve özgürlüğü sadece yasaya borçludurlar."[258]

Toplumdaki her birey, yurttaş olarak egemenin birer üyesidir; dolayısıyla yasayı yapan kendisidir ve genel irade de onun kendi iradesinden başka bir şey değildir. Toplum sözleşmesinin bir gereği olarak her birey kendi iradesini genel iradeye uydurmak zorundadır ki, bu da özgür olmaya zorlanmak anlamına gelir. Çünkü Rousseau'ya göre insanın kendi için koyduğu yasalara itaat etmesi özgürlüktür. Dolayısıyla bireyin yasaya boyun eğmesi, kendi aklına ve iradesine boyun eğmesi demektir. Rousseau'ya göre bu, her bireyin hem herkesle birleştiği halde yine kendi buyruğunda kaldığı hem de eskisi kadar özgür olduğu bir durumdur. Bu durumda doğal özgürlüğün yerini yurttaşlara has bir özgürlük, diğer bir deyişle toplumsal özgürlük alır. Bu şekilde birey hem yasaya boyun eğerek insanlara bağımlı olmaktan kurtulmuştur hem de yasalar aracılığıyla özgürlüğünü daha iyi yaşayabileceği güvenli

---

[257] "Toplumda bu kötülüğe bir çare varsa, bu, insanın yerine yasayı koymak ve genel iradeleri her türlü özel iradenin eyleminden üstün, gerçek bir güçle donatmaktır." (Rousseau, Emile, s. 78.)
"Salt isteklerin itisine uymak kölelik, kendimiz için koyduğumuz yasalara boyun eğmekse özgürlüktür." (Rousseau, T.S., s. 19)
"Rousseau, temel özgürlüğü ya da temel hakkı, sadece koşulsuz ödevler ortaya çıkaracak olan bir yaratıcı eylem olarak kavrama eğilimindedir. Özgürlük, özünde, kendi kendine kurallar koymaktır." (Strauss, agm., s. 310.)

[258] Rousseau, Ekonomi Politik, s. 17. Bu paragraf şöyle devam eder: "İnsanlar arasındaki doğal eşitliği yeniden hukuk temeline oturtan, herkesin iradesinin bu kurtarıcı organıdır. Her yurttaşa kamusal aklın temel ilkelerini dikte eden, kendi aklının ilkelerine göre hareket etmeyi ve kendi kendisiyle çelişkiye düşmemeyi öğreten, işte bu ilahi sestir. Önderlerin, buyruk verdikleri zaman seslendirmeleri gereken de sadece odur; zira bir kimse yasalardan bağımsız olarak bir başkasını özel iradesine tabi kılma iddiasında bulunur bulunmaz, hemen uygarlık durumundan çıkmış ve o kimseye karşı saf doğallık durumuna geçmiş olur; ki bu durumda itaat, ancak zorunluluktan kaynaklanır."

bir ortam bulmuştur. Dahası birey yasalara itaat ederek erdeme, ahlaka, adalete kavuşmuş ve içgüdüleri ya da içtepileri yerine aklın sesini dinlemeyi başarmış olur.

Toplumsal özgürlük, bireyin gücüyle sınırlı olan doğal özgürlüğün aksine genel irade tarafından getirilen kurallarla, yasalarca çizilen bir sınıra sahiptir. Toplumda doğa durumundaki gibi bir özgürlüğün olması hiç kimsenin özgür olmaması demektir. Çünkü böyle bir ortamda herhangi bir bireyin özgürlüğü bir diğeri için tehlike oluşturur. Bu noktada Rousseau, özgürlüğün bireylerin birbirlerine zarar vermeyecek bir sınır içinde olması gerektiğini ve ancak bu biçimde toplumsal özgürlüğün sağlanabileceğini belirtir.[259]

Bu bağlamda toplumsal özgürlükle eşitlik doğrudan bağlantılıdır. "Eşitlik olmadan özgürlük olmaz"[260] diyen Rousseau'ya göre, toplum sözleşmesiyle kurulan politik bütünde (devlette) doğal eşitlik ortadan kalkmadığı gibi doğanın insanlar arasına koyduğu fiziki eşitsizliğin yerini ahlaki ve meşru bir eşitlik alır. Rousseau'nun deyişiyle, "insanlar güç ve zekâ bakımından olmasalar da sözleşme yoluyla ve hak hukuk yoluyla eşit olurlar."[261] Böylece her birey, aynı yükümlülük altına girip aynı haklardan yararlanmış olur. Üstelik hukuki bakımdan eşit olan bireyler yasaların güvencesiyle kimseye bağımlı olmadan özgür bir biçimde yaşamlarını sürdürmüş olurlar.

Toplumsal düzende insanlar ancak yasalara boyun eğerek eşit ve özgür olduklarına göre, bunun tersi bir davranışta bulunan bir bireyin özgür olmamayı seçtiği sonucuna varılır. Bu durumda Rousseau, o bireyin tüm toplum tarafından itaate zorlanabileceğini söyler ki, bu da o "kimse yalnız özgür olmaya zorlanacaktır" anlamına gelir. Ancak bu koşul ile yurttaş yurda mal edilir, her türlü kişisel bağımlılıktan korunur ve toplumsal yükümlülükler meşru kılınır. Bu koşul olmasa "bütün bu bağlılıklar anlamsız, zorbaca olur ve büyük kötülüklere yol açar."[262] Rousseau'ya göre, bireyin yasalara itaate zorlanması ona istemediği bir şeyi yaptırma

[259] Bu konuda Rousseau, Marquis d'Argenson'dan bir alıntı yapar: " Cumhuriyette herkes başkalarına zarar vermeyen şeyleri yapmakta tamamen özgürdür." Ve devamında, "İşte değişmez sınırlama ve bundan daha iyi tanımlanamaz." diye ekler. (Rousseau, T.S., dpn. 133.)
[260] Rousseau, age., s. 48.
[261] Rousseau, age., s. 22.
[262] Rousseau, age., s. 17-8.

anlamına gelmediği gibi, toplumun ya da devletin bu tavrı birey üzerinde bir baskı kurduğu şeklinde algılanmamalıdır. Çünkü bireyden, kendi faili olduğu yasalara boyun eğmesi istendiğinde, aslında yurttaş olarak sahip olduğu kendi iradesine uyması istenmektedir.

### 3.2. BİREY-DEVLET YA DA YURTTAŞ-POLİTİK BÜTÜN İLİŞKİSİ

Adalet, özgürlük ve eşitlik kavramları çerçevesinde birey ile devlet arasındaki ilişkiyi değerlendiren Rousseau'ya göre, bireyin yasalara dolayısıyla devlete bağımlılığı özgürlük olduğu gibi, devletin varlığını sürdürmesi buna bağlıdır; aksi durumda devletin varlığını sürmesi mümkün değildir. Ancak bu noktada akla şu sorular gelebilir: Yasalara itaat ettiği sürece özgür olan birey devlete boyun eğen bir kul mudur yoksa gerçekten özgür müdür? Birey ile devlet arasında nasıl bir ilişki vardır? Devletin yetki alanının bir sınırı var mıdır? Varsa bu sınır nereye kadardır?

Rousseau'nun kurguladığı toplum sözleşmesi özgürlükçü, eşitlikçi ve demokratik bir temele dayanır. Çünkü bu sözleşme, her bireyin özgür iradesiyle katıldığı bir sözleşmedir. Her birey, kendi yaşamını korumak ve güvenli bir ortamda yaşamak amacıyla kendi iradesiyle toplum sözleşmesine katılır. Bu anlamda daha önce de belirttiğimiz gibi, özel iradelerin katılımıyla gerçekleştirilen toplum sözleşmesi sonucunda ortaya çıkan irade (genel irade) onu oluşturan özel iradelerden ayrı ve bağımsız bir kişiliğe bürünür. Bu şekilde bir yönüyle olumlanan özel iradeler toplum sözleşmesi gerçekleştirildikten sonra olumsuz bir niteliğe sahip olurlar ve genel iradenin önünde bir tehlike arz ederler.

Bununla birlikte Rousseau, toplum sözleşmesi yapılırken her bireyin kendini bütün haklarıyla birlikte toplumun tümüne bağladığını ileri sürer. Her bireyin kendisini "kayıtsız şartsız"[263] bağladığını söyleyen Rousseau'ya göre, eğer bireylere bazı haklar bırakılsaydı, onlarla halk arasındaki anlaşmazlıkları yargılayacak bir üst mercii olmadığı ve her birey bazı yönlerden kendi kendisinin yargıcı olduğundan dolayı, herkes her konuda öyle davranmaya kalkışırdı ki o zaman da, doğa durumu devam eder ve topluluk ister istemez zorbalığa kaçardı. Ayrıca Rousseau, yurttaşlar ile

[263] Rousseau, T.S., s. 14.

egemenin karşılıklı haklarına ilişkin, yurttaşların uyruk olarak yapmaları gereken ödevlerle insan olarak yararlanmaları gereken doğal hakların birbirinden ayırt edilmesi gerektiğini belirtir. Her birey toplum sözleşmesiyle gücünün, mallarının, özgürlüğünün topluluk için önemli olan bölümünden vazgeçer ve bu konuda yetki yalnızca egemene aittir. Ancak Rousseau, bu sözlerinin yanı sıra, toplum sözleşmesinde bireylerin gerçek anlamda haklarından vazgeçmediklerini de belirtir. Rousseau'nun bu sözleri her ne kadar birbiriyle çelişkili gibi görünse de, o bunu dilin yoksulluğuna bağlar.[264] Fakat aslında bu çelişkili gibi görünen durum, Ağaoğulları'nın da belirttiği gibi, Rousseau'nun kuramındaki insan-yurttaş ayrımının açıkça ifade edilmemesinden kaynaklanmaktadır. Toplum sözleşmesiyle oluşturulan politik bütün (devlet ya da egemen) yurttaşlardan oluşur. Dolayısıyla bireyin haklarını bir başkasına bırakması söz konusu olmadığı gibi, birey sadece insan olarak sahip olduğu bütün haklarını ya da haklarının bir bölümünü yurttaşa vermektedir.[265]

Rousseau'ya göre toplum sözleşmesiyle her bireyin eşit bir biçimde haklarından vazgeçtiği varsayımı, aslında "yararlı bir değiş tokuş"[266] tur. Bireyler bıraktıkları haklarının karşılığında toplumsal haklar edinirler. Bunun sağlanabilmesi için de Rousseau, doğal hakların bırakılması gibi bir durumu varsayar. Ancak bu şekilde bir kimsenin diğerlerinden ayrıcalıklı olmasının önüne geçilir ve her birey devlet karşısında eşit bir biçimde gelip eşit haklar alır.[267] Daha da önemlisi politik toplumun amacı, herkesin eşit ve özgür bir biçimde yaşamasını sağlamak olduğundan Rousseau için oldukça önemli olan eşitliğin sağlanması ancak bu şekilde gerçekleşir.

Rousseau'ya göre toplum sözleşmesiyle ortaya çıkan politik toplumda artık kimsenin kendisi için savaşmasına gerek yoktur, çünkü herkesin devlete adamış olduğu yaşamları bu sayede sürekli olarak korunmaktadır. Ancak yaşam hakkı devletteki diğer haklar gibi sınırlıdır ve yurttaşlık ödevlerinin yerine getirilmesine bağlı olarak bir karşılığı vardır. Dolayısıyla yurttaş, yasanın içine girmesini buyurduğu

---

[264] "Dikkatli okuyuculardan beni burada çelişmelere düşmekle suçlamakta acele etmemelerini dilerim. Dilin yoksulluğu yüzünden istemeye istemeye çelişmeye düştüm. Ama durun, bekleyin hele! (Rousseau, T.S., dpn. 28.)

[265] Ağaoğulları, age., s. 128-9.

[266] Rousseau, T.S., s. 31. "kararsız ve iğreti bir durum yerine, daha iyi ve daha güvenli bir durum; doğal bağımsızlık yerine özgürlük; başkasına zarar verme gücü yerine, kendi güvenliklerini; başkalarının alt edebileceği güçleri yerine, toplumsal birliğin yenilmezleştirdiği bir hakkı seçmişlerdir."

[267] Ağaoğulları, age., s. 129.

tehlikeyi tartışamayacağı gibi, "hükümdar [egemen], 'Devlet için çıkar yol senin ölmendir' dediği zaman yurttaş ölmek zorundadır. Çünkü o zamana kadar güvenlik içinde yaşadıysa, bu koşulun gölgesinde [sayesinde] yaşamıştır ve artık yaşamı yalnız doğanın bir nimeti değil, devletin koşullu bir armağanıdır."[268] Peki, böyle bir durumda bireyden çok devletin gözetildiği söylenebilir mi? Hayır, çünkü Rousseau'ya göre devlet, insanların özgürlük ve eşitlik içinde korunmasını amaç edinen bir araç olarak ortaya çıkmıştır. Bireylerin özgür, eşit ve güvenli bir ortamda yaşamlarını sürdürebilmeleri devletin varlığına ve onu sürdürmesine bağlıdır. Devletin olmaması durumunda yaşam hakkının bir anlamı olmayacaktır. Bundan dolayı devletin bireylerin yaşamlarını koruyabilmek için, yasaların belirlediği sınırlar çerçevesinde, herkese eşit bir mesafede olup kimseye ayrıcalık tanımaksızın, insanlardan ölüme atılmalarını isteme hakkına sahip olması, bireylerin huzur, refah ve barış içinde yaşayabilmelerinin zorunlu bir sonucudur. Yoksa politik toplumun varlığını sürdürmesi olanaksız hale gelir.[269]

Devletin bireyler üstünde ölüm kalım hakkına sahip olması, onun keyfi davranacağı veya zorbalığa kaçacağı anlamına gelmez.[270] Çünkü devlet, daha önce de belirttiğimiz gibi, iradesi sadece genel olanla ilgilidir ve kamusal yarardan ya da ortak iyilikten başka bir şeyi amaçlamaz. Bu anlamda devletin herhangi bir yurttaşa zarar vermesi söz konusu olmadığı gibi halka da kötü davranamaz. Çünkü egemen olan halkın kendisidir, bu nedenle devletin kendi kendisine zarar vermesi gibi bir şey mümkün değildir. Bununla birlikte Rousseau, bireylerin devlete bağlılığının şartlı olduğunu belirtir. Ona göre, bireylerin çıkarları ortak olmasına karşın, egemen uyruklarının bağlılığını güven altına alabilecek yollar bulamazsa, hiçbir şey onların sözlerini yerine getirmelerini mümkün kılamaz. Devletin kuruluş amacına uygun davranmaması, yani bireylerin yaşamlarını koruyamaması durumunda ona itaat edilmesini beklemek yersiz olduğu gibi, zaten bu durumda bir devletin varlığından söz etmek de mümkün değildir.

---

[268] Rousseau, T.S., s. 32.
[269] Ağaoğulları, age., s. 131.
[270] "egemen varlık, ne denli mutlak, ne denli kutsal, ne denli dokunulmaz olursa olsun, genel sözleşmelerin sınırlarını aşamaz." (Rousseau, age., s. 30.)

Görüldüğü üzere Rousseau, birey ile devlet arasındaki ilişkiyi bireylerin yurttaşlara dönüştürülmesiyle açıklar. Bu noktada daha önce sorduğumuz soruyu hatırlarsak; yurttaş olarak kamusal yaşama aktif bir biçimde katılan bireyin kendine ait, ayrı bir alanı var mıdır? Ya da soruyu şöyle de sorabiliriz; devletin yetki alanı nereye kadardır? Rousseau'nun toplum sözleşmesiyle ortaya çıkan devlet, genel olanla, kamusal olanla ilgilidir. Sözleşmeyle yaratılan kamusal bütünün ya da politik yapının varlığını sürdürmesi bireylerin yurttaşlara (kamusal insanlara) dönüştürülmesine bağlıdır. Bireyler genel iradeye katıldıkları ve kamusal iyilik doğrultusunda edimde bulundukları ölçüde devlet varlığını sürdürür ve üyelerinin eşit ve özgür bir biçimde yaşamalarını sağlayabilir. Bu anlamda Rousseau için önemli olan, daha önce de belirttiğimiz gibi, her bireyin kamusal alanda aktif rol alması, diğer bir deyişle birer yurttaşa dönüşmesidir.

Bu bağlamda Rousseau'da devlet işleriyle aynı tutulan bir kamusal alan anlayışı vardır. Bu konuda uzun bir alıntı yapalım:

> "Devlet ne kadar iyi kurulmuş olursa, yurttaşların kafasında kamu işleri özel işlere kıyasla o kadar üstün bir yer tutar. Hatta özel işler daha da azalır, çünkü ortak mutluluktan her bireyin payına kendi mutluluğundan daha büyüğü düşer ve dolayısıyla özel çabalardan bekleyeceği fazla mutluluk kalmaz. İyi yönetilen bir sitede herkes halk toplantılarına koşar; kötü bir yönetimdeyse, oraya gitmek için kimse yerinden kımıldamak istemez. Çünkü bu toplantılarda yapılanlarla kimse ilgilenmez; orada genel istemin ağır basmayacağını herkes önceden sezer. Çünkü ev işleri her şeyi kendine çeker. İyi yasalar daha iyilerinin yapılmasına yol açar, kötüler de daha kötülerinin. Bir kimse devlet işleri için, *neme gerek* dedi mi, devleti yok olmuş bilmeli."[271]

Rousseau'nun devletinde kamu işlerinden söz edilmesi, bu alanın dışında bir özel alanın var olduğu anlamına gelir. Rousseau'ya göre, kamusal işler dışındakiler "özel işler" veya "ev işleri" olduğundan devletin bu alanda herhangi bir söz söyleme yetkisi yoktur. Bu anlamda Rousseau, egemenin yurttaşlardan birini diğerlerinden daha çok yük altına sokamamasının nedenini özel alana işaret ederek açıklar. Rousseau'nun deyişiyle, "o zaman iş özel alana girer ve bu yüzden egemen varlığın yetkisi dışında kalır."[272]

[271] Rousseau, T.S., s. 90.
[272] Rousseau, age., s. 31.

Son olarak, birey devlet ya da yurttaş ile politik bütün arasındaki ilişkiyi incelediğimizde gördük ki, toplum sözleşmesiyle ortaya çıkan devlet, eşitlik, özgürlük ve adalet gibi temel kavramlar göz önünde bulundurularak kurulmuştur ve bu devletin varlığını sürdürmesi de yine, söz ettiğimiz bu ilkelerin göz ardı edilmemesi koşuluna bağlıdır. Egemen devlet, var oluş amacını ve buna bağlı olarak sınırlarını her daim akılda tutmalı ki, uzun süre daha var olabilsin. Bunun yanı sıra birey de yurttaş bilinciyle eylediği sürece hem özgür ve mutlu bir biçimde güvenilir bir ortamda yaşamını sürdürecektir hem de devletin varlığını sürdürmesinde etkin bir rol oynamış olacaktır. Kısacası bireyin yukarda belirttiğimiz kamu işleri dışında özel işlerinin, diğer bir deyişle özel alanın olduğunun belirtilmesi gerek bireyin gerekse de devletin konumunu tam manasıyla açıklığa kavuşturan önemli bir noktadır. Bu bağlamda diyebiliriz ki, Rousseau'nun toplum sözleşmesi kuramında birey "yurttaş"[273] ile devlet de demokratik cumhuriyetçi bir devlet olmakla özdeştir.

[273] Aktaran Mehmet Ali Ağaoğulları, "'Halk Ya Da Ulus Egemenliği'nin Kuramsal Temelleri Üzerine Birkaç Düşünce"

# SONUÇ-DEĞERLENDİRME

Toplumsal yaşamla ilgili her şeyin dönüp dolaşıp siyasete dayandığını ifade eden Rousseau, toplum sözleşmesi kuramıyla ahlaklı ve adil bir siyasal yapının nasıl mümkün olacağını göstermeye çalışır. *Toplum Sözleşmesi* eserinin başında yer alan *Vergilius*'un şu cümlesi Rousseau'nun temel kaygısını açıklayan ve oldukça iyi özetleyen bir nitelik taşır: "*Foederis aequas/ Dicamus leges*" (Adil/eşit bir sözleşmenin şartlarını koyalım.) O halde öyle bir sistem bulmalı ki, hem birey temel hak ve özgürlükleri göz ardı edilmeksizin güvenli bir ortamda, mutlu bir şekilde yaşamını sürdürebilsin, hem de devletin varlığı uzun süreli olabilsin. İşte bunun için Rousseau, toplum sözleşmesi kurgusuyla ortaya koyduğu politik bütünü meşru ve haklı bir temel üzerine oturtur. Bu temel, halk gücünden, diğer bir deyişle halk egemenliğinden başka bir şey değildir.

Rousseau'nun toplum sözleşmesiyle ortaya çıkan devletin niteliği ve görevinden söz etmeden önce bir siyasal yapıya neden ihtiyaç duyulduğunu anımsamakta yarar var. Rousseau'nun kurguladığı doğa durumundaki insan bir bütündür ve doğanın ona sunduklarıyla yetinir. Doğa durumunda insanlar eşit, özgür, mutlu ve huzurlu bir biçimde hayatlarını sürdürmekteydiler. Ancak ne var ki doğal insanın sükûnet içindeki yaşamı her daim olmayacaktır. Doğanın insanın önüne çıkardığı engeller ile insanın sahip olduğu gelişme yetisi yüzünden insan doğa durumundan çıkmak zorunda kalmıştır. Geri dönüşü olmayan bir yola giren ve bir siyasal yapının olumlu ve olumsuz yanlarından bihaber olan insanlar, bir grup güçlünün yararına ve geri kalan büyük çoğunluğun zararına olacak bir biçimde adil

olmayan bir sözleşme temelinde siyasal yapıyı kurmuşlardır. Böylece toplumsal, siyasal ve ahlaki anlamda birtakım olumsuzluklar ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda uygar toplumun olumsuzluklarını işaret eden ve eleştiren Rousseau, temelinde adaletin olmadığı bir siyasal yapının düzeltilmesinin mümkün olamayacağı düşüncesiyle, en başa döner ve adil eşit bir toplum sözleşmesi kurgusuyla siyasal yapıyı yeniden inşa eder. Bu şekilde doğa durumunda bir bütün olan ve modern toplumda kendisine yabancılaşan insan, Rousseau'nun tasavvur ettiği devlette yurttaş kimliğinde bütünlüğünü yeniden kazanacaktır.

Bu anlamda Rousseau'nun toplum sözleşmesi ile ortaya çıkan devlet ya da halkın iradesi ile özdeş olan genel irade, bireylerin kendi rızalarıyla itaat ettiği üstün bir güçtür. Ancak belirtmeliyiz ki, devlet üstün güç olma niteliğini halktan alır. Rousseau'ya göre bireyler, yapay bir bütün olan devleti geri dönülemez bir sürecin sonucunda ortaya çıkan savaş ve kaos ortamından kurtulup güvenilir bir ortamda yaşamak, kaybettikleri doğal özgürlüğün, eşitliğin yerine toplumsal, hukuki ve ahlaki bir özgürlük elde etmek amacıyla yaratmışlardır. Demek ki devlet, onu oluşturan her bir üyenin yaşamını güvence altına almak ve bunun için de her daim "ortak yarar"ı ya da "kamusal iyilik"i sağlamakla yükümlüdür.

Her ne kadar Rousseau'nun kuramının merkezine devleti koyduğu ve bireyi göz ardı ettiği ileri sürülse de onun asıl önem verdiği devlet değil, bireydir; diğer bir deyişle yurttaşlar ve onların hak ile özgürlükleridir. Rousseau'ya göre egemen, egemen olmasından ötürü, ne olması gerekiyorsa her zaman odur. Bu demektir ki, egemen sadece yasalarla iş görür. Egemenin yetki alanı genel olan, yani kamusal olanla sınırlıdır ve ortak iyiliği sağlamaktan başka bir amacı yoktur, olamaz. Bu bakımdan, Rousseau'nun salt devleti önemsediği ya da devleti bir amaç olarak gördüğü biçiminde ileri sürülen yargılar kuramın özüne uygun olmamakla birlikte, tutarlı da değildirler. Rousseau için devlet, insanlar için ve insanlar tarafından yaratılmış yapay bir bedendir.

Ayrıca Rousseau'nun "ortak iyilik", "kamusal yarar" gibi kavramları vurgulamasından hareketle, devletin bu kavramları kullanarak, yasa-dışı ya da ahlak-dışı davranışlarını meşru gösterdiği biçiminde bir sonuca varılmamalıdır. Aksine, kamusal iyilik bahanesinin her zaman halkın başındaki en tehlikeli bela olduğunu

söyleyen Rousseau, böyle bir olumsuzluğun yeterince farkındadır. Bundan dolayıdır ki, Rousseau, tasavvur ettiği devlet modelinde "genel irade" gibi oldukça önemli ve görüşlerinin zıt kutuplarda yorumlanmasına neden olan bir kavram kullanarak, ahlaktan yoksun bir siyasal yapıyı benimsemediğini özellikle ifade eder. Bu anlamda Rousseau'nun devleti ahlakla bezenmiştir ve onun en temel görevi, bireysel güvenliğin garantörü olarak, bireyin huzurunu ve mutluluğunu sağlamaktır.

Rousseau'ya göre devlet, bireyler için vardır. Onun görevi kamusal yararı, ortak iyiliği sağlamaktır ki, bu da bireylerin huzurlu, mutlu ve güvencede olmasıyla mümkündür. Aksi takdirde, Rousseau devletin kamu yararını, ortak iyiliği bahane ederek herhangi bir yurttaşın hak ve özgürlüklerini elinden almasını ya da yaşamının topluma feda edilmesini kabul etmez. Kaldı ki, böyle bir durumun varlığı, toplum sözleşmesi ile ortaya çıkan politik bütünün varlık sebebinin ortadan kalkması anlamına gelir. Demek ki devlet, yasalara uyan bir yurttaşın hak ve özgürlüğüne zarar verdiği anda devlet olma niteliğini yitirmiştir ve yıkılmaya mahkûmdur artık.

Görüldüğü üzere Rousseau'nun temel amacı, bireyin ya da kuramın içeriğine uygun olarak yurttaşın, başta yaşam hakkı olmak üzere her türlü hak ve özgürlüklerinin korunmasıdır. Bunun için de halkın egemen olduğu ve halkın iradesinin tezahürü olan yasaların insanlar üzerine çıkartıldığı bir siyasal yapının kurulması gerekir. Bu anlamda toplum sözleşmesi bize böyle bir amacın nasıl ortaya konacağını anlatmaya çalışır.

Sonuç olarak, Plutarkhos'un eserleriyle büyüyen ve Antik Yunan'a (Roma ve Cenevre'yi de ekleyelim) hayranlık duyan Rousseau, eşitsizliğin bulunmadığı ve büyüklüğü kent devleti yapısını aşmayan bir toplum idealine sahiptir. Ancak böyle bir toplumda doğrudan demokrasi gerçekleşebilir, ve tüm yurttaşların bir alana toplanıp toplumsal sorunları konuşmaları, bunlara ilişkin karar almaları mümkün olabilir. Böyle bir toplum, özel çıkarlarla genel çıkarın uyumlu birliğinin sağlandığı, diğer bir deyişle erdemin hâkim olduğu bir toplum olacaktır. Dolayısıyla yurttaşların olduğu bir toplum erdemin, özgürlüğün, eşitliğin olduğu bir toplumdur.

Ne var ki, Rousseau'nun bu ideali günümüz koşulları ışığında, yani her geçen gün nüfusun arttığı toplumlar ya da büyük devletler için düşünüldüğünde, imkansız,

ütopik bir hal alır. Bundan dolayı Rousseau, söz ettiği idealin küçük yerleşim yerleri için uygun olduğunu vurgular ve şu hususları da ekler; sade törenler olmalı, zengin fakir ayrımı az olmalı, öyle ki hiç kimse ne bir başkasını satın alacak kadar zengin olmalı ne de kendisini satacak kadar fakir olmalı ve tarıma dayalı bir toplum olmalı. Bu koşullar birlikte düşünüldüğünde Rousseau'nun kuramının pek de ütopik bir yan taşımadığı anlaşılacaktır. Kısacası bütün mesele her daim "Cenevre yurttaşı" olmakla övünen Rousseau'nun vurguladığı gibi, yurttaş bilincine sahip olup, bir yurttaş olarak edimde bulunmaktır. Bu gerçekleştiğinde diğer bütün erdemler bir zincirin halkaları misali ardı sıra gelecektir.

# KAYNAKÇA


AĞAOĞULLARI, Mehmet Ali, "'Halk ya da Ulus Egemenliği'nin Kuramsal Temelleri Üzerine Birkaç Düşünce"

*dergipark.ulakbim.gov.tr/ausbf/article/viewFile/5000099532/5000092698*

AĞAOĞULLARI, Mehmet Ali, **Ulus Devlet ya da Halkın Egemenliği**, İmge Kitabevi, Ankara 2010.

AKAL, Cemal Bâli, **İktidarın Üç Yüzü**, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara 2014.

AKSOY, Hüsnü, **Devlet ve Demokrasi**, Yön Yayınları, İstanbul 1994.

ARİSTOTELES, **Politika**, çev. Mete TUNÇAY, Remzi Kitabevi, İstanbul 2012.

BODİN, Jean, "Devlet Üstüne Altı Kitap'tan Seçme Parçalar", **Batı'da Siyasal Düşünceler Tarihi Yeniçağ**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2014.

BOETİE, Etienne De La, **Gönüllü Kulluk Üzerine Söylev**, çev. Ayşe MERAL, Alfa, İstanbul 2015.

CASSİRER Ernst, **Rousseau, Kant, Goethe**, çev. Mustafa TÜZEL, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2014.

COŞKUN, Seyit, "Jean Jacques Rousseau", **Siyaset Felsefesi Tarihi**, Doğu Batı Yayınları, Ankara 2014, (s. 294-308).

ÇİĞDEM, Ahmet, **Aydınlanma Düşüncesi**, İletişim Yayınları, İstanbul 2013.

DAMROSCH, Leo, **Jean Jacques Rousseau**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları,

DENT, N. J. H., **Rousseau Sözlüğü**, çev. B. GÖZKÂN- N. ILGICIOĞLU - A. ÇİTİL - A. KOVANLIKAYA, Sarmal Yayımcılık, İstanbul, 1991.

DİDEROT-D'ALEMBERT, **Ansiklopedi ya da Bilimler, Sanatlar ve Zanaatlar Açıklamalı Sözlüğü(Seçilmiş Maddeler)**, çev. Selahattin HİLAV, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1996.

ERDİNÇ, Tahsin, "Jean - Jacques Rousseau, Görüşleri ve Demokratik Sistem Üzerindeki Etkileri" **Hukuk Fakültesi Mecmuası,** sayı 19, (s 289-327), www.journals.istanbul.edu.tr/iuhfm/article/download/.../1023004497

GÖKBERK, Macit, **Felsefe Tarihi**, Remzi Kitabevi, İstanbul 2000.

KANT, İmmanuel, "Dünya Yurttaşlığı Amacına Yönelik Genel Bir Tarih Düşüncesi", **Tarih Felsefesi-Seçme Metinler**, Doğu Batı Yayınları, Ankara 2006, s.30-47.

LECERCLE, J. -L., **Jean Jacques Rousseau Hayatı ve Eserleri**, **İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı ve Temelleri Üzerine Konuşma**, çev. Rasih Nuri İLERİ, Say Yayınları, İstanbul 2002.

LİPSON, Leslie, **Demokratik Uygarlık**, çev. Haldun GÜLALP-Türker ALKAN, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1984.

PRİCE, Roger, **Fransa'nın Kısa Tarihi**, çev. Özkan AKPINAR, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul 2012.

ROUSSEAU, Jean Jacques, **Anayasa Projeleri**, çev. İsmail YERGUZ, Say Yayınları, İstanbul 2008.

ROUSSEAU, Jean Jacques, **Bilimler ve Sanatlar Üstüne Söylev**, çev. Sabahattin EYÜBOĞLU, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2011.

ROUSSEAU, Jean Jacques, **Bilimler ve Sanatlar Üzerine Söylev (Eleştirilere Yanıtlar),** çev. İsmail YERGUZ, Say Yayınları, İstanbul 2009.

ROUSSEAU, Jean Jacques, **Dillerin Kökeni Üstüne Deneme**, çev. Ömer ALBAYRAK, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2013.

ROUSSEAU, Jean Jacques, **Ekonomi Politik,** çev. İsmet BİRKAN, İmge Kitabevi, Ankara 2005.

ROUSSEAU, Jean Jacques, **Emile ya da Eğitim Üzerine**, çev. Yaşar AVUNÇ, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2014.

ROUSSEAU, Jean Jacques, **İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı ve Temelleri Üzerine Konuşma**, çev. Rasih Nuri İLERİ, Say Yayınları, İstanbul 2002.

ROUSSEAU, Jean Jacques**, İtiraflar I**, çev. Serkan ÖZBURUN, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2008.

ROUSSEAU, Jean Jacques**, İtiraflar II**, çev. Serkan ÖZBURUN, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2003.

ROUSSEAU, Jean Jacques, **Siyasal Fragmanlar Ekonomi Politik Üzerine Söylev,** çev. İsmail YERGUZ, Say Yayınları, İstanbul 2008.

ROUSSEAU, Jean Jacques, **The Social Contrat,** trans. Jonathan Benett, December 2010.

ROUSSEAU, Jean Jacques, **Toplum Sözleşmesi**, çev. Vedat GÜNYOL, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2013.

ROUSSEAU, Jean Jacques, **Yalnız Gezenin Düşleri**, çev. Ester YANAROCAK, Bordo Siyah Klasik Yayınlar, İstanbul 2004.

ROUSSEAU, Jean Jacques, **Yeni Heloise**, çev. Hüsen PORTAKAL, Öteki Yayınevi, Ankara 1999.

SAVRAN ACAR, Gülnur, **Sivil Toplum ve Ötesi**, Belge Yayınları, İstanbul 2013.

SCHEFOLD, Dian, "Rousseau'nun Devlet Öğretisinin Tarihselliği ve Güncelliği", çev. Nuşin Ayiter, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Konferans Konuşması,** (s. 511-531)

SCHMİDT, Manfred G., **Demokrasi Kuramlarına Giriş**, çev. M. Emin KÖKTAŞ, Vadi Yayınları, Ankara 2002.

STRAUSS, Leo, "Tabii Hak ve Tarih" **Devlet Kuramı**, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara 2013, s. 269-320.

ŞENEL, Alaeddin, **Siyasal Düşünceler Tarihi**, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara 2014.

TOURAİNE, Alain, **Modernliğin Eleştirisi**, çev. Hülya TUFAN, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2004.

VARDAR, Berke, **Aydınlanma Çağı Fransız Yazını**, Kuzey Yayınları, Ankara 1985.

WEST, David, **Kıta Avrupası Felsefesine Giriş**, çev. Ahmet CEVİZCİ, Paradigma Yayıncılık, İstanbul 2005.

WOKLER, Robert, **Rousseau**, çev. Cemal ATİLA, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul 2003.